KARLOBAŠKE LJEKARUŠE

RASPRAVE I GRAĐA ZA POVIJEST ZNANOSTI

KNJIGA 9

ZAGREB, 2009

RASPRAVE I GRAĐA ZA POVIJEST ZNANOSTI
KNJIGA 9

RAZRED ZA MEDICINSKE ZNANOSTI
ak. Zvonko Kusić, tajnik, ak. Slavko Cvetnić, ak. Ivo Čikeš, ak.Dragan Dekaris,
ak. Sergej Forenbacher, ak. Vladimir Goldner, ak. Drago Ikić, ak. Ivica Kostović,
ak. Ivo Padovan, ak. Marko Pećina, ak. Ivan Prpić, ak. Željko Reiner,
ak. Daniel Rukavina, ak. Šime Spaventi, ak. Marko Šarić, ak. Zdenko Škrabalo,
ak. Eugen Topolnik, ak. Teodor Wikerhauser

SVEZAK 5

Urednici

akademik Marko Pećina
prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić

Recenzenti

prof. dr. sc. Theodor Dürrigl
prof. dr. sc. Zijad Duraković

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 695596

ISBN 978-953-154-860-1

Publikacija je priređena u okviru znanstvenog plana i programa Zavoda za povijest i filozofiju znanosti – Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga je tiskana zahvaljujući sredstvima Ministarstva znanosti obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

KARLOBAŠKE LJEKARUŠE IZ 1603. I 1707. GODINE

Faksimil i obrada

Zagreb
2009.

PREDGOVOR

Pred čitateljima je deveta knjiga izdanja *Rasprave i građa za povijest znanosti* koja donosi pretisak i transliteraciju do sad neobjavljenih hrvatskih spomenika medicinske kulture dviju ljekaruša poznatih pod imenom *Karlobaške ljekaruše*. Riječ je o zbirkama recepata iz 1603. i 1707. godine koje su spašene od uništenja zahvaljujući njihovu sadašnjem posjedniku prof. dr. Željku Poljaku. Ovom prigodom zahvaljujemo mu na autorstvu središnjeg poglavlja ovog izdanja i na spremnosti da ljekaruše ponudi za tisak i time omogući njihovu širu dostupnost istraživačima.

Osobito nam je zadovoljstvo istaknuti da je tijekom pripreme ovog broja *Rasprava* u Hrvatskome državnome arhivu u Zagrebu napravljena restauracija *Karlobaških ljekaruša*. Tom prigodom identificiran je fragment koji je služio kao omot njihovih korica, nazvan po svojem nalazniku *Poljakovim fragmentom* (Fg. Polj). Riječ je o dijelu misala *Proprium de tempore* koji sadržajem obuhvaća dijelove liturgije Velikoga četvrtka i Velikoga petka, a koji se prema ekspertizi Sandre Sudec smješta u fragment dosad nepoznata hrvatskoglagoljskoga misala s kraja 14. ili početka 15. stoljeća.

Ljekaruše su neiscrpno vrelo različitih istraživačkih mogućnosti, a očuvanje izvornosti njihova pisma, sadržaja i stila bitno je uporište za buduća istraživačka nastojanja. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti već dugi niz godina čuva najstarije glagoljske ljekaruše čiji je sadržaj već do sada objavljivan i višestruko istraživan. Izdavanjem ove publikacije Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti/Razred za medicinske znanosti ne nastavlja samo izdavački kontinuitet publikacija iz povijesti znanosti/medicine koju je započeo M. D. Grmek 1963. godine, već i kontinuitet identifikacije i spašavanja do sada nepoznatih hrvatskih spomenika, čime pridonosi očuvanju dragocjenog i raritetnog segmenta hrvatske kulture.

Stella Fatović-Ferenčić Marko Pećina

Željko Poljak

KARLOBAŠKE LJEKARUŠE IZ 1603. I 1707. GODINE S FAKSIMILOM I TRANSLITERACIJOM

LJEKARUŠE KAO SPOMENICI HRVATSKE PISMENOSTI I ETNOMEDICINE

Kao i druga ljudska znanja, tako se i medicinsko znanje tijekom povijesti prenosilo usmenom predajom s naraštaja na naraštaj. Tek su se s pojavom pismenosti počeli terapijski postupci bilježiti kako ne bi bili zaboravljeni, pa su tako nastale ljekaruše, zbirke rukom pisanih recepata i uputa o liječenju, u kojima je svako pojedino razdoblje ostavilo svoj osobit trag. Sastavljali su ih razni autori te nadopunjavali njihovi nasljednici. Najčešće su se prepisivale i dopunjavale u samostanima i sačuvale u samostanskim knjižnicama.[1]

Sadržajno su ove zbirke slojeviti napisi iz kojih možemo iščitati tragove antičke grčke, rimske ili pak arapske medicine, no jednako tako i magijsko-religiozne rituale te višestoljetnu terapijsku praksu i iskustvo. Recepture najčešće počinju navodom bolesti (npr. *za želudac likarija*, *koga tišči* ili *kada koga glava boli*), a potom se iznosi uputa ili sredstvo za liječenje.

Kao ljekovita sredstva navode se različite biljke, životinjski dijelovi ili organi, rude, kovine, drago kamenje, smole i tjelesne tekućine.

Izvorne hrvatske ljekaruše nastale do 15. st. nisu sačuvane; sačuvani su samo njihovi prijepisi, koji su povremeno dopunjavani od 16. do 19. stoljeća. Prepisivači su često rabili iste izvore i stoga se u različitim ljekarušama često nalaze istovjetni ili vrlo slični recepti. Autori najčešće nisu poznati, a većina sačuvanih ljekaruša od 16. do 19. st. nastala je u samostanima. Najstarija hrvatska ljekaruša napisana je koncem 14. stoljeća i čuva se u Arhivu HAZU pod signaturom IV d 56. Latinicom ju je objavio I. Milčetić 1913. godine (1). Druga po starosti hrvatskoglagoljska ljekaruša nosi naziv *Razni zapisi i čaranja*, a nastala je na području senjske biskupije početkom 15. stoljeća. Pisana je glagoljicom i čuva se u Arhivu HAZU. Poznata je pod imenom *Strohalova ljekaruša* jer ju je opisao Rudolf Strohal i njezin transkript objavio u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* (2). Nije velikog opsega, a recepti se uglavnom ne temelje na medicinskoj empiriji.

Kronološki treća dosad poznata ljekaruša je *Prva karlobaška ljekaruša* koja je napisana godine 1603. na ikavskom području.

Do sredine 18. stoljeća broj ljekaruša u Hrvatskoj još uvijek nije velik, što *Drugu karlobašku ljekarušu* iz godine 1707. svrstava među prvih dvadesetak sačuvanih. Tek se u drugoj polovici 18. stoljeća množe takvi zdravstveni priručnici, pa nastaju *Medićeva, Gudeljeva, Markovićeva, Šimićeva, Bartulovićeva, Vladimirovićeva* ljekaruša i druge. Novijih rukopisnih ljekaruša ima u Dubrovniku, Šibeniku, Omišu, Imotskom, Poljicima, Trogiru,

---

1 Tipičan je primjer pavlin Imbro Luić (Karlovac 1690. - ?) koji je *imao zgode, da boraveći u raznim samostanima koješta čuje i vidi, što se bolesti i liječenja tiče, te je to 1746. godine napisao u obliku knjižice, pod naslovom Vrachtva Vzagdasnia Domacha Iz Vnogih Piszam Pobrana i Probovana koja bez indeksa iznosi u osmini 55 strana* (8). Pisana je na latinskom i hrvatskom jeziku, crnom i crvenom tintom, a osim recepata i savjeta za liječenje sadrži i različitih drugih savjeta. Iako je Luić pabirčio s raznih strana, očito nije imao u rukama Karlobaške ljekaruše jer se komparacijom ne može naći nijedan identičan recept.

Tablica 1. Ljekaruše s područja Hrvatske od 17. do 19. stoljeća

17. stoljeće
- *Ljekarije i zapisi protiva svakojakiem bolim* anonimna iz Poljica
- *Likarice* Poljičanina don Mikule Bobetića
- *Farmaceutski priručnik i ljekaruša* dubrovačkih franjevaca
- *Ljekaroslovije*, pisano bosančicom na prijelazu sa 17. na 18. st.

18. stoljeće
- *Vrachtva vszakojechka,* pisana kajkavski
- *Priproste Liekarije,* s dalmatinskog područja
- *Vrachtva za nekoje betege jako hasznovita,* na kajkavskom
- P*omochnici i likovi stari,* vjerojatno nastala u Dalmaciji
- Ljekaruša u ostavštini biskupa Guglera
- Ljekaruša pavlinskog redovnika J. Gradečaka
- *Bedekovićeva ljekaruša*
- *Ljekaruša* Pavlina I. Luića
- *Pučke ljekarije* don L. Bacota
- *Ljekaruša* franjevca P. Dombaya
- *Farmaceutski priručnik* fra. I. Lučića
- *Ljekaruša* franjevca Š. Gudelja
- *Likarie* Omišanina Benkovića i B. Borića
- *Lepavinska ljekaruša* paroha S. Vitanovića
- *Šibenska ljekaruša,* na tal. i lat. jeziku
- *Omiška lekaruša,* u bosančici, nadopunjena u 19. st.
- *Pučka ljekaruša* iz Varaždina
- *Vrachtva jako hasznoviti za Betegujuche Lyudi y Marchu* iz Varaždina
- *Đakovačka ljekaruša*
- *Farmaceutski priručnik* fra Natalisa, ljekarnika Male braće iz Dubrovnika, na lat. i tal. jeziku
- *Libretto di vari segretti e ricette,* ljekaruša dubrovačkih franjevaca na tal. i lat. jeziku
- *Domaće likariae starih Bošnjakah* (Foča; vlasništvo fra L. Šimića)

19. stoljeće
- *Wrachtva vszakojachka proti chlovechemu betegu* T. Mikloušića
- *Rezeptenbuch* kirurga A. T. Švagela
- *Zagorska ljekaruša* J. Karačića
- *Pučka ljekaruša* franjevca P. Ćorkovića
- *O vszakojachkih vrachtvich koja vu domachich vertich moraju sze znajti,* na kajkavskom
- *Dotura Marković najizvrstniji lijekovi od godine 1784. za unutra naznačene boli,* s dalmatinskog područja

a neke su nastale i u unutrašnjosti zemlje, u Križevcima, Koprivnici, Đakovu, Varaždinu, Zlataru, Vukovaru, Zagrebu, potkraj i u tiskanom obliku. Neke su ljekaruše tiskali sami autori, tako Luka Vladimirović (1775), Petar Bartulović (1799) i Josip Lalić (1840). (3, 4, 5) Najveći dio naših ljekaruša potječe iz 18. i prve polovine 19. stoljeća (tablica 1).

Koncem 19. stoljeća ljekaruše su pobudile osobito etnografsko zanimanje te je počelo je njihovo sustavno istraživanje i kritičko objavljivanje. Dosad ih je na taj način publicirano nekoliko desetaka. Stručnjaci su većinu ljekaruša temeljito proučili i neke objavili *in extenso*, najviše u *Zborniku za narodni život i običaje JAZU (*današnje *HAZU)*, koji se time oblikuju u bogatu riznicu građe o narodnoj medicini.

Zahvaljujući pojedinim istraživačima (M. Medić, J. Barle, B.Belicza, D. Berić, V. Velnić, V. Mošin, M. Brlek, Ć. Truhelka, K. Stošić, D. Boranić, F. Gundrum, M. Stojković, Z. Sušnić-Fliker, S. Rimac-Lasić, A. Škrobonja, A. Tomić, N. Kujundžić, A. Ujević, M. Metzger, M. D. Grmek, S.Fatović-Ferenčić, M.-A. Dürrigl, B. Kuzmić, L. Zrnić) stručno je obrađen velik broj ljekaruša, ne samo hrvatskih nego i sa susjednih područja (5-19).

PRVA KARLOBAŠKA (PRIBIMNIĆEVA) LJEKARUŠA IZ 1603.

Tijekom burnoga 16. stoljeća, Karlobag je bio dva puta poharan: godine 1525. od Turaka i godine 1592. od Mlečana. Prije Turaka bio je na mjestu današnjega Karlobaga *oppidum Scrissi,* tvrđava kojom su vladali Tugomirovići, Šubići i Kurjakovići. Nakon Turaka obnovio ju je 1579. nadvojvoda Karlo i po njemu dobiva naziv Karlobag. Taj se naziv prvi put spominje 16. siječnja 1580., a povelja o tome, s golemim pečatom, bila je sačuvana u karlobaškoj općini sve do kraja Drugog svjetskog rata. *Prva karlobaška (Pribimnićeva) ljekaruša* napisana je svega 23 godine poslije obnove, u vrijeme kad je već Karlobag postao značajno naselje i važna veza Like s Podgorjem i otokom Pagom preko oštarijskog prijevoja i ujedno važna vojnička tvrđava i zapreka prodiranju Turaka prema Podgorju i Senju.

U to doba u *ostacima ostataka kraljevine Hrvatske* nije bilo liječnika. Stoga je Hrvatski sabor godine 1599. povjerio zagrebačkom Kaptolu da što prije nađe vrsnog liječnika i ljekarnika, to više što su tada u Hrvatskoj bjesnjeli kuga, rat i glad. No baš zato ni jedan liječnik nije htio doći u Hrvatsku, i tek kad je kuga godine 1601. prestala, kanonici su u Bečkom Novom Mjestu stupili u pregovore s liječnikom Danijelom Thérijem iz Ružomberka. Zbog natezanja oko plaće, pregovori su dugo potrajali pa je Théri došao u Zagreb tek godine 1603., dakle upravo kada je Pribimnić pisao svoju *Ljekarušu*. Da je u to doba u Hrvatskoj i bilo liječnika, bolesnici ga ne bi imali čime plaćati, jer su neprekidne provale Turaka zemlju toliko osiromašile da je Sabor sve predjele južno od Karlovca oslobodio od plaćanja poreza. Bolesnici su stoga najčešće bili prepušteni svojoj sudbini, svekolikim iscjeliteljima ili nadriliječnicima.

Nije poznato gdje se *Prva karlobaška (Pribimnićeva)* ljekaruša nalazila prva tri i pol stoljeća. Zasad se pouzdano zna jedino to da ju je 13. kolovoza 1841. imao u rukama neki Abiganić u Karlobagu koji je upisao svoje marginalije i potpisao se. Slučajno je pronađena 1976. u ostavštini akademika Branimira Gušića (1901-1975), dugogodišnjeg

Velebitski kanal i Karlobag u drugoj polovici 20. stoljeća

predstojnika Klinike za bolesti uha, nosa i grla na Šalati u Zagrebu (21). Gušić je bio poznat po skupljanju povijesne građe, nosogeografskim istraživanjima i sklonosti pisanju povijesnih rasprava (22). Gušićeva udovica prof. Marijana Gušić (1901-1987), umirovljena ravnateljica Etnografskog muzeja u Zagrebu, poklonila je medicinski dio muževljeve knjižnice spomenutoj Klinici na Šalati na kojoj je njezin pokojni muž proveo čitav svoj radni vijek (osim za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada je bio interniran u Beču). Knjige su bile kamionom prevezene iz Gušićeve vile u Mallinovoj ulici u knjižnicu Klinike i smještene u hrpama na pod. Tadašnji predstojnik Klinike izabrao je iz ostavštine samo novije knjige koje su mogle biti korisne za suvremenu medicinsku praksu. U preostalim knjigama, koje su bile namijenjene ložionici za centralno grijanje - jer nijedna javna knjižnica nije za njih pokazala zanimanje - nalazio se i svezak s dvije karlobaške ljekaruše. Spasio ga je jedan liječnik Klinike[2] prevrćući gomile knjiga i izdvajajući one za koje je držao da nipošto ne bi smjele završiti u peći centralnoga grijanja. Među njima je najvrednija bila upravo *Prva karlobaška (Pribimnićeva) ljekaruša* iz 1603. godine.[3] Gdje je Gušić pronašao *Ljekaruše* nije poznato. Pretpostavka da

2 Autor ovog teksta, prof. dr. Željko Poljak.

3 Radi ilustracije, ovdje je zanimljivo spomenuti kako su potkraj 20. stoljeća, istodobno s razvojem informatizacije, brižljivo skupljane knjižnice počele gubiti na cijeni i kako su neke vrijedne privatne knjižnice završile u smeću. Primjerice, tako je završila i bogata knjižnica prof. dr. Jurja Körblera (1900-1987), koju je on dijelom naslijedio od svog oca filologa akademika Đure Körblera (1873-1927), a dijelom ju je sam popunio medicinskim djelima, ponajviše iz onkološkog područja. Körblerova knjižnica ponuđena je na poklon svim većim zagrebačkim bolnicama, ali je nijedna bolnička knjižnica u Zagrebu nije preuzela (inventarizacija i signatura knjiga zahtijevala bi golem bibliotekarski trud koji ne bi bio posebno nagrađen).

Drugi dio Gušićeve knjižnice, koji je sadržavao većinom knjige s humanističkog područja, udovica je poklonila tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, no i s time je bilo neprilika. Prema njezinu usmenom priopćenju autoru, Akademija se najprije nećkala da je primi, no napokon je to ipak učinila zahvaljujući činjenici da je Marijana Gušić bila dugogodišnja direktorica Etnološkog zavoda JAZU. Ipak neke od tih knjiga završile su umjesto u Akademiji u privatnim knjižnicama.

potječu iz karlobaškog kapucinskog samostana, koji je imao bogatu knjižnicu starih knjiga, nije se 1980. godine mogla potvrditi uvidom u samostanske knjige. Signature na samostanskim knjigama nisu bile slične signaturi koja postoji na ovitku karlobaških ljekaruša. Također ni na jednoj samostanskoj knjizi nije pronađen zaštitni ovitak sličan onome na ljekarušama.

OPIS I SADRŽAJ LJEKARUŠE

Karlobaška (Pribimnićeva) ljekaruša ima 31 ispisanu stranicu formata 19 x 23 cm, s 5.000 riječi i 20.000 znakova. Stranice nisu označene rednim brojevima. Pisana je dobro čitljivim rukopisom, uspravnim latinskim slovima. Neki dijelovi teksta na prvih 12 stranica pisani su naizmjence crvenom i crnom tintom. Crvenom tintom pisani su i svi naslovi recepata te gotovo sva početna slova u receptima. Prepisana je iz nekoliko starijih čakavskih glagoljskih predložaka, o čemu već u prvoj rečenici njezin sastavljač sam kaže … *ja mnogo grišni Jandre Pribimnich počeh pisati ove knjige izibirajući po knigah ča mi biše viditi*... I doista, 11 recepata i zapisa preuzeto je više ili manje doslovno iz tzv. *Strohalove ljekaruše*, tj. ljekaruše HAZU IV d 55 (2). Iz druge naše ljekaruše po starosti, *Kako se razne bolesti liječe* (1), nije preuzet ni jedan recept, dok su ostali recepti možda djelomično preuzeti iz izvora koji nam se do danas nisu sačuvali, a možda su i originalni. Time ova ljekaruša ima veću vrijednost jer se većina recepata javlja u njoj prvi put i poslije je služila kao uzor nekim mlađim ljekarušama.

Pergamene kojima su oblijepljene korice te podrijetlo teksta na tim pergamenama zahtijevalo je stručnu paleografsku raščlambu, čiji su rezultati pokazali da je riječ o do sada nepoznatom fragmentu iz kraja 14. ili početka 15. stoljeća[4].

Pri pisanju *Ljekaruše* nisu bile upotrijebljene druga i treća strana korica. Drugu stranu iskoristio je tek nakon jednoga stoljeća nepoznati pisac koji je na njoj napisao: *Na 19. Febra(ra) 1707. rodi se Jure brata Jive sin i od Mande Rupčićke u sobotu pred zoru po polnoći, komu G(ospodi)n Bog daj dobru pamet da bi on odhranil se na diku Božju i na poštenje starijih. Kum mu bi g(ospodi)n Bogmeštar Vuleručić i njegova gospa Onoride rojena Hunbergar(?).* Rukopis toga teksta identičan je rukopisu *Druge karlobaške ljekaruše,* koji se nastavlja na praznim listovima iza *Prve* i zahvaljujući njemu možemo pisanje *Druge* datirati oko 1707. godine.

Na trećoj je stranici korica naslikan gradić akropolskog tipa nad kojim dominira tvrđava. To bi mogao biti crtež karlobaške četverokutne tvrđave koju spominje Alberto Fortis godine 1774. u svojem djelu *Put po Dalmaciji*.

Nekoliko riječi o reprezentativnoj knjižnici ORL klinike na Šalati. Nastala je 1921. donacijom prvoga hrvatskog otorinolaringologa dr. Gjure Cattija (1849-1923), koji je s ORL praksom započeo 1879. na Rijeci. Među Cattijevim knjigama bilo je i povijesnih dragocjenosti, koje su smještene u muzejsku zbirku Klinike. Knjižnicu je prije Drugog svjetskog rata znatno obogatio tadašnji njezin predstojnik prof. dr. Ante Šercer (1896. - 1968); novcem što mu ga je poklonio neki jugoslavenski general nakon uspješne tonzilektomije na njegovu djetetu kupio je velik broj vrijednih suvremenih specijalističkih priručnika (usmeno priopćenje autoru). Knjižnica je i u arhitektonskom smislu bila vrijedna cjelina, smještena u najvećoj prostoriji Klinike. Staklene vitrine s knjigama pokrivale su sva četiri njezina zida. Koncem 2007. godine preseljena je sa Šalate, zajedno s Klinikom, u novu zgradu KBC-a Zagreb na Rebru.

4 Vidi poglavlje: Sandra Sudec *Poljakov fragment glagoljskoga misala* u ovom broju Rasprava.

Na zaštitnom ovitku *Ljekaruše* od običnog bijelog, sada požutjelog tankog papira, koji vjerojatno nije stariji od jednog stoljeća, u gornjem lijevom kutu nalazi se naljepnica sa signaturom: C II 28, što je najvjerojatnije oznaka neke privatne knjižnice.

Ispod te naljepnice napisano je lijepim rukopisom:

Jandre Pribimnich
Knige od svake nemochi
ka se prima chloviku i ver-
tudi od lesa i remedij suprot
mnogim sztvaram za pomochi.
(Karlobag)
1603

Uobičajeno je da se ljekaruše nazivaju po svojim piscima, a ako su anonimne, prema mjestu nalaza, odnosno nastanka, ili po imenu njihovih istraživača. Ljekaruše o kojima je riječ obično nazivamo karlobaškima, što je samo djelomično opravdano. Za ljekarušu iz 1603. godine bio bi ispravan naziv *Pribimnićeva* jer joj je autor poznat (Jandre Pribimnić), za razliku od *Strohalove* i *Milčetićeve* koje su nazvane po svojim istraživačima, i za razliku od *Druge karlobaške ljekaruše* čiji nam autor nije poznat. Zapravo bi ih valjalo nazvati *likarušama* zbog toga što su pisane ikavštinom. Nazvane su karlobaškima iz nekoliko razloga.

Prvi je što je na ovitku, doduše iz novijega vremena, nečijom rukom napisano: (Karlobag) 1603. Istina, nema sigurnih dokaza da je doista napisana u Karlobagu i zasad to možemo samo nagađati. Sjetimo se da se ime Karlobag prvi put spominje 23 godine prije pisanja Ljekaruše, da je crkva sv. Bartolomeja sagrađena i posvećena tek 1615., a kapucinski samostan osnovan 1710 (24).

Očito je da se *Ljekaruša* 1707. nalazila u Karlobagu jer je te godine njenu 2. stranicu, koju je Pribimnić ostavio praznom, neki Abiganić upotrijebio da rukom ispiše kritiku *Ljekaruše* i doslovno naveo: *Ita epinabar Carlobagi Die 13a Augusti 1841.*

Autora i starost *Prve karlobaške ljekaruše* lako je utvrditi jer se na njoj ne samo potpisao, nego naveo i godinu kada ju je pisao, bolje reći, prepisao. On u predgovoru kaže: *Anno Domini 1603. die 16. otobra va vrime cesara Rudolfa, Gospodina našega, ja mnogo grišni Jandre Pribimnich, počeh pisati ove knjige izibirajući po knjigah ča mi biše vidit za bolše od svake nemoći i ča se primira človiku i vertudi od lesa i remedi.* No, tko je Jandre Pribimnić, ostalo nam je nepoznato. Možemo pretpostaviti da je bio redovnik ili seoski svećenik jer su u ono doba to bili gotovo jedini pismeni ljudi u narodu. Danas to nije moguće provjeriti, premda je Karlobag najvjerojatnije mjesto nastajanja.

Nije nam poznato ni gdje je Pribimnić pisao svoju knjigu jer je oznaka (Karlobag) 1603. na zaštitnom ovitku iz novijega doba.

JEZIK

Pribimnićeva ljekaruša zanimljiva je ne samo kao spomenik hrvatske etnomedicine, nego i kao jezični spomenik. Ovdje kao ilustraciju iznosimo samo nekoliko jezičnih

značajki, no ona zavrjeđuje da bude temeljito istražena fonološki, morfološki i sintaktički, zasebno i komparativno. Pripada čakavsko-ikavskom tipu, s malim utjecajem štokavštine. Egzorcistički i apokrifni elementi u njoj svjedoče, uz savjete, zaklinjanja, molitve i čaranja što su ih kroz stoljeća srednjeg vijeka prepisivali hrvatski glagoljaši, o vrlo starim uzorima.

Pribimnićev jezik ima dva bitna elementa, jedan su sačuvani stari jezični oblici prepisivani od davnina, a drugi to što je pisana živim narodnim govorom onoga doba jer je trebala služiti kao praktičan priručnik za širu namjenu. Kolik je bio Pribimnićev osobni jezični utjecaj kod pisanja ljekaruše i je li upotrebljavao jezične elemente svoga kraja (Karlobag?, Lika?), danas nije lako utvrditi. Ne znamo ni to je li Pribimnić svoju ljekarušu prepisivao izravno iz glagoljskih knjiga ili iz knjiga u kojima je glagoljsko pismo bilo već transliterirano na latinicu. S tim je u vezi zanimljivo da neke ljekovite zapise u toj, inače latinicom pisanoj knjizi donosi kurzivnom glagoljicom, istina, pomalo izobličenom, no ipak raspoznatljivom.

Očito je da je pri prepisivanju iz starijih izvora načinio razne pogreške i ispuštanja, a možda je i sam nešto dodao. Osim toga, on ne rabi interpunkciju, a velika slova stavlja i usred rečenice (!), tako da je ponegdje teško razabrati smisao.

Jezik je *Pribimnićeve ljekaruše* u osnovi, po mišljenju Julija Derossija (23), čakavsko-ikavski s ekavskim refleksima (*belo, beli, beseda, mesto, srda, telo, vera, zdelica*), što je uobičajeno u nekim čakavskim govorima. Postoje i riječi koje se mogu označiti kao kajkavske: *vroki* (uroci), *peteh* (pijetao), *gdo* (tko), *kupica* (čašica), *protuletni* (proljetni), *kruto* (jako, vrlo) *sunčen* (sunčan), *spat* (spavati), *merzal* (hladan), *vkrast* (ukrasti), *nikuliko, imel* i dr., a ima i konstrukcija koje se doimaju kao kajkavske: *plakati se* (da se ne plaču), *vu sunčeno mesto* itd. Ta značajka nije rijetka u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. Derossi upozorava da su se tekstovi, osobito oni sa širom praktičnom primjenom kao npr. ljekaruše, stalno prepisivali, da su se selili iz kraja u kraj, pa se u njima – bilo svjesno, bilo nesvjesno – stvarao s vremenom jezik koji se može uvjetno nazvati književnim, dakle *općim*, a te su tendencije bile osobito zamjetne u doba reformacije i katoličke obnove.

Tako se i ljekaruša iz godine 1603. jezično uklapa u hrvatsku srednjovjekovnu književnost, bez obzira na to što je pisana na početku 17. stoljeća. Ona čuva neke vrlo stare jezične elemente. U njezinu leksiku imamo npr. riječi *belmo, bližika, čislo hraniti, ložesno, obratnije, sahranjenje* i dr., što su sve riječi koje se javljaju još u staroslavenskim tekstovima. I neke su konstrukcije vrlo stare; *sprosi jedan človik* – akuzativ za živo jednak nominativu, a ima i arhaizama u morfologiji (instrumental na *–um*; čist*um* vod*um*, zeml*um*, ruk*um*, svet*um*, Troic*um* i dr.; staroslavenski prezenti: bud*et*, dokončuj*et*, propad*ut* se, sin živ*et*; *je* u značenju *ih* itd.). Genitiv jednine *spolu* i *od kolene* potječe iz tradicije hrvatskog starocrkvenoslavenskoga. Još nekoliko morfoloških značajki: nastavak *–i* u lokativu jednine (*na sviti, na mesti*), kratka množina u nominativu (*sini, udi, miši*), nastavak *–i* u genitivu množine imenica muškog roda (*kamiki, očenaši, červi*), oblik *od jaj* i *jutar,* dativ *suprot oblakom, prascem,* lokativ množine *zubih, Vlasih,* instrumental množine *angeli, apostoli, usti,* nastavak *–um (moćijum, stvarum, zemlum)* i *–ah* u lokativu množine (*knigah* i *mozgah*) i *maticami* i *tajnami.*

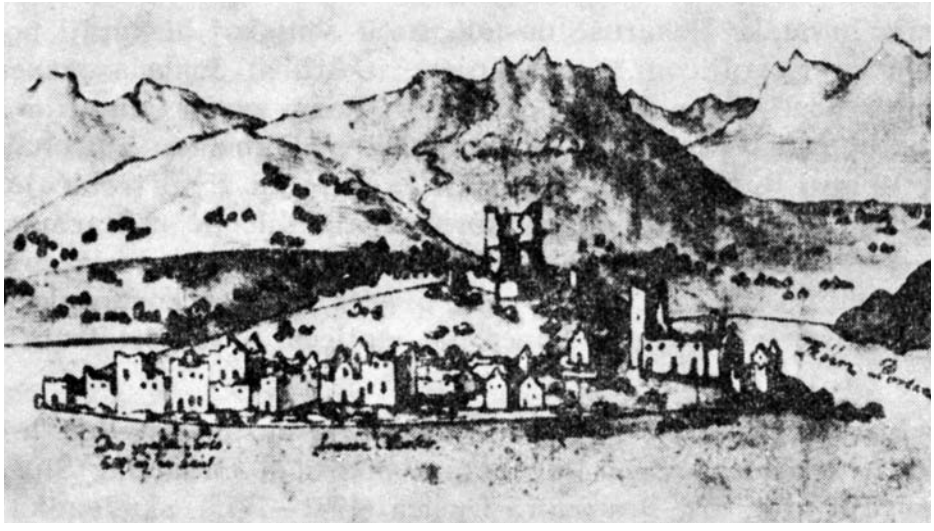
Ima u *Ljekaruši* latinizama, talijanizama (*ciniciber, kantun, kunfin, quartana, quotidiana, tercana, veras, zkuranča* i dr.), hungarizama (*beteg*) i germanizama (*špotati se*). Jezične osobitosti *Pribimnićeve ljekaruše* pokazuju da njezini korijeni svakako sežu nekoliko stoljeća unatrag.

GRAFIJA

Pribimnić piše latinicom, dobro čitljivim rukopisom, na ikavštini i tadašnjim neslužbenim pravopisom (npr. x = ž, sz = s, ch = č) i uz to kaligrafski, za razliku od pisca *Druge karlobaške ljekaruše*. Pribimnićeva transkripcija i transliteracija kod prepisivanja iz starijih glagoljskih knjiga prilično je nepouzdana, s pogreškama, ispuštanjima i dodavanjima. Grafija je također prilično nedosljedna i neujednačena i ponekad je vrlo teško ili gotovo nemoguće točno rekonstruirati neku riječ ili izraz.

Zanimljivo je da se u *Ljekaruši* ne razlikuju grafijski *č* i *ć*, već se oba bilježe jednako, kao *ch*. Možda je neki od Pribimnićevih prepisivačkih preteča bio kajkavac ili Pribimnić jednostavno nije znao razlikovati *č* i *ć*.

Transkripciju *Ljekaruše* i rječnik nepoznatih riječi iz *Ljekaruše* napravio je i bilješkama popratio Julije Derossi, profesor iz Zadra, u skladu s današnjom hrvatskom latiničkom grafijom, ali su ipak sačuvane neke osobitosti izvornika. Ostavljeni su oblici *ule* (ulje), *škula* (škulja), *nega* (njega), *niva* (njiva), *zemla* (zemlja), *kapla* (kaplja), *prošna* (prošnja), *Kerstitel* (Krstitelj) i dr., prvo, zato što su to značajke čakavskih i kajkavskih govora, i drugo, što se tako vidi glagoljaško podrijetlo Ljekaruše jer glagoljica nema monografa za *lj* i *nj*. Kod transkripcije ponekad je bilo teško utvrditi granice između rečenica, pa i riječi, jer se Pribimnić ne služi interpunkcijom i još k tome piše velika slova nevezno o granicama rečenica. Zato su u transkriptu interpunkcije stavljane uglavnom po smislu, a gdjegdje se nije mogao dokučiti pravi smisao.

Karlobag u 18. (?) stoljeću

O VRIJEDNOSTI LJEKARUŠE, POSEBNO S MEDICINSKOGA GLEDIŠTA

Kao što je već rečeno, *Ljekaruša* je vrijedan jezični spomenik, s mnogim manje poznatim ili nepoznatim pojmovima ili riječima, koje su izazov mnogim suvremenicima da ih pokušaju razjasniti i rastumačiti. No ona je i zanimljiv dokument hrvatske etnomedicine.

U njoj ima recepata koji se spominju prvi put i koji su poslije poslužili kao uzor mlađim ljekarušama. Nastala je kao konglomerat svih dotadašnjih razvojnih faza medicine, osobito narodne medicine. U njoj ima teurgičkih elemenata – molitve Bogu, Bogorodici, svecima, osobito liječnicima svecima Kuzmi i Damjanu – zaštitnicima medicine. Ima i demonističkih elemenata – poznata SATOR formula koja se jednako čita od naprijed prema straga i obratno te odozdo prema gore i obratno (Pribimnić ju je doduše odnekud pogrešno prepisao). U čaranju se nalaze i nerazumljivi znakovi. Strohal smatra da takvi znakovi potječu iz starih patarenskih knjiga, s obzirom da se patarenstvo širilo u 12. i 13. stoljeću i u Hrvatskoj, a osobito u senjskoj biskupiji (1). U bajanjima se nalaze i nerazumljive riječi (npr. *kujum konkuficem – kokufikum* ili *oreks – oreks – otifeks*).

Ima i magičnih postupaka, kao što je davanje pupka ženskog novorođenčeta mužjaku psa, zatim recepata za istjerivanje uroka, bračnih savjeta (*da bude dice, da žena rodi sina*), za obranu od tuče, za zaštitu žena od nametnika, protiv opijanja, za čuvanje od tatova te da neprijatelje *uhvati strah*.

No, ipak prevladava iskustvena medicina, u prvom redu uporaba ljekovitog bilja. Tako se spominje više biljaka za koje i danas pouzdano znamo da mogu djelovati ljekovito: sljez, bazga, hren, trputac, šafran, lipa, mak, bob, ljiljan, jasenak, glog, smokva, sporiš, pelin, ruta, vratič, konoplja te mnoge druge ljekovite biljke.

Na drugome je mjestu uporaba dijelova životinjskog tijela, od kojih se spominje jastrebova i vranina žuč, zečje srce i salo, jelenski mozak i rogovi, pčele, lastavice, jež, krt, puž, crvi, žensko i magareće mlijeko i drugo. Osobito je u narodnoj medicini popularna tzv. *nečisna apoteka*, tj. uporaba različitih izlučevina, pa se i u ovoj ljekaruši spominju ušna smola i izmet. Zanimljivo je da se često ponavljaju lijekovi i upute za liječenje nametnika na koži i glista, vjerojatno zato što su u ono doba bili velika napast za žitelje i njihove životinje.

Ovako širok izbor sredstava u narodnoj medicini ne začuđuje jer se čovjek u nevolji domišljao kako je znao i mogao, s obzirom da je znanstvena medicina bila tada u nas, kao i u ostalom svijetu, tek u začetku.

Ljekaruša je bila namijenjena običnom puku da se preporučenim sredstvima liječi sam, u prvom redu ljekovitim biljem nađenim u prirodi. Kako čovjek mora učiti od prirode, lijepo ilustrira uputa iz *Ljekaruše*: *Meštar Oviceno gredući po jednoj časti u Vlasih*.

U *Ljekaruši* ima i uputa o zdravoj prehrani – *Vertudi od nikoliko listvin ki užajo ludi jist*. Zanimljivo je da nema ni jednog recepta protiv kuge koja je baš tada harala, možda zato što je iskustvo pokazalo da je protiv nje iluzorno tražiti lijek.

U medicinsku je vrijednost Ljekaruše netko, tko se potpisao kao Abiganić (nejasno; možda A. Ciganić ili Abijanić?), posumnjao već daleke 1841. godine, pa je na njezinu

početku, na praznoj stranici iza naslovnice, dopisao na latinskom jeziku lijepim rukopisom svoj komentar koji glasi:

Sapiens sapienter,
Stupidus stupied!

Hoc scripta, quia superstitiosa,
et stupida, non nisi stupidum
falentur Auctorem.

Fides veram, spes no dubia, charitas integra, phamaca sunt
salubberima anima et corporis.

Talia scribentes et exercitantes
Diabolici potius Impostatores et
Receptores, quam Christi apeda,
et Ministri quis, audiunt

Ita epinabar Carlobagi Die 13a Augusti 1841.
Abiganich
Cooperator

U hrvatskom prijevodu:

Pametan pametno,
Glupan glupo!

Ovo je napisano, jer je praznovjerno
i glupo, a ni autor nije ništa drugo
nego glupan.

Prava vjera, nada koja ne sumnja
cjelovita ljubav, korisni su
lijekovi za dušu i tijelo.

Koji tako pišu i tako postupaju,
prije su đavolji zastupnici i primatelji
nego Kristovi sljedbenici
i službenici koji slušaju.

Tako ja mišljah u Karlobagu 13. kolovoza 1841.
Abiganić
suradnik

Danas nam nije poznato tko bi mogao biti taj *cooperator* (suradnik) Abiganić. Zna se jedino da je svoju kritiku pisao 1841. u Karlobagu i da je prema tome *Ljekaruša* u to doba bila u Karlobagu, možda u kapucinskom samostanu.

DRUGA KARLOBAŠKA LJEKARUŠA

Druga karlobaška ljekaruša napisana je na stranicama koje su ostale prazne iza *Prve karlobaške ljekaruše* iz 1603. godine. Sastoji se od 18 stranica i nije kompletna jer je na kraju istrgnut jedan list. Sadrži oko 1.860 riječi ili 7.400 slova. Za razliku od *Prve,* autor nije poznat i nazvali smo je *Drugom karlobaškom ljekarušom*. Nastala je 104 godine poslije *Prve Pribimnićeve ljekaruše*. Uoči njezina nastanka u Karlobagu i njegovoj okolici zbivali su se burni događaji. Tijekom 16. stoljeća područje su nekoliko puta poharali Turci, a poslije i Mlečani. Opasnost od turskih prodora počela je jenjavati tek krajem 17. stoljeća i tada su se, počevši od 1683. godine, počeli naseljavati novodošli žitelji iz Dalmacije. Godine 1686. počeli su prodirati i u Liku s druge strane Velebita te je 1689. i ona oslobođena od Turaka. Osamnaest godina poslije toga, dakle tada već u mirnijim okolnostima, napisana je *Druga karlobaška ljekaruša.*

Zanimljivo je usporediti je s *Prvom*, od koje je dijeli vremenski razmak od jednoga stoljeća. Za razliku od *Prve* koja je pisana kaligrafski, njezin je rukopis teško čitljiv. Pisao ju je rukom prilično pismen čovjek, ali očito u brzini i s manje pažnje, zbog čega na pojedinim mjestima transliteracija nije mogla biti sasvim pouzdana. Njezin ikavski čakavski, s utjecajem štokavskoga govora i s nekoliko tuđica, malo je bliži današnjem govoru nego jezik ljekaruše iz 1603. No iako je jedno stoljeće mlađa, i ona predstavlja određenu vrijednost jer je do sredine 18. stoljeća bilo u Hrvatskoj vrlo malo takvih djela. Može se ubrojiti u prvih dvadesetak sačuvanih hrvatskih djela ove vrsti.

Godina njezina nastanka nije točno poznata, ali se može pretpostaviti da je napisana oko 1707. godine jer je na drugoj stranici korica, koja je prilikom pisanja *Prve ljekaruše* ostala prazna, te godine napisan rukom pisca *Druge ljekaruše* ovaj prilično nečitak, ali ipak odgonetljiv tekst:

Na 19. Febra(ra) 1707. rodi se Jure brata Jive sin i od Mande Rupčićke u subotu pred zoru po polnoći, komu G(ospodi)n Bog daj dobru pamet da bi odhranil se na diku Božju i na poštenje starijih. Kum mu bi g(ospodi)n Bogmeštar Vuleručić i njegova gospa Onoride rojena Hunbergar(?)

Njezin autor nije poznat, a prema biranim i kićenim riječima kojima opisuje kako se njegovu bratu Jivi rodio sin Jure, može se pretpostaviti da je blizak crkvenim krugovima i da se *Ljekaruša* čuvala u nekom sakralnom objektu.

MATERIA MEDICA

Druga karlobaška ljekaruša sadrži 56 recepata, od kojih je 46 za humanu, a 10 za veterinarsku medicinu. U njima se spominju lijekovi biljnog, životinjskog i mineralnog

podrijetla, ali i neki magični postupci. O prežitku takvih magičnih postupaka do u 19. st. svjedoči sam Strohal, koji je zapisao:

U svom životu bio sam dva puta nazočan ovakovu liječenju. Prvi put prije kakovih četrdeset godina, kada je moj mlađi brat (današnji vijećnik banskoga stola) bolovao od škrleta i kada nijesu koristile mnogo liječničke upute, kazao je neki priprost čovjek mojoj pokojnoj majci, da je dječak zacopran i da ga valja odcoprati, te se odmah ponudio za taj posao. Taj čovjek (Stipan Čabrijan) pošao u kuhinju, potražio nekoliko komada ugljena, na ugljenu učinio nekoliko križića i nekoliko znakova i s time došao u sobu, gdje je bolesnik ležao, pravio slične znakove na bolesniku i oko bolesnika, zaklopio oči, počeo govoriti nerazumljive riječi i bacao kao pravi čarobnjak oko bolesnika ono uglevlje, metnuo ono uglevlje u tanjur vode i poškropio bolesnika. Drugi dan bilo zaista bolesniku bolje i za nekoliko je dana posve ozdravio. Dakako svi su vjerovali u moć čarolija. Drugi put je bilo, kad sam bio prije osamnaest godina na ferijama kod svojih roditelja u Stativama. Ovdje mi je jedno dijete oboljelo. Bio je baš u Stativama moj brat liječnik (sadašnji županijski fizik u Ogulinu), koji je i liječio moje dijete. Ali uza sve to djetetu nije bilo bolje. Moja pokojna majka, ne rekavši nikomu ništa, posla po neku babu vračaru u Ribnik i plati joj za njezin posao 2 for. Premda je to moja majka sve udesila tako, da ne bi ni ja ni moj brat liječnik ništa o tom znali, ipak slučaj je htio, da smo baš babu vračaru zatekli na činu. Kad je to moj brat liječnik opazio, upozorio me, da pripazim, da ne bi baba vračara dala djetetu što piti, jer bi ga mogla otrovati. Ja sam stoga htio u sobu, gdje su se te čarolije pravile na djetetu, ali me baba ne htjede pustiti u sobu. Stoga sam gledao s prozora. I ona je pravila neke križiće i znakove po djetetu i oko djeteta, bacala po sobi i oko djeteta nekakve kapljice, nešto molila i nerazumljivo govorila i škropila dijete nekom zaprljanom vodom. Nakon izvršena čina zamolio sam tu babu vračaru da mi kaže, što je s djetetom radila i kakve su one nerazumljive riječi i otkale ih znade. No ona mi ne htjede za nikaki novac ništa kazati. Kazala mi, da ni gradski liječnik ne kaže nikomu ništa, što on i kako radi, da i on nešto napiše na cedulju, što nitko na svijetu ne razumije, pa da mu ipak ljudi vjeruju. A što da je gradski liječnik prema njoj. Ona jamči, da će biti dijete sjutra zdravo, a da je gradski liječnik liječio, da ne bi bilo nikada ili vrlo kasno. I doista drugi je dan bilo djetetu znatno bolje, a treći je dan bilo posve zdravo. Premda je moj brat uvjeravao majku, da je dijete moralo ozdraviti po prirodnom razvoju bolesti, ipak je moja majka kao inteligentna i razborita žena čvrsto vjerovala, da je djetetu pomogla samo ona baba vračara. Ovake babe vračare imale su u narodu vrlo velik ugled. Njima je narod mnogo više vjerovao no liječnicima. U najnovije istom vrijeme pomalo nestaje baba vračara (2).

Ovaj je navod dodatni dokaz tomu kako su stare ljekaruše izniman, a razmjerno slabo poznat kulturnopovijesni izvor.

Dok u većini poznatih nam ljekaruša prevladavaju vegetabilni lijekovi i u više je od polovice recepata zastupljeno ljekovito bilje, u *Drugoj karlobaškoj ljekaruši* nije tako i broj je ljekovitih biljaka razmjerno malen. Javljaju se lijekovi mineralnog podrijetla, kao što su sumpor, olovo, živo vapno, sapun i lug (lukšija), što znači korak bliže kemijskoj farmakoterapiji.

Od ljekovitih biljaka (većinu ih je identificirao mr. med. biokemije Mate Kronja iz Zadra) Ljekaruša preporučuje planinsku paprat, koprivu, kupinu, šafran, sljez, kopitnjak, pelin, aniš, rutvicu, žalfiju, komorač i još neke, no najveću važnost pridaje ružmarinu (*Rosmarinus officinalis L.*). U drugim se ljekarušama ružmarin spominje kao lijek koji tjera znoj, mokraću, vjetrove, jača želudac, pospješuje rast kose, liječi kronični katar želuca, bolesti bubrega i jetara, reumu, vodenu bolest, uzetost, izostalu menstruaciju, kašalj,

bolesti srca i živaca i dr. U ovoj je ljekaruši toj biljci posvećen poseban odlomak (*Od moći ku ima rusmarin*), gdje se navodi da je on *suproti svakom betegu lik*, a spominje se u čak sedam recepata, i to kao lijek protiv kašlja, sušice, zaduhe, trbobolje i kao stomahik. Ružmarinu pridaje čak i magično djelovanje, ako se stavi pod kućni prag ili objesi iznad postelje (*ne boj se nikakve hude stvari niti sablasti niti vidovine ni viščice*). U službenoj se medicini ružmarin još donedavna često upotrebljavao kao aromatik, karminativ i stimulans, a u pučkoj medicini je i danas popularan. Najviše se upotrebljavao list, a u našoj se ljekaruši spominje još i uporaba lista i kore. Takva zastupljenost ružmarina u recepturi pokazuje da je ova ljekaruša dobrim dijelom autohtona i da potječe iz primorskih područja.

Lijekovi životinjskog podrijetla u njoj su prilično brojni. Receptu za zaustavljanje krvarenja iz nosa pepelom ljuske jajeta mogla bi se i danas priznati stanovita racionalnost, kao da su već tada narodni liječnici slutili hemostiptično djelovanje kalcija. Ljuska jajeta bogata je kalcijem, pogotovo kada se spaljivanjem odstrani organska tvar. Slično je i s preporukom da se bolesni zubi trljaju rakovom ljuskom jer stomatologija i danas preporučuje kod paradentoze trljanje zubnog mesa radi pospješivanja krvne cirkulacije.

Od animalnih lijekova spominju se, nadalje, prah od životinjskih rogova (jelena i koze), puževi, zečja koža, lisičje salo, kozji loj, kornjačina kora, zečji i vučji feces, vučja crijeva, zatim med, paučina, vosak, pčelinje saće, bjelance jajeta, magareće i ženino mlijeko i dr. Pet recepata temelji se na magičnim zapisima. Među njima je upravo morbidan lijek protiv padavice: kosti lubanje čovjeka koji je skinut s vješala.

Od recepata namijenjenih humanoj medicini najviše ih je protiv glista, reume, febre, zubobolje, kožnih lišajeva, unutarnjih bolesti i tuberkuloze. Deset je recepata namijenjeno veterinarskoj medicini, među njima su također lijekovi protiv glista, bjesnoće pasa i posebno protiv bolesti konja, što pokazuje kako je u to doba konj bio cijenjena životinja.

JEZIK

Karlobaška likaruša iz 1707. pisana je ikavskom čakavštinom (*ča, zač, čovik, viščica, umnožil* i dr.), s nekoliko uobičajenih ekavskih likova (*belo, belance, cvet, del, koren*). Ima i utjecaja štokavštine, pa tako usporedno nalazimo *vazmi* i *uzmi*, *va* i *u*. Tuđica ima relativno malo (*beteg, balotica, drakun, febra, kanarij, kvartana, luna, pinpinela remedij, supersticion*), i to je uglavnom zdravstveno nazivlje ili su to vrlo stare tuđice. Dosta je često prelaženje *m* u *n* na koncu sloga ili riječi (*sunporon, belon, salon*), što je značajka mnogih čakavskih govora. Po nekim riječima ili oblicima vidi se da i ova ljekaruša ima korijene u davnini – staroslavenska riječ *skot* i nastavak *t* u 3. licu jednine prezenta (*ožežet*).

Gledano u cjelini, ova je ljekaruša pisana suvremenijim i prilično čistim čakavskim jezikom i po tome je bliža današnjem jezičnom izrazu od *Prve karlobaške ljekaruše* iz 1603. godine. Ljekaruše su se tijekom brojnih prepisivanja postupno jezično mijenjale i osuvremenjivale, ali su prepisivači često sačuvali izvorni sadržaj (u ovoj se ljekaruši to vidi po receptima koji se temelje na prastarim vračanjima), a osobito su nam sačuvali jezične oblike.

GRAFIJA

Grafija nije dosljedna, osobito u bilježenju palatala. Fonem *č* piše se kao *c* s crticom ispod, što je očito c sa sedijom (*ç*) i *c* (*ca, oci, cisto, rici*), *ć* kao *ch* (*oche, nemochnik*), *š* kao *s* (*visala*), *j* kao *g* i *ŷ* (*guha, gaga, proŷti*), *ž* kao *x*, *z* i *s* (*saxgi, sazgi, masi*). I neki drugi fonemi nisu pisani dosljedno. Tako *g* piše kao *g* i kao *gh* (*sazgi, noghi*), *k* kao *k, ch* i *c* (*kamik, lik, lich, coga, comun*), *z* kao *z, x* i *s* (*koza, slex, slexen, pomusi*), *c* kao *c* i *c̱* (*oslica, gŷarca*) i dr. Po nedosljednom bilježenju fonema *č, c, ž, z, š* i *s* može se pretpostaviti da je pisar po materinskom govoru bio čakavac. I danas se u Pagu kaže: *macka bizi, pas rezi* (mačka biži – bježi, pas reži).

Kao primjer izvorne grafije donosimo jedan recept:

Od Mochi ku ima ru/smarin

Vazmi Cuétta od nijega i uezi ga u cist rubac pak uode u gedan verc Friske, i staui ta cvét u uodu da stoi dopol nochi, pak oxmi ga i pig (? pij*) onu uodu natasché toije suproti suakomu bétégu lik.*

Zbog nečitka rukopisa, trebalo je uložiti priličan trud u odgonetanje teksta. Njegov transkript nije tako pouzdan kao transkript *Prve karlobaške ljekaruše*, no ovdje objavljeni pretisak omogućuje njegovo daljnje proučavanje. Tekst je transkribiran današnjom latiničkom grafijom da bude čitatelju pristupačniji, a transkriptu, koji je izradio Julije Derossi (25), dodan je rječnik manje poznatih riječi i pojmova.

LITERATURA

1. Milčetić I. Stari glagolski egzorcizmi, recepti i zapisi. Vjesnik Staroslavenske akademije 1913; 1: 61-69.
2. Strohal R. Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige. I. Različni zapisi i čaranja. (Glagolski hrv. spomenik iz 15. vijeka). Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena 1910; 15: 120-132.
3. Batinić D. Ljekaruše. Hrvatska enciklopedija1997; 2: 42.
4. Grmek M.D. Ljekaruše. Medicinska enciklopedija 1969; 4:438-439.
5. Grmek M.D. Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. U: Iveković H., Grmek M. D. (ur.) Rasprave i građa za povijest nauka 1963; 1:259-334.
6. Medić M. Tri ljekaruše. Glasnik zemaljskog muzeja BiH 1904; 16 : 1 i 195.
7. Medić M. Četiri ljekaruše. Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena 1909; 14/2:168-284.
8. Gundrum F. Luićeva ljekaruša. Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena 1909; 14/1: 55-123.
9. Boranić D. Đakovačka ljekaruša. Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena 1915; 20/1: 142-151.

10. Stojković M. Dvije hrvatske ljekaruše iz Dalmacije. Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena 1938; 31/2: 201-240.
11. Berić D. *Različite likarije* Petra Bartulovića-Puovića. U: Iz hrv. med prošlosti, Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske 1954. str. 227-237.
12. Berić D. «Likarice» don Mikule Bobetića iz druge polovice XVII vijeka. Narodno zdravlje 1957; 13: 386-388.
13. Sušnić-Fliker Z. Ljekaruše kao izvor za proučavanje etnofarmacije – dosadašnji rezultati i suvremene mogućnosti istraživanja. U: Padovan I, Belicza B. (ur.) Rasprave i građa za povijest znanosti knjiga 7 1992; str. 305-12.
14. Rimac-Lasić S, Škrobonja A.: Tri ljekaruše imotskih franjevaca. Acta Fac med flum. 1992; 17 (3-4): 183-190.
15. Kujundžić N, Škrobonja A, Tomić N. Plehanska ljekaruša *Zbirka lijekova sa zbirkom ljekovitih trava i uputom za pravit meleme i murćefe*. Acta med-hist. Adriat. 2006; 4(1): 37-70.
16. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. *Marginalia miscellanea medica* in Croatian Glagolitic Monuments: a Model for Interdisciplinary Investigations. Viator 1999; 30: 383-396.
17. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. Odabrani zapisi protiv bolesti u hrvatskim glagoljskim rukopisima. Liječ vjesn 1995; 117:152-155.
18. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. Marginalia medica croatico-glagolitica. Liječ vjesn 1997; 119: 174-178.
19. Fatović-Ferenčić S, Dürrigl M.-A. *Za zubi pomoć* – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima. Acta stomat croat 1997; 31 (3): 229-236.
20. Kuzmić B. Jezik karlobaškog statuta (1757.). Čakavska rič 2003; 31 (1-2): 71-82.
21. Poljak Ž. Odiseja jedne ljekaruše. Liječničke novine 1999; 146: 42-49.
22. Poljak Ž. Branimir Gušić. Liječničke novine 2001; 1: 50-52.
23. Derossi J, Dugački V, Rukavina A. Karlobaška ljekaruša iz godine 1603. Senjski zbornik 1984; 10-11: 123-150.
24. Draganović K. i sur. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974. Zagreb, 1975, str. 448 i 773.
25. Strohal R. Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige. I. Različni zapisi i čaranja. (Glagolski hrv. spomenik iz 15. vijeka). Zbornik za nar. život i običaje južnih Slavena1910; 15: 121-122.
26. Derossi J, Dugački V, Rukavina A. Karlobaška likaruša iz 1707. Senjski zbornik 1988; 13: 169-180.

Opaske.

Pretisak ljekaruše uvećan je za 25% radi bolje čitljivosti →

Korice ljekaruše bile su izvorno omotane fragmentom glagoljskog misala, pri čemu su je glagoljski tekst bio okrenut naopako. Omot je ovdje pretiskan onako kako je stajao u izvorniku.

Na ig Febra

Na. ig. febra: 1707 rodne gure
Brata Gjuragjin i od Manda Rapcichke
ii soboh osuitoma med Jom popol
nochi komu Gn: Bog daij dobra
pamet da bi on od Kantharina
Tilun Brügia, i napostenije stoi
gi Jumnu bi Gn: Bogumstor
bule nezich, i njegova Sopru
ga rodi rojena Ahimberga

Aa b c d e f g h i k l
m n o p q r s t u x y z

ANNO DOMINI 163

DIE 16 OTOBRA

Va urime cesara Rudolfa Gospodina nasega ia mnogo grisni iandre [illegible] pochek pisati one knige izibirauchi pokmagah Chami Bise uiditi zabolse od szke nemochi hase Primira Chlouiku i uertudi od lesa i remedij. Suprot mnogim szeuaram za pomochi naiperuo, molitua, suprot oblakom vele Dobri misal szuedta iszdna chaszt Bogu iedinomu szloboschina Zapouidaiu tebi grade i lisiti Zapouidu Goszpodina Boga alisiti Zapouidu goszpodina i Diuuhé maria ilisiti Zapouidu mihouila arkangela alisiti Zapouidu [illegible]

Sapiens sapienter,
Stupidus stupide!

Hæc scripta, quia superstitiosa,
et stupida, non nisi stupidum
patentur Auctorem.

Fides vera, spes non dubia, chari-
tas integra, pharmaca sunt
saluberrima animæ et corporis.

Talia scribentes et exercitantes
Diabolici potius Impostores et
Deceptores, quam Christi discipuli,
et Ministri ejus, audiunt.

Sta opinabar Carthagi die 13ª Augusti 1841

C. A. Erganich
Cooperator.

Apposztola Euangeliszta alisili i szuetoga iakua
Apposztola Zapouidaiu szuetoga Petra i Paula
Apostola Zapouidaiu vsih szuetih i Botih Dan
eima orad zali oblaszti nakunſinu ouom m
imekadi polosexena bude diua molitua da
Bisxi puszta meszta odi peteh nepoie nipas
nelaie nikola teku Zaklinamte grade
Zali 7 Duhi Boga xiuoga Zaklinamte
9 uchini Angelszkimi i zemlium i Driuom i
Tainami szkimi uoda porasenabi zaklinam
te 9. Zemalszkimi Blisikami Cesara sztras
noga i velikoga Zaklinamte tim ki szua szlo
Ua szuori Danimas oblaszti grade Zali
Nakunſinu ouom meszta uaime occa golga
Isina kerszte sztari i Duha szuetoga kerszte
razori karste pogubi Amen ✡ ✡ ✡

aß
ca

Od krupi da nenaszkode natuoiui niui ny
uterszu poi ter napisi oue Besede szdol
pisane ter uhani poszpui nacheti kam
poiedu cedulu anaszridi iedu

tosu te besidi Apokis ✝ moisz ✝ potrisz ✝ edokie ne ✝ oneosz ✝ tona ✝ ton ✝ aiion ✝ tipos ✝ kedoike ✝ sziloton ✝ hala ✝ zazana ✝ kedor ✝ keopus naie ✝ Banena ✝ finis

Tu Molitue nise pisanue noszi priszebi moli
tua od olaue koga glaua Bodi to uchini szueti
Petar krosz veliku Bolesan ku on imisse od
szuoie glaue Szueti petar na mramoru ka
ku sziase alaloku rukum podpirase i pride kn
emu. Isukarst i reche nemu petre chaimas petar
reche bolesan olauu, idokonchuietemi tada Isuk
rst Zamenaga ibi petar szdrau ikbi rekal gosz
podine podaij szuakomu kireche molitue oiv da
zdrau bude od bolesni glaune ili pirsebi nositiu
zuenum i szlauum da prosz budet bolesni glaun
ne i negoui udi gospodi cha iszpunij prosenie
nega Jako dostoian Budi rab tuoj imir idaimu
zdraue Duhouno i Telesno glauno ionim udom
negouim amen vaime oca isina i Duha sutoga
Amen

Molitua od bel ma vaime oca ✝

Jsina ✝ i Ducha Szuetoga Amen
Molitva ka Sli
Szueti Nikula Biszkup i muchenik imedie
Belmo na oku i bolesan Na ochisu szuoih Gosz
" podine Jszukerszte Szine Boga xiuoga ki
Jeszi Proszuitlil ochi szlipu roj'enu i rekal
Nimu ieszi idi i umijse ukupli szidonszkie
Jki ieszi proszuitlil ochi Szuetomu Paulu
Aposztolu i odnel ieszi boleszan i sze oube i
poulaku ochiuu nega ime imolil 8 i proszil
eszt blaseni oouorehu koibi niszil oidu mo
" litiiu prisebi 8 i sztalbiiu ni Bolezan ni pou
" laka niszegube Nebudi Na ochiu negouih od
Jzdi od ouoga raba Boxiega uime ilieszt
Cherna Budi zlomlena ouo ieszt kris oosz
" podina Boga bisite szerani protiuuie 8
pomoru lou od kolene Judoua amen ✝ Vaime
Occa ✝ i szina ✝ i Ducha szutoga Amen
Molitua proti Tibri pisi i day noszit
Ova Szlova nisze piszana

✝ u ✝ o✝ m✝ s✝ imen ✝ m✝ P✝ d✝ n

Iszukerst od xudeoiu szueszanbi na
kaluariju goru kixs na ramenu noszaſe ✝ i
Vasz derhtasze i gouorahumu xidoue Iszuker-
szte Zach Serches Tiimas grosznichu reche
ooszpodine Nimam grosznicze ne Bude imal
kigodi Bude oue moie szuete Beszede machi
priszebi Noziti ylyszе Nane szpomenuti neb-
udiye Nikuli imiti szueti Francisco kral Frana-
Chzki Ta Budi pomochnik od szuake grosznicze-
ouomu rabu Boxyemv ime ✝ Vaime ocza ✝ i szina
Na ✝ i Ducha i szuetoga Amen reczi peruo 5 ochen-
szi i 7 szdrauik Nariu y vera Bosiy.....

Molitua od Dicze kadaym szkodi miszec-
hina Napisi Te beszede szdola podpiszane na
harti od Bergamini zouesze uiroine Dan
szuesza Ne oxexet Tebe Ni luna nochiu-

Gszpodin hranite od szuak boga zla Modi
Tua od Cerui ili guszinicz pomochi chlouiku
Vaime Occa i szina i Duha szuetoga amen i szu
Toga kuszmi i Domiaana ki po szuytu hodezhi
lichase goszpodinu Bogu chaszi Cinase mita Nezi
ase zaklinam vasz gospodnimi Angeli Mihoui
lom gabrielom raFaelom vrÿelom Goszpodzimi
Euangelisztmi Matiem Markom Lukum Iua
anom Blasenimi Apusztoli da poidu isztoga
Kerschena Tela i Zlamenana ime Xiuini
Xiuiniczi i cherui scherui chi i guszinicze zguszini
cami i maticza szmatizami akoszte Na moszgah
da padete Nakosz akoszte Nakoszti padite Na me
szo akoszte Na meszu padite naranu Akoszte
narani padite naparu goszpodina Boga mochom
Blasene Diuicze marie prosnum i curite kaple
Isztoga kerschena Tela Zlamenana ime
riche Szuete marie i ui nemorete utom sztati
Zala xiuino ni bliz zadiuati ni gnizda

Chiniti à ia uas zaklinam Jszukersztom
milosztiuim Da padete kako czuet protult..
" ni ida padete kako liszt i da curite i iaszmete
kako pina naudi gospodin Boga mochom
Szuete marie prosnom ameni priletise zku..
" rani i zkuranchi i poneszosse xiuine ixnuin..
" ichi uatu pusztu goru goszpodina Boga mo..
" chom szuete marie prosnum Amen Blaseni
Szueti kuszm i Domian Ti Budi tomu likr

Potom reczi miszu nachaszt szuetomu kusz..
i Domianu zatim uaszmi kamiki pet ista..
" uie techer uogan dabudu dabu dobro raz..
" bileni toucini potom vazmi zemle ku me..
" chu misi van itoko sztani pod iedan
kamik uatu Bernu à nad szuakim kam..
ikom rechi molitu szgora pisanu

i tako bolesni szlani ranu natu paru ete priti uñ
xiuine veth razmi zemle kaie pod uaseli hadi
Vino kaple ikuh ii uodi daure i tako hodi natu
paru

Kadase xena Trudi da nemore
roditi uaszmi szuichu Blagoszloulenu i
pisi nanai one uersze Jako szuaki mlade
nacz mushoga szpolu raszuerzaie toxesna szueto
+ Narechtsze goszpodne Idaioi Tu szuichu derszati
V desnu ruku goruchu ati ki umis posapchioi
u desno uho kadaioi pri de hip oüu uerasz nise
Pisani trikrat

Szueta Maria rodi szina szuoga prez tuge i
Boleszni ielisauta rodi iuana kersztitela tako i ouq
raba Bosia ime mozi roditi prez tuge i Boleszni
Daite iszukerszte zoue newole akosi mertuo kioszi
xiuo pomeni goszpodine sini iedomszkie i ü Dan
Ierusolimszki izprazdnitesze izprazdnite +
Vaime + i sina i Duha szuetoga Amen

Dina Maria rodi szina kakoie nise
reczi itu Tabuliczu pisi nakoru kruha
psenichna i Gai poiszti xeni kadasze
Trudi i Bez szmnj pordi.....

Kadasz Xena trudi napiszi naharten ove
zdola piszane Beszedi ichini Da chiszta
Diuoika szprede iedan konacz tere prinesi
tu cedulu sztom preiom na palacz odesne na
ooe Baba Daga prineze iod ueze kakoszo
Zite rodi preze + ueen + berum + blott +

Kima Fibru pisi na osztiiu ove uerszi nize pisa
.. ni Daimu poüszt reksi. 3. ochenasi i 3. zDraue ma
rie i Veeru Boszija. - - - - - - - - - - - - - - - -

Iiszus nazaranin ceszar xidorzki ako zato mene
ischete nebrixitesze ih otjti Amen + kerst isus +
Posridi nih hoiase ako zato mene ishete nekajü
.. tesze puszriti mene Amen - - - - - - - - - - - - -

Od Fibre pisi nachesan natrih zernih tako
te uerse noiperuo + oreks + oreks + oti Sex +
od Zimnicze vele dobro ptincha kaskin uiz
terga nosi otmiga i nosiga prisebi Cre
Fehlich

Za Tibru ✠ Isus ✠ maria ✠

Blagoslovi tebe gospodin i obrani tebe i
pokaxi obraz szuoj tebi i smilvise tebi
obrati lice szuoie kitebi i dai tebi mir ios-
zlobodi tebe od szuakoga zla Tibrenoga terca-
ne quartane i svagdane ✠ vaime oca ✠
i Sina i Duha szuetoga Amen Isus mari
a gospodin Blagoszlovi tebe i szueta maria
i Dai tebi zdravje ✠ Isus ✠ maria ✠

Mouchstuo Booga oca razum Booga si-
na miloserdie Duha szuetoga oslobodi
Slugu tuoiega .N. od suake Tibri Ters-
czane quartane i quotidiane u kriposti
Isusa nazaranina krala xidoszkoga Duh
Visztinu pripravan iest put uistinu
nemochna Isukarszte oslobodi slugu
.N. od suako Duha zaloga radi semerti
i groba Tuoga

ODXIVINE POmochi jzvech prouana Cinimj Jako

Vazmi meda nekuhana j szoka od hrena i smisai i pomasi okolo rane i poszpi prahom kisze zoue xingrad ili miszemor izidu xiuine

Za grixu pomoch

Vazmi iexa i razparaiga i poloxi upech razpalenu i osusiga i i sztuchiga uprah idaj piti bolnomu toie dobro

Za grixu uele dobro i ouo

Vazmi disstana chase di ieszenak ianczia na ismisai szkupa itoie dobro za grixu

Za grixu dobro

Vazmi szoka od kusa i pj zbelim uinom toie likaria

Za gliste likariia

Vazmi szok od ramena i dai piti sako iutro natasche

Za gliste likaria

Vazmi Grma Bazgova i sasgiga i od onoga tu-
ga uchini lusiu i daua piti nikuliko
iutar natasche inetemu uche skodit

Za gliste likaria

Napisi otacz sinnu mat cheri ouc richi nise
pisane naharti i nauesi nagerlo trikrat te bes-
ede pisi santus pereminius

Za gliste likaria

Vazmi netreszka i kuhaj ga u uodi i pij nata-
che od sercha sue gliste otè mertue i zaj t

Od padauicze Dobra sztuar

Vazmi kertinicza i oderiga i susiga i chini pra-
h i daj piti komuje uelik beteg toie likaria

Od padauicze uele Dobre

Vazmi iednu xuxnu od ielenave kaxe i kad
Pade chlouik priuexi mu nagrlo + uime otca +
Sina + i Duhai Szuetoga Amen itako neka-
noszi tu xuxnju Dokliamkolj chlouik umre
i tada chini od ueszati tu xuxnju + uaime

ocza i sina i Duha szuetoga Amen pak
polosyu pod plecha toga mertuoga chlouieka gouor:
..echi ia zaklinam i zakapam nemoch ouoga chlo:
uika nn uzime ocza i sina i Duha Szuetoga
Amen tako da nedȃ inpahali ouomu chlouiku nn
do szdnega dne dokli ta chlouik opet gori nestne
od Zatuora uodenoga - - - - - - - -

Vazmi sleza i skuhiga uuinu i pyi iuhu i Budes
szcati hi ouuie kamiki pyi oue s a sztuan

Vazmi od lisnakai lupin i sztuyse umuntaru kruto
dabudu kako prah i prosie polosi iedan mal lonchi
ch i prilosi za frana kolikoga more uzeti tri mi
perszti trikrat naly Belim uinom ter prisztaui ko
onu daure idodeuet krat naly uzmtiuch clouik
krat i smisai do deuet uutar natasche uasz poiti uan

kie Zdrauiu pii ciuciber sostom toie

hi Dabudes rumen cini Ouako

Vazmi hrena i pyga sostom natasche serche ochesi
mii lipo szdrauo kibi uruchen bil

Vazmi terna plozna inega czuet ikadaga szoni
m toie fik

komusu Vroki

Vazmi mozga od ielena i masise sniim i bude bole

od Treslike

Pisi na ostiu ove zdola pisane beszede + mir + ote + cz + premaxe otacz nadiha + sin + xiuet + Duh + szueti + Iszukarszt rodi + Iszukerst umiri Isukerszt szkerszse

likaria za orinte

Vazmi misecha marcha ali 8 Aguszta pupak od szmokue i sztucije i szok osmi i kladi u pitzu liotrazora i kasadora i szkupa misaij iperom masi iedan krat nadan a ada stoi tri dni ulonizi kada och oprat unem i nagniga mockno i na szuaki ereti Daniperi i masise sztim budes szdrauu iedan misec potom szaxgi iesich kosztanen i tini popel i misai smedom i masi ote ulassi raszt

Vlasi chini raszt

Vazmi chuda psel kadase ubiju isztanije nadogan kako dasze budu mogle u prah szterti i misaij on prah szuljem i stim masi oondi kadibiotel Dati ulasi raztu

komusu Dogi zle

Vazmi mora i xila bela 8 imuke pseniczne i sztne chinkosu iobauij nogu kate bole i budes szdrau

koga koszti Bole

Vazmi meda i rakije i czueta od Baszga v o
czuet od habata i smisaj szkupa ikuhaj ij pij
dokleti bude bole szuako jutro

koga kolena Bole

Vazmi bele smoli i szala i smisaj skupa i masi
kadi boli

kije Neduszu Likaria

Vazmi meda lipa ukom nj unem czueta baszgova
nararanche kuhaj i pij natasche kada Lesis

Za kasal

Vazmi szlesa i szkaiga u uodi ipij natasche szvera
uezu toje Lik

Kad rana nemore zaraszt

Vazmi proca cherna nakomu nj kore ali Lupini i
Priuiga na ranu ochе rana Zaraszt ureda

Da zena Dobi szina ane szkuze

Vazmi pupak od diuojke kadase rodi terga sztanj
Vusunoheno meszto i daiga psu ana psiezi potes
sin ane diuojka

Basze rodi sin cimi cuako

Vazmi szrche od secha oszusiga nochno i smisi
szvekon i da pyu oba tri iutra natasche rodise sin

koda nima Dize xenom

Vhiti iasztreba i szramimu xuch i masise vecher i musi xena i budu dicha

koga olana Boli

Vazmi szporisa i chesna i kuhaiga ismijse snim trikrat bude bole

ki ogluhne

Vazmi uranoue xuche i sztaviju iuho bole Bude

Oruxije da sztoi szuitlo uazda

Vazmi olova terga limaj isztauiga uiednu zdelicu sztaui knemu vliva idaszkupa sztoi g. dan pak onim masi orusije oche szuitlo sztati i chiszto

Za oxoalinu

Vazmi koren od berbecha i sztuchioa iosmi onim smasi onim osoalinu

kada clouika protisne

Vazmi tri koschicze od praskue ter napisi nanih naperuoi bisite bozi+naruoi ysus progoniuast+natretoi szuerseno iest+ter poredu daij izisti onomu koga tischi

koga Tischi

Vazmi maha i oszta terga szruchi i privij kadi tischi

komu vonja i szperla

Vazmi smela iszkuhaiga u uinu belu i pij tri iutra natasche zaide smrad od szrca

koga tischi Likaria

Vazmi hrena i szrisiga i sztueziga i pakla tankoga i smisai szue szkupa i sztepli i pomasi kadi tischi dasze ne oopari i bole bude

Za Gyscher

Vazmi turiaka i masi snim pod gerlo i czvet od metiche dobar ie piti za szuaku sztuar jadouitu

Za Bodacz

Vazmi szmoli i kuhai vosztu i mazi na szukno ceruleno i prytiszni ondi kadi tiszhi

Za xeludecz Likaria

Vazmi loia iskopchego i smoli borove i voszka netesano to szue szkuhai vosztu belu ter natopite iedno krpu i priuij tulikose ieszu dobri mladi miszechi osusiusi isztesti uprah i dati piti u uodi

Za kasasal za szreze komu kruu iuha

Vazmi modroga Liliuma koren vecha u mochi imanego Lisztije vzmi izkorena negova i szrsiga i nauesi na konoz i sztuiga susiti u hlad dobrie za mnoge sztuari naiperuo piti od kasla i szuinom chini chloueka szpati

Za szerczeie dobar koga szercke Boli

Vazmi trauie poduitnize terpju sztari u iaje tere ujjutro

Za Szerdobolin Likaria

Vazmi cherua beloga terga uzimai uiaiu taruchi ut

Akobisze ki nabol nakosst ali naku Drugu sztuar

Vazmi szala od zecha priui na ranu i zaide kosst ua

komu chriuo izpada

Vazmi prazdnih pusi i zgorie i uchini prah i bel tami-
iiana i szmisi szkupa ikada chriuo szpade poi terga
operi belim vinom teplim pak poszpi stim prahom
terga posztaui mutar

+ komuie vrid.....

Vazmi chesna i papra i smokou szuch i akosega szu
ala iula i smisai szue szkupa i priuij i nepij vina
nego szetom sa Fraganom uodu i bude bole....

Koga xeludacz boli

Vazmi laina od baka terga podfrigai na ulu
i pritisniga ondi kad xeludacz gre i bude bole

Pomochi xitu daga misi ne ÿdu niedn sztuc

Vazmi uuchÿu koxu i uchini szne reseto i probi natrideuc
skuel i prosiuai sniom sito neboisze niedne zle sztuariu

Za sztanuti keriui od rane kada keriu teche

Vazmi tri viueri driua ter sztaui na ranu i rechi zaklinam: .. te kerui chuha one duse ka prodaie vodu u uinu i presztaň

Za sztanuti keruu

Napisi szkeruuom ka teche oua dua imena zdola pisan a yion ✠ neon ✠ i curechi osztane - - - - - - -

Od kerui komu teche

Pisi oue richi i nanexi nagerlo iote yiot hon agla ulci iele ikoň..

Ako koga kachka uije uchini ouako

Prekrixi perstom i omochiga uuho desno unutar i pomasi sztim szmradom rana neche mochi otechi - - - - - - - -

koga kachka uije

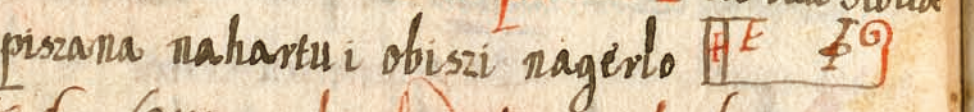
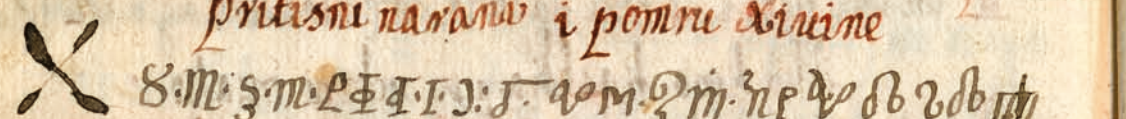
Vazmi kokos xiuu terejiu pritisni na ranu i dersi dokli krepa kako peruo krepa a ti drugu pritisni i chini ta: ko dokle krepaua raszarajiu - - - - - - - - - -

kada xena nelubi musa

Vhiti rebeza xiua i znamimue szrze i naidi dua derua razlicha kazsu szkupa szrasla i uchini od nih rasan i szpechi szerze i dai olima iszti - - - - - - -

Cihinili mir meu xenom i musem

Vazmi list iedan od iauorike ter pisi oua zlamenia nanega ter postaui pod prag od kuche ✠ y: b: ʒ ʒ: " ℞ ꝑ ℞ C C ꝗ M X ꝫ ʒ ꝛ ✠ - - - -

Da Diza muche Dasze ne plachu Pisi ova sloua
nise piszana nahartu i obiszi nagerlo

Za xivine napisi ova szloua nise piszan
pritisni naranv i pomru xivine

Opeta napisi ove nise szloua
pritisni na ranv

Za Szrab Likaria dobra

Vazmi iednu naranchu nanoi uchini skulu ondi ka-
"disze sbichiza dersi i uanu polasi szoli i ula i szku-
"haj poli ogna istim masti szrab ali kraszte budes zdi-
rau

Za izienati camse

Vazmi koziju xuch i masi okolo posztile ote szue chamxe
poginuti i krepati.

Zapsele daje more odazvati

Reczi ovako apilata ababiante Zaklinam Vasz

psele Abramom i sakom trimi praszdniki paszki i petikosti
i szuetim iuanom davi szidete naroji uji alati sztblu i mir
i maite i tajmena reczi trikrat probatum probatum

Za sencze Da pogiasu

Vazmi uraticha i kniga i uodi i umijsze snim kije snchiu

Za sencze da bise iz olaue

Vazmi konszkoga szala i soka od pitomoga schira i snim
misaj szkupa i maxi glauu

Za prascze kada czerkaju

Napisi oue beszedi na kruh i Daj jszriti prachem i
i nete pocerkt kujum konkuricem kokuricum

Date tuoj nepriateli lube i reczi psalam

Szpasime boreia unidu Dodusi moiere reczi szuerh ku
picze uode chiszte i proli naute nepriatela tuoga oche
te priazniuo iskati Jako och datuey nepria
sztrah od tebe imaju reczi psalm

Boze maszte i gszpodine i reczi: Ikra ta psalm szuu
nepriateli ote od tebe sztrah i mati psalm

Za salisaje velke dobro

Vazmi oxigauincz i habata lissta i sztucij szku;
pa i sztim maxi iako lisaj

Za sitnu

Vazmij tri od cesna zerna naiperuo + mona + na drugoi
remedium + edukota + na tretoj rementum + kis

Dai isztij reczi tri ochenasi i tri szdraue marie i ueru goszpodinu Bogu Naisztoi veche pisi na oblaticzu + krisztus + vincit + na drugoi sztrane kristus + strat + dajimu popiti za fibru

od Beloga Benedikta kakou vertutem

Vazmi beloga benedikta i stauiga nemochnomu pod glauu danemidi ako bude otil zdrau biti

Vali xiuiti ochesze komu szesze szusze zocju teku

Vazmi muxu mlika od oszlicze ka doij szamcza a xeni ka doij samiczu i mxi ochi

Za ochi Likaria koga bole

Vazmi mlade lasztouicz znazla i posztauie u lonacz i pokrij skrilum zgora i omaxi i louchom okolo da para negreuan i sztaui u pech raszpalenu pak izna mi prah od nih i szhraniga i kadagaie tribo gaszmedom i kada bude tuerdo tada polosi nachisz rub i kada gres spat poloxi na ochi Bolne

Veche Likaria zo ochi

Vazmi praha od Lasztouicz i pelina roxene vodi i mlika xenszkoga isztuchi i szmisaij szkupa i sztui nachiszt rub i prikladaiga nochi bolne i kruou e u uecher kada gres szpat toie szue Lik

Molitua od Zimnicze

Kada sztupi Goszpodin nas Jsukrszt na szuiti krixtada
to cha kadi bise to szue drhtase tada prisztupi kne mu iedo
n sztar sidouin ispotajuchise i reche goszpodine Boxe
tebe zimnicza tresze tada reche goszpodin nime zmni
cza tresze nitimeje nijgdar tresla zato dabi noszil
ouo nemoziga zimnicza treszt ni na nega pristupit
Za chaszt preszuete Dive marie i muke keie prie
Zanas goszpodin nas Jsukerszt na krixu+ i ouom+
nison+ tigrad+ eprats+ i kako nemogu ist naiednom
meszti tako ta beteg nemozi szlat naouom chlouiku Bo
diem .n̄i. i mergi Amen vaime ocza i sina i Du
ha szuetoga Amen i.s̄. mucheniku kusmi i domia
na i.s̄. Bendikta opat amen tim semoguchi i
vatom i szt teb umerklik Amen

Vchiniti Dase chlouik alli xena neopija chimi ouako
Vazmi preije od xene kaie umerla i polosie u uino daj
piti szte preije i redi kakoie ova xena od sztupila od
oue preie tako iti od sztupi od opijania-----

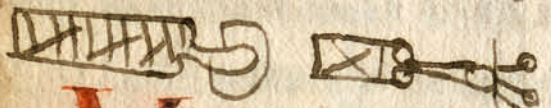
koga ote muchit Da ne more pouidit-----

Pisi na koru okruha psenicna oue beszdi i daj mu poi
jszti i pruo nego poj da reche tri ochenasi i tri zdrue
marie i iednu ueru ouosu ta imena nixe piszana
+ i milor+ asze+ rota+ prota+ Deus+ Aszpeut+
tota+ sanguinem+ szon+ Lota+ pelo+ populi+

Za tadbinu

Vazmi liszti tri od berschana i pisi na ne

ita szjnal i polosi pod obrusz kada budes za sztolom
i ako bude za stolom sziditi tat morase od sztola
sztati prouanma sztuar Za tadbinu ako
tisze cha ukrade da tata moresu snu viditi
Pisi psalam veliki goszpodi i ove kratke ili szloua
i sztavi pkl glaüie kada gre szpati ita psalam i
stauj te szloua nanega

Voik Veche za tadbinu

Vazmi koru od kruha psenichna i pisi nanoj ova
Sloua nixe piszana i daj ijiszti tatu i neche mahi po
xiriti ki mlis daje on vkral
Ψ. Φ. 6. Y. C. E. r. X. Y. 5. Y. C. 6. 3. L. Y. M.
Ψ. S. E. I. S. Ψ. M. 3. 8.
Ako och dati iedan
pout szue
Caha budes pital napisi ova szloua nixe pisana
i sztauimuje pod glaüie kada gre szpati a kadase
Probudi pitaj cha oches od nega szueti ohe
Poueidat atoszu ta szloua. V. 9. Φ. 6. f. Ξ. X
M. Ψ. C. V. I. C. 2. 2. X. 16. L. L. E. M. M. 20. 6. 0. S.

Za Bol od zubi

Vazmi boba cherna chiszta tezga szaxyi ichimi

od nega prah ter sztaui na zub ki boli toie zubm Lik

Za Zubi Lik

Vazmi roga od ielena sztersi u Prah i tari tim prahom
Voni zub ki boli Za Bol od zubi i od teklimi
Vazmi kruha ozimachna i kruto uruha i znami szredu i
Priui na uho zone sztrani Kate boli toie Lik Lik

Za zubi koga bole

Vazmi Bosije poi ter zprosi iedan chlouik konszki cari
skim ni rableno i tim cahulom i mas piszati teriche ni
xe piszane na zemli i ta chaual zabi uato peruo szlo
uo tere pitai bolilga trikra kad reche neboli ati vasz
chaual zabi u zemlu i peruo nego iesiga zabil u zem
lu reczi iedan ochenas i iednu zdrauu maiu i ueru
szueto Polomi i pak Potari to piszmo nixe piszano
olodi misiro i szone makario Za zubi molitua

Vaime Ocza i sina i Duha i szuetoga Amen
Goszpodine Boxe Iszukerszte blagi vaime tuoie gre
n ia grisnik tuoiu deszniczu i szuetim kuszmum
Domianom na chelnikom iuer umiru pomozi gosz pod
ne izbaui rabaui tuoga .n.n. Zaklinamte szuetum
Troiczum i blaxenimi Apustoloma i Szuetima
koszmum i Domianom da cherui nedaszte bolesznie
ouom baxiemu rabu .n.n: bolechemu zaklinam
Vasz i zaponidaiu uam s pomiloszti Ocza i Sina

✠ i duha szuetoga chisto cherui tiszuhe nepodgriszite
zubi ouomu rabu boxiemu. ✠ izaidite na sztok ✠
occa ✠ i ✠ sina ✠ i Duha szuetoga i zlamenie
szalamuna iako toga iesztˉ Derxaua i Ceszaszt-
uo ✠ occa ✠ i sina ✠ i duha szuetoga ✠ Amen

Za Zubi i cherue u zubh

Vazmi sporissa i tuziga i sztepliga i derxiga tep-
lo viusztih i stauiga nazub ki boli i ako budu
cherui ote mriti i kadibi xena bezdraua alˉ nie
matika nasztran ganuta alisze pretergla i kerusze
onoˉ zela i ualialasze ponios nikada uise nidga
nixe nikada na iednu sztran nikada na drugu
od tih sztuari prihaiu boleszni ke ima podotum
sztuarum daiiu rado glaua boli vazmi rute
i pelina i kusa i methini i uraticha i naˉdi kami-
ka tri lahki i sztauie uogan i kada budu uruchi i
sztauie uiedan okrut i szuerhu tih kamiki sztaui
to zelenie i neka xena sztaui pod krilo tako uruch-
e a szidechi nad niˉmi i uliˉ malo uina zgorara
kamiki i xelia dasze bude kadilo ima matic-
za priti na szuoioi meszto i tada uazmi iednu
kokos i kuhaiu u uinu czelu i tu iuhu szri-
bti i tako uchini do tri krat i tako budes

Mestar Ouicheno oreduchi poiednoi chaszti u ulasih

I naide naputu iednu kachku priko ke bihu kola proszla i tako bise izmachena i ta kachka u kazasze ka tomu korenu terpuzu ter potomga poch kopati zusziti i sztulati i naranu ta mesztar ondi szla poli ne poche gledati cha ta kachka chini i uiu di da ozdrauii obtomu korenu i ki ta terputoz kuha i tu iuhu pije uasz otekal od szeriza odgoni znutra i zuana i kibi zlomlen ili prergnut bibi i zdrauii bude.

od konopal kolikoszu Dobra

Konopl kolikoszu dobra toiesztiedno zelie tep: lo kada iesztkuhano iiduiuchiga szuaki ial od szeroze od rane a ki god szirouo meu rukom sztare i ito poloxi kadaie kacha uuiila naranu uasz i od rane szuoiium mochiium i uan i szrene t iioche kadaie ielen usztrilan tada preuze gre kadi chuie konopli szuoiimi uszti ta koren uan uazme i poloxi na ranu i bude zdrau

Vertudi od nikulitko iisztuin ki uzaiu Ludi iizt

Hren ima ta uertud kiga iutro ie chini chlou. ku perszi teple i chaie chlouiku od ueche uan n pernesze i kibiga na malo rizal idal szu. zam koniju i drugoi xiuini akobi cheruu

Unih ote Pomiti iuan poti iote chini iutro uecher dotri dini

od Ripe

Ripaie tepla i Lahka i ima ta uertud gdoiu iutro kuha i ie szüu grozu kaie utlu od rene iki nej iuhu pie i chaie chlouiku prederto Lichi i ki ima kaszal chiniga oszusiti i szdraua prieti ikiiu iie szuliem i sosztakom i szuete te iidi ke chlouiku ne more probauiti onoie chini i szue zlo uan szpraui

od szira

Szir szusi kiga preida ii ta szir neda probauit ono cha potle ii iki ii szir mladi pred iidum ono sztuori merszal i szeumak i fiboru perneszé kiga guszto ii pred iidum pechena ali kuhana ta szir nemore probauiti negore zdobrim uinom imaszeto szprobauiti od iaii

Iaie mehko ali kuhano to chini chlouika mochno i zdraua a koga ii tuerdo pecheno ali kuhano chini chlouika ukorna obraza

od iagal

Iagle kadaszu merszli i szuhe i kie guszto ii

Chlouiku nemogu szprabauiti nego lexe u xeludcu
kako Blato nego triti da ii chimsze mogu szprobauit

Vertud od graha komuie zdrau i komu ni

Grah toie szuchina gorka kadaie kuhan kadaga
chlouik kuhana ii sztuori dobro probauitimu ios..
che xeludacz mochno tepliti i ma ta uertud ki
ima chiraij ili sztrup aliti iad xeludcu chiua.
sze ineiga zach veliku tegotu pernesze i chlouik
a chini dopol mertua i chini uelik ogan i
i uelik ztekal i pernesze padauiczu i ueliku ne..
moch isztogasze dobro chiuaij

Vertud ki ima Boba

Bob kadaie dobro kuhan prochisztiga krozre.
scto iszperiga chisztum vodum zlamenanum
i sztauiga szmedenum kasum i zkozim mlikom
i tako ii chaie stumiku zlo szue uan izichi..
szti i sztuori dobro probauito i chini to chlouika
Lahka bob i ma ta uertud kiga merzla ii chini
chlouiku veliku xeiu i kiga merzla ii ali
poteplena zbochniczu plodi naglo

8

ouoszu szinali od potreszenia

szuega xiuota ki kaxu dosike prihodiszhe chlouika

8

Nai peruo akoti potrepechè za ugom deszniм kaxe pribitak alioua kaxe xaloszt zaloszt azatilak kaxe plach oko deszno zlo alioua dobro i oberua liua kaxe mnoga dobro i ueszelie akosze nosz potrep.. chè to berzo dobro kaxe oberua deszna pogibelsz.. uo i uboijsztvo kaxe alioua szuemu dobru pribitak kadasze oka obi szkupa potrépchu toiè dobro i pribitak kaxu usznica deszna gornà dolnà kaxé radszt liuze deszno kaxe plach alioua Blago i veszelie ka.. axe Brade. deszni kraj dobro kaxe a liui zlo oba raména kaxe obratenjè ran miszà liua kaxe trud aueliko blago i szlo ouo oba lakta radoszt ka.. xu a deszni lakat bolesan kaxe a liui szuemu dobro szahranjènie perszt de.. szne ruke mali obdanjè kaxe aliui pe.. rszt plach kaxe perszt ueliki mnogo dobro kaxe i szui tuoi nepriateli propadutsze per.. szt

Saglista dici dagim resolva qua
rat mimisce se

+ Sunce + tebe + net oxett + mi + luna
+ nodtigm //

da pas ne pobisni, i dobro dall
couiku pogost kuoga pas bison
ugi na koi od kruha blago
sloaljenoga pisi nakruhu
oue ric dol-pisane,

+ Couiki+it skoki+ Spasist Gne:+
zac+ ummoxilt ijesi+ milost+ hrist
+ Boxat

fa ostauit kera od rusa
usj mese kore dgaj kese cine zgoit
i rauese va ocat gde pohue stane
esche pohue ne ine rapoh, pohue stane
pud no, stoko kom ustane
kere imat nel-ke ulas-
remedij za pobis- od kuuj

Volga primusit geda nisi rade pisske
iuicnice da kuple pohapta klaptje
naglom Dkuoj, da[illegible] ad se orda
ach,

Jaglike konja, i dnyo i xivini

Nijperuve zanegedan razor, i golose
effepli, kadi ze lo cvijé, pak zamale
nije Comuna prefuede, smisaro
sempotor, poripano, i copet stap
lit dunpa, pak copet malo soin
pomarat kadi bol,

Coja bolé Alambi d roy
el nhe

Jami sapuna Mehkoga cnaé 6
Bijenoga gajstra uncah, lugu
od loxe, unca tri smishij sve skup
pa, i stavi kadi bol,
Alo konja bol i golise zame
pak stavi suetha kadi bol, i
zamigednushak d olovo kaple
cnot, i zgora stavi

Kada kroj na oči dojde
Vsemi na oči dva puta radan pra
ha odgovorne od Dimnjobrsaj
kada kom je kroj xivo
postavi me okine roje pod kro
kjin, i dam fre kor vas, pok
ga kjer isolor pomoshtje
Kad vastu kroj u kopta
fani gedne kom d gage, i sadu
odel, i sotin zmonke ofor i zdol
pak zan. Vina i gori roje i
tuerh puti
Kose kroj u kopita nevrbjen
Vsemi kimentine, i tam rijana
nan gedne, pakmeda vne dui
oosha nekoxaroga vna du. kro
ai od drajuna vna 6 civi pok
i pomanok kroju

Tendre hovij u xile [illegible] podsilan
Skermi mnka od orxi i od robi
i ubija dase stenja stenja, i rjaci
i se gebra pogaci cha, i stanica
dva puta rodan

Tendre hovij u na cine
cvori na nogah
Vospi hvon od goga i sminspora
zi, li ina febu livatuna
Vspi proka d nega d gelenu, dot
gelen drama, na vi na belon, pred
ivimi cri nezoga grina, i ostè
ordnit

Tendre cvih skeza i dojdu
na glosta
Vamaza ubja dissfsto bianco
pomorese i ozbani

Lad e xena lahko rodit

nujdeza i spet se gedna kost dvoi
mata, kar poslim spet vodo
v tizjo belogo, ka kospodica ima
gednu drugo mod, dagre v osti
venshe glavna vsaka nesre
dita i zuenoh

Com Vlasi padaga

gemse vlasi v belom mira, i vauljo
od roxic, i polejgnse

Cuyo Kenen boli
peten
se rane Camedrid, i se stoni na ocah
inel kar pomagan, doje rabo in
ondu puti, i na gatne kuge bolesti
tuje dobro, i uspleshe

Za dan zavrahu dan rotiko
se rane andu pusti noh, belih
Cainige od nih godec pogoci va

stranjara, i belance odgaja i
postanise na one stran kadi bo-
i dila relia bxi

~~Luyrbole vstra~~

Loga zubi bole

Noyba odreka kadase na me meso
von, papa sera kost, sano dorze
zube skara soman koron
ga o duvno stuspronara

Ti psa bitna

vmese koman d rasic sobesarka
istu lusa, iputanise naram
ka di pas ugi, i ordanij
kinati prigu u febri,

Nojdese i pisen gedna kospolica ka
ce derzi pod gerikon, i bige xegu
i kesplines

Comun Giuina i zivotu provala
ali i mogli,
Vosmi Planinske pastuti Malle, i nija
susi uhlade, i Carni od dralima
Sgane, to hici napraf, i ktim zarn
prosplnij ochés ofdraniti, tojc tomu
lik,

Kastija Libaria,

Kuhaj kopriva nauliju ali krigaj, i
stavina stumok, i Veter kadaspatt
greff, togá tomu lik
Vecha Masti Salom: od lisica pari i koje
dobro za kasel,
Vecha od Castija stari sime od kopriva
i kuhaj smedom, i ono gutu pij kadilo
kepto mores kada spat gref ochet
kasal ustati
Vecha od kastija vosmi gédan del vode

á drugsi Meda, i kuhaj na oshu da
osha bude treti dél, i stavi na gedan
cijk lonac i kuhay tako dugo da
ga polutka trebina, i stavi lista od
bukuice i mator ke kuciga da oni
sock bude i Cueta od Ruzmarina
i to skupa kuhaj pak ozmi, i zigo
guhu natarshe tojé likytuto do ker,

Za Lisagi likuriga

Stuci Schaula koncheoga kerga na
moci na oshu, galen, dase mai
gedno pol dnena, pak comim mash
lisage, koge komu kod,

Za Lishigis

Vasmi Sima od koprive, i papra sue
ri ga

ga gedmaku dakuda, i mari lisaje
gedmaku dua dri, ochi lisayi proyki.

Oleski ali tedija kuga bole,
Kastari kujna od jeca, i priviz ga
nakuski, kaje tomu lich kmalo doba,

Od Serca kuga bolichi
Vosmi kuprimu kaja Mlada, i struiga
i priviz kuommsacu, kuja lika

Od Kamika lik
Vosmi prikuzeku i saxgia napreg,
i proti proti oni, i prig ii imu
kellu, kuje stomu lik doba

Komu oci luje, ali sa igu kug
Vosmi doslica mlika, i maxi snjim
oci, ii gutko iu uoder kuje stomu
lika doba,

Xinemochnik Spatt nemore.
Lisi ova Simena Avalo Lealostogi
oudi istauimu pod glavu, da nesna
nemochnik, i tosu ova gimena,
Matheus, Martin, Joanes, Mathui
mus, Leonizius Contstantimus Jo
anes Tova Gramatou, Kosuta gime
na, nelga talo uzimi od spatt
Komu kerv Statt Nemore, Lidi,
Kada Toj dei komu kee kerv, rez
ti ocenasa, i krinast zdravis mar
prinjem, i pisimu nacelu + Abiron
a, + Abironika, Toja komu Lidi
Do Sist Liturgia
Pisi ova Simena Nahorta, i prinesina
gerlo, i ovosu + Magio + Mailan +
mailan ifi, i tosu gimena dobra dni

Za bljega skanit nagerlo,

40 Ozigu lih koga bole

Vsami koga od koxega skopca, isa
frana smedom smisi dase ucine male
bolotice, i u Vecer skani na oci ka da
spott graß, koje tom likedobor,

Comuse Vodaja prelih

Vsami klexa i kuhajga Vanimu ka
sli, i prilozi malo ulja, i topig nata,
dne koje tomu liki;

41 Mochi kuu ima vsmarza

Vsami Cuelka od nijega i uesiga
i cist rubac pak uode i gedanuec
Fishe, istanita cuek i uodu da
stoi dopol nochi, pak ozmiga ipig
ami uodu natoshe koje zupoki

11

svetoma béżeu lib.

Litanie Litanija

Vsemi kore ſ. Rusmarina, i Jego ri, i ori dim prigin ij i nos gusto, koje tomu lita dobar,

Cuit Rusmarina i gusto natoshe gist smedon i sturhom koje sumoti sua kon bekeu, lich,

Josche kladiga nadpoklij, nebo se ni kakove hude stuari, niti sa klaſſi, niti vidovine ni visha,

Josche alega mores déſatt i dim oluntu blizu sobe, nebo se bekéga ni kakova,

Josche stariga pod prod prag od kuc, che, nebo se zla ni kakova, niti vuge, niti ni kakove stuari

Josche ſ. Nedikanaria i vodi i prig zdrau budes,

Ligist Herrore,

Kuchaj list od rusmarina i vodi pitchi
iz Jdenca, i soron vsdon vino mi
saj, i prig ochetsé od pritchumale da
budeis slatko gil,

Od Obrasti Terbuha list

Kuhaj rusmarin na ochu gatu, i on dio
tepsta kuliko lispit more privrgai
naterbuh, i tako od vdaris,

Od Obrasti prod Jicom,

Livigaj kuver od krinak, i skuciga
pahna vlja, ali na mashu frigaj,
privij prod Jicom, i Jedan buder
Kosi Cuita od nijega prisabi nebaj vlh
nje ni ki laxi natte

Od Jokle

Jos cuit od rusmarina kuhaj i belom

uimu i prig toija kruto dobar Cile toma

Medmorki stane i ni uotta,
Veini kupiga stanu beitana dosa
kuka u nijoij, i Copit ojolka Arkemenia
ruke Jaljia, prinprinele, i rusmarina
i zelena beitana, i stica uas ojei, i
gava Jamotaij i kapto, odkoga budes
zdau;

Alvoke Jmat od nemocnika
odkeli umik, olina,

Stani i godnu kupicu Vode poneri
poleh onolicu mlika xenskoga, i ni
saj u kupici, alvoga stane i pomisaj mli
ko suvdom, kako odke ostati i ziviti,
alvoli mliko slanga bude, i voda ku
pa, kako odke umriti; pripraimu
zasmert caqmije potriba

Koga bole usta

Vosmi kajna od Vuka, i sece od vina
i ko kuhaj, i stopko prinigaj, od togaordra,
uis,

Od grinat Libaria

Vosmi lore od jelenske i od orha, i gopsa
zivoga, i togalo smicaj na drobno, i ostri
zi glavu i stavi na platno, dobude
prsnem leadisu grinke, i kim olela
daij do dan davelt, i od toga ozdraeis

Od Skuhotke Vstigu

Vsaki dinje kleve kasena, i skuhuijga
i kuigi i sonom kusigom da se smiva
ocke od strauik dacuije

Od Pesline i skuden

Mazi polah ogrija biachom ali kimenki
nam i sauig sinaom Cornom Vuvom
tuije kom kis dobor,

Kuzem sasei bole

Vosmi kelanca od jaja i uode prekú

i smišaj smim i prinig nasarac, oke
nas ogan ispek i ostraviti,

Jas od glukuse kišaria,

Vasmi zelena lana, i skuciga, i on sok
stepli, i uliaij i tko oches ut,

Od badavica kišaria i vic provana
prof ni gadnoga superskicona,

Vosmi Cveta od kromaca, i od Clovi carske
glave kiseve + maje na uisali, leani i sam kila
work, i od raba polunoske kore, i kami
cac, kise najde i grizdu od borovice, i to
dajmu pit i vodi oke pet dnajske ostrauit

Ki ponoči pisa podava na
postel

I vaje Mastru Glava tuko sazgi
od kozjega parca roga, i dajmu
popit onoga praha da zedna.
kuhilo more stat na dimu najstela

alvoje xinslen Glava tolko od kose
roga proba, neb nechenigda
podose pesatt

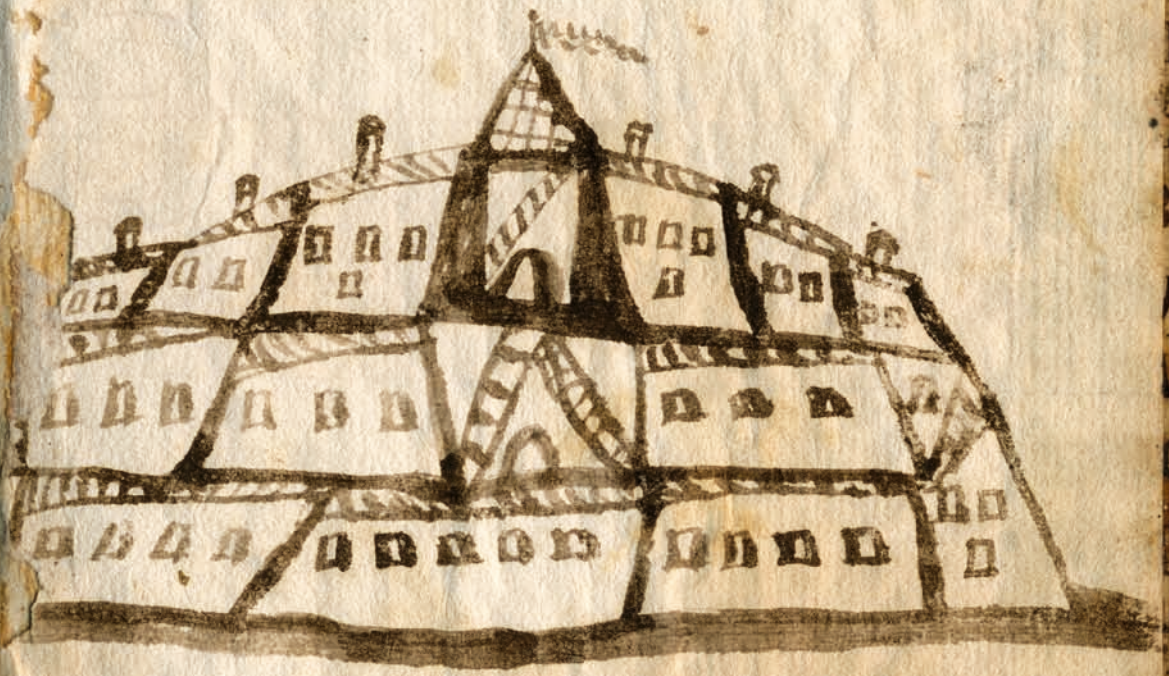
Da Mahna

Crna d Vrha dobro Esto opett
pobe onst nasfad poka shabsner
prob, i dot poprit ne - ned di
bdjeni gabi onega pesha lubi
leo more stat na ott d roza
ali leo na gobo Shodi vunit
gedn kosha d Cina d
Jesha idase brijor opasa
nebanu neb nij dar slusit

Studa nikll d fine obia

D'sprinjal d kose d jaca da
de arbanit, dobuja cinigal
ripa domacha kepla zgora stara
Jena, smisena mosluva, ipun
kos d smokan kepse

Kiska gedrom vino omrazi.
Ver vina vgora vina i vino ine
ha vuzi kraya pok reha ono
vino pia, odemuse omraziy
Kiska tvoya opiy
dagoma malo kapute i dosepuyi
inadise vino oslanget sebi nu
ge mozy
Kiska grozt geúsoriy vin
ali kobi
A koxena noseka i povabil ange
i pomaje da dike ad desna
strane, i da stranse nadina
i spomina po horizuse dake
kti viy, i nliku okexena da
ye kesteu, i kuobro zlamenije
sivo, à pok ahuje vodriyeno
oskakt kobi, oko godriy a stran

TRANSLITERACIJA PRVE KARLOBAŠKE LJEKARUŠE

ANNO DOMINI 1603. DIE 16. OTOBRA

Va vrime cesara Rudolfa, Gospodina našega, ja mnogo grišni Jandre Pribimnić počeh pisati ove knjige izibirajući po knigah ča mi biše vidit za bolše od s(v)ake nemoći i ča se primira človiku i vertudi od lesa i remedi. Suprot mnogim stvaram za pomoći.

Najpervo molitva suprot oblakom vele dobra
Misal sveta i volna, čast Bogu jedinomu slobošćina zapovidaju tebi grade ili si ti zapovidu gospodina Boga, ali si ti zapovidu gospodina i Divice Marije, ili si ti zapovidu Mihovila Arkangela, ali si ti zapovidu Ivana Apostola Evangelista, ali si ti i svetoga Jak(o)va Apostola, zapovidaju svetoga Petra i Pavla Apostola, zapovidaju vsih svetih i Božih da ne ima grad zali oblasti na kunfinu ovom. Ime.[1]
Kadi položena bude ova molitva, da biži pusta mesta gdi peteh ne poje ni pas ne laje ni kola teku. Zaklinam te grade zali i Duhi Boga živoga, zaklinem te 9 učini angelskimi i zemlum i drivom i tajnami s kimi voda poražena bi, zaklinam te 9 zemalskimi bližikami Cesara strašnoga velikoga, zaklinam te tim ki sva slova stvori da nimaš oblasti, grade zali, na kunfinu ovom mestu. Va ime oca gol(o)ga i sina, kerste stari i Duha svetoga, kerste razori, kerste pogubi, Amen. (znak zvijezde).

Od krupi
da ne naškode na tvojoj nivi ni u tersu i poj ter napiši ove beside zdola pisane ter u harti postavi na četire kantuni po jed(n)u cedulu, a na sridi jed(n)u
to su te besidi: Apokis + mois + potris + edokone + oneos + tona + ton + aiion + tipos + kedoiko + siloton + hala + zazana + kedor + keopus na ie + Danena + Finis.

Tu mol(t)vu niže pisanu nosi pri sebi, molitva od glave koga boli glava, to učini sveti petar kroz veliku bolezan ku on imiše od svoje glave

Sveti Petar na mramoru kamiku sjedaše, a laloku rukom podupiraše i pride k nemu Isukarst i reče nemu: Petre, ča imaš? Petar reče: Bolezan glavnu i dokončujete mi. Tada Isukrst zlamena ga i bi Petar zdrav. I k(i) bi rekal: Gospodine, podaj svakomu ki reče molitvu ovu, da zdrav bude od bolezni glavne, ili pri sebi nositi ju z verum i slavum da prost budet bolezni glavne i negovi udi. Gospodi, ča ispuni prošenje nega, tako dostojan budi rab tvoj i mir daj mu, zdravlje duhovno i telesno glavno i onim udom negovim, amen. Va ime oca i sina i Duha svetoga. Amen.

---

1 Gdje piše *ime* treba staviti ime onoga za koga se vrača.

Molitva od belma va ime oca + sina + i duha svetoga amen
Sveti Mikula biskup i mučenik imel je belmo na oku i bolezen na očiju svojih. Gospodine Isukerste, sine Boga živoga, ki jesi prosvitlil oči slipu rojenu i rekal nimu jesi: Idi i umij se u kupli sidonskije, i ki jesi prosvetil oči svetomu Pavlu Apostolu i odnel jesi bolezen i se gube i povlaka očiju nega (ime) i molil i prosil est blaženi govoreći: Koji bi nosil ovu molitvu pri sebi i štal bi ju, ni bolezan ni povlaka ni së gübe ne budi na očiju negovih, otidi od ovoga raba Božjega u ime Ilije s(ve)toga černa budi zlomlena.
Ovo jest križ + gospodina Boga, bižite strani protivnije po moru lov od kolene Judova amen + Va ime oca + i sina + I duha svetoga Amen.

Molitva proti fibri piši i daj nositi ova slova niže pisana
Isukerst od Žudeov svezan bi na Kalvariju goru, k(r)iž na ramenu nosaše + i vas derhtaše i govorahu mu Židove: Isukerste, zač derćeš, ti imaš groznicu. Reče Gospodine: Nimam groznce, ne bude imal ki godi bude ove moje svete besede moći pri sebi nositi ili se nane spomenuti. Ne budi je Mikuli imiti, sveti Francisko, kral franački, ta budi pomoćnik od svake groznice ovomu rabu Božjemu (ime) + Va ime oca + i sina + Duha svetoga Amen. Reci pervo 5 očenaši i 7 zdravih Mariji i vera Božij…

Molitva od dice kad im škodi misečina
Napišite besede zdola podpisane ha harti od dergamini, zove se virgine.
Dan sunca ne ožežet tebe ni luna noćju. Gospodin hrani te od svakoga zla.

Molitva od červi ili gusinic pomoći človiku
Va ime oca i sina i Duha svetoga amen i svetoga Kuzmi i Domijana ki po svitu hodeći ličaše, Gospodinu Bogu čast činaše, mita ne zimaše, zaklinam vas gospodnimi angeli + Mihovilom + Gabrijelom, Rafaelom, Urijelom, gospodnimi evangelistmi Matijem, Markom, Lukom, Ivanom, blaženimi apustolu da pojdu iz toga keršćena tela i zlamena (ime) živini – živinici i červi s červići i gusinici z gusinicami i matica s maticami, ako ste na mozgah, da padete na kost, ako ste na kosti, padite na meso, ako ste na mesu, padite na ranu, ako ste na rani, padite na paru, gospodina Boga moćom, blažene Divice Marije prošnum i curite kaple iz toga keršćena tela zlamenana (ime) riče svete Marija i vi ne morete u tom stati, zala živino, na bliz zadivati, ni gnizda činiti, a ja vas zaklinam Isukerstom milostivim da padete kako cvet protul(e)tni i da padete kako list i da curite i jasmete kako pina na vodi gospodina Boga moćom, svete Marije prošnom, amen. I priletiše zkurani i zkuranči i ponesoše živine i živinici na tu pustu goru gospodina Boga moćom, svete Marije prošnum Amen. Blaženi sveti Kuzma i Domijan, ti budi tomu likar. Potom reci misu na čast svetomu Kuzmi i Domijanu. Zatim vazmi kamiki pet i stavi je večer u ogan(j) da budu dobro razbileni. To učini, potom vazmi zemle ku meću miši van i tako stavi pod jedan kamik na tu bernu i nad svakim kamikom reci molitvu zgora pisanu i tako bolezni stavi ranu na tu paru, ote priti van živine. Već vazmi zemlje ka je pod vašeli kadi vino kaple i k(r)uh u vodi da vre i tako hodi na tu paru

Kada se žena trudi da ne more roditi, vazmi sviću blagoslovenu i piši na noj ove verse

Jako svaki mladenac muškega spolu razverzaje ložesno sveto + Narečat se, Gospodin; i daj joj tu sviću deržati u desnu ruku goruću, a ti ki umiš, pošapći joj u desno uho kada joj gori ide hip, ovu veras niže pisani trikrat:

Sveta Marija rodi sina svoga prez tuge i Bolezni Jelisaveta rodi Ivana Kerstitela
tako i ova raba Božja (ime) mozi roditi prez tuge i bolezni. Dajte[2] Isukerste, z ove nevole ako si mertvo, ko si živo, pomeni, Gospodine, silni jedomskije i u Dan Jerusolimski isprazdnite se, izprazdnite + Va ime oca + i Sina i Duha svetoga. Amen
Diva Marija rodi sina kako je niže; reci i tu tabulicu, piši na koru kruha pšenična i daj pojisti ženi kada se trudi i bez sumni porodi.

Na ovome je mjestu u Ljekaruiši crtež magičnog kvadrata u kojem je upisano: SAT, ARE, POT, EN ET OP, ER ARO TAS) [3]

Kada se žena trudi
Napiši na hartu ove zdole pisane besedi i čini da čista divojka sprede jedan konac tere priveži i tu čedulu s tom prejom na palac od desne noge. baba da ga priveže i odveže kako se dite rodi prece + ven + berum + blot +

Ki ima fibru
Piši na ostiju ove versi niže pisani, daj mu pojist rekši 3 Očenaši I 3 Zdrave Marije i veru Božiju:
Isus Nazaranin, cesar žido(v)ski, ako zato mene iščete, ne brižite se ih otiti Amen + kerst Isus + posridi nih hojaše, ako zato mene iščete, ne kajute se pustiti mene Amen.

Od fibre
Piši na češan na trih zernih tako te verse najpervo
+ oreks + oreks + otifeks +

Od zimnice vele dobro
Ptić ča kačka uji ter ga nosi, otmi ga i nosi pri sebi, to je tebi lik

Za fibru
+ Isus + Marija
Blagoslovi tebe gospodin i obrani tebe. Pokaži obraz svoj tebi i smiluj se tebi. Obrati lice svoje k tebi i daj tebi mir i oslobodi tebe od svakoga zla fibrenoga, tercane, quartane i svagdane + va ime oca + sina i Duha svetoga Amen. Isus, Mario, gospodin blagoslovi tebe i sveta Marija i daj tebi zdravlje + Isus + Marija Mogućstvo Boga oca, razum Boga sina, miloserdje Duha svetoga oslobodi slugu tvojega NN od svake fibri, tercane, quartane i

---

2 Možda znači dite, tj. dijete.
3 Pribimnić je taj magični kvadrat odnekud pogrešno prepisao. Treba biti: *SATOR, AREPO, TENET,OPERA ROTAS.*

quotidiane u kriposti Isusa Nazaranina, krala židovskoga. Duh v istinu pripravan jest, put uistinu nemoćna. Isukarste oslobodi slugu N od svakog Duha zalogi radi semerti i groba tvoga.

Od živine pomoći i riči provana čini tako

Vazmi meda nekuhana i soka od hrena i smišaj i pomaži okolo rané i pospi prahom ki se zove žingrad ili mišemor, izidu živine.

Za grižu pomoć

Vazmi ježa i rasparaj ga i položi u peć raspalenu i osuši ga i istuci ga u prah i daj piti bolnomu – to je dobro.

Za grižu vele dobro i ovo

Vazmi distana ča se dî jesenak i anciana, izmišaj skupa i to je dobro za grižu.

Za grižu dobro

Vazmi soka od kusa i pij z belim vinom - to je likaria.

Za gliste likarija

Vazmi sok od ramena i daj piti sako jutro natašće.

Za glisti likaria

Vazmi driva bazgova i sažgi ga i od onoga luga učini lužin i davaj piti nikuliko jutar natašće i nete mu veće škodit.

Za gliste likaria[4]

Napiši otac sinu mat ćeri ove riči niže pisane na harti i naveži na gerlo trikrat te besede piši santus pereminius.

Za gliste likaria

Vazmi netreska i kuhaj ga u vodi i pij natašće od serca, sve gliste oté mertve izajt.

Od padavice dobra stvar

Vazmi kertinca i oderi ga i suši ga i čini prah i daj piti komu je velik beteg – to je likaria.

Od padavice vele dobro

Vazmi jednu žužnu od jelenove kože i kad pade človik, priveži mu na grlo + u ime oca + i sina + i Duha Svetoga Amen i tako neka nosi tu žužniju doklamkoli človik umre i tada čini odvezati tu žužniju + va ime oca i sina i Duha Svetoga Amen pak položi ju pod pleća toga mertvoga človika govoreći: Ja zaklinam i zakapam nemoć ovoga človika nn: va ime oca i sina i Duha Svetoga Amen, tako da ne daš inpahali[5] ovomu človiku nn do sudnega dne, dokli ta človik opet gori ne st(a)ne.

---

4 U Strohalovoj ljekaruši ovaj savjet glasi: *piši detetu na list i navezi na grlo otac sinu a mati kćeri ove riči niže pisane, piši trikrat »santus Permenius«, još dvakrat piši »+«.*

5 Vjerojatno: inpačali, ili … ne daš inpaća li…

Od zatvora vodenoga
Vazmi sleza i skuhi ga u vinu i pij juhu i budeš scati.

… **sce kamik, pij ove stvari**[6]
Vazmi od lišnaka lupin i stuci je u muntaru kruto da budu kako prahi i prosi(j)e, položi jedan mal lončić i priloži žafrana koliko ga more uzeti trimi persti trikrat i nali(j) belim vinom ter pristavi k ogonu[7] da vre i do devet krat nalij uzmućujuć[8] človik 9 krat i smišaj do devet jutar natašće – vas pojti van.

… **dihav**
pij cinciber s ostom – toje lik.

… **rumen čini ovako**
Vazmi hrena i ij ga s octom natašće serce oćeš imati lipo zdravo.

Ki bi vrućen bil
Vazmi terna glogova i nega cvet i kada ga s onim to je lik

Komu su vroki
Vazmi mozga jelena i maži se s nim i bude bole.

Od treslike
Piši na ostiju ove zdola pisane besede + mir + otac + premaže otac nadiha + sin + živet + Duh + sveti + Isukarst rodi + Isukérst umiri, Isukerst skerse.

Likaria za grinte
Vazmi miseca marča ali augusta pupak od smokve i stuci je i sok ožmi i kladi u pizu liotrazora i kasodora i skupa mišaj i perom maži jedan krat na dan, a da stoji tri dni u lonci kada oć oprat unem i nagni ga moćno i na svaki treti dani peri i maži se s tim, budeš zdrav u jedan misec, potom sažgi jezik kostanev i čini popel i mišaj s medom i maži ote vlasi rast.

Vlasi čini rast
Vazmi čuda pšel kad se ubiju i stavi je nad ogan kako da se budu mogle u prah sterti i mišaj on prah s uljem i s tim maži ondi kadi bi otel da ti vlasi rastu.

Komu su nogi zle
Vazmi mora i žila bela i muke pšenične i s(it)ne, čini kašu i obavij nogu ka te boli i budeš zdrav.

---

6 U *Strohalovoj ljekaruši* nalazi se sljedeći recept: *Komu je kamik. Vazmi lešnaki lupinji, tre stilci v jednom mantare moćno da bude kako jedan prah, prosijavši položi v jedan mal lončić i prisoži žafrana koliko možeš vzeti trikrat prsteh, i nalej belim vinom, te pristavi k ognju da vre, i nalih devet krat odmičuć krat, i pij zmešavši do devet jutar na tašće i hoće ti vas van priti pomalo.* Usporedi: Fatović-Ferenčić S, Dürrigl M.-A. Recipes against kidney stones in the old Croatian medical tradition, Proceedings of the International Symposium: Lithotomie versus Lithotripsie- Historisch und Rezent, Wien, 2004, 64-69.

7 Pogrešno, treba: k ognu, tj. k ognju.

8 Uzmućujuć, tj. uzmutujući ili mućkajući.

Koga kosti bole
Vazmi meda i rakije i cveta od bazga i cvet od habata i smišaj skupa i kuhaj i pij dokle ti bude bole svako jutro.

Koga kolena bole
Vazmi bele smoli i sala i smišaj skupa i maži kadi boli.

Ki je nedušliv likaria
Vazmi meda lipa u kom nij u nem cveta bazgova, naranče kuhaj i pij natašće kada ležiš.

Za kašal
Vazmi sleza i sk(uh)aj) ga u vodi i pij natašće srca vezu[9] to je lik.

Kad rana ne more zarast
Vazmi puža černa na komu ni kore ali lupini i privij ga na ranu, oće rana zarast vreda.

Da žena rodi sina a ne šćere
Vazmi pupak od divojke kada se rodi ter ga stavi va sunčeno mesto i daj ga psu, a ne psici – rodi se sin, a ne divojka.

Da se rodi sin, čini ovako
Vazmi srce od zeca, osuši ga moćno i smiši s vodom i da piju oba tri jutra natašće – rodi se sin.

Kada nema dice ženom
Uhiti jastreba i snami mu žuć i maži se večer i muž i žena i budu dica.

Koga glava boli
Vazmi sporiša i česna i kuhaj ga, izmij se s nim trikrat, bude bole.

Ki ogluhne
Vazmi vranove žuče i stavi ju u uho – bole bude.

Oružje da stoji svitlo vazda
Vazmi olova ter ga limaj i stavi ga u jednu zdjelicu, stavi k nemu ulja i da skupa stoji 9 dan pak onim maži oružje, oće svitlo stati i čisto.

Za ožgalinu
Vazmi koren od bérbeča i stuci ga i ožmi, onim smaži onim ožgalinu.

Kada človika protisne
Vazmi tri košćice od prakve ter napiši nanih: na prvoj bižite bozi – na drugoj Isus progoni vas + na tretoj sveršeno jest, ter po redu daj izisti onomu koga tišći.

---

[9] Srca vezu, nejasno.

Koga tišći
Vazmi maka i octa ter ga s(v)rući i privij kadi tišći.

Komu vonja iz gerla
Vazmi smela i skuhaj ga u vinu belu i pij tri jutra natašće – zajde smrad od srca.

Koga tišći likaria
Vazmi hrena, izriži ga i stuci ga i pakla tankoga i smišaj sve skupa i stepli i pomaži kadi tišći da se ne opari i bole bude.

Za gušćer
Vazmi turjaka i maži s nim pod gerlo i cvet od met(v)ice. Dobar je piti za svaku stvar jadovitu.

Za bodac
Vazmi smoli i kuhaj v ostu i namaži na sukno červleno i pritisni ondi kadi tišći.

Za želud(ac) likaria
Vazmi loja iškopčega i smoli borove i voska netesana, to sve skuhaj v octu belu ter ga natopite jednu krpu i privij; tuliki se jesu dobri mladi miseci[10] osušivši i sterti u prah i dati piti u vodi.

Za kašal za srce komu krv (?)
Vazmi modroga liliuma koren, veća umoći[11] ima nego listje, uzmi iz korena negova, izriži ga i naveži na konac i stavi ga sušiti u hlad. Dobro je za mnoge stvari, najpervo piti od kašla i s vinom čini človika spati.

Za serce je dobar koga serce boli
Vazmi trave podvitnice ter ju stàri u jaje tere ujutro pij.

Za serdobolju likaria
Vazmi červa beloga ter ga uzimaj u jaju tarući utro.

Ako bi se ki nabol na kost ali na ku drugu stvar
Vazmi sala od zeca, privi na ranu i zajde kost van.

Komu črivo izpada
Vazmi prazdnih puži izgori je i učini prah i bela tamijana i smiši skupa i kada črivo spade, poj ter ga operi belim vinom teplim pak pospi s tim prahom ter ga postavi nutar.

Komu je vrid
Vazmi češna i papra i smokov suh i ako sega[12] sala i ul(j)a a smišaj sve skupa i privij i ne pij vina, nego s (o)ctom šafranom vodu i bude bole.

---

10 Vjerojatno trava mjesečnik.
11 Tj. korijen ima veću moć od lišća.
12 Ako sega, vjerojatno oko svega.

Koga želudac boli
Vazmi lajna od baka ter ga podfrigaj na ul(j)u i pritisni ga ondi kad želudac gre i bude bole.

Pomoći žitu da ga miši ne jidu nijedn(a) stv(a)r
Vazmi vučiju kožu i učini s ne rešeto i probi na tridev(e)t škul i prosijaj s njom žito – ne boj se ni jedne zle stvari.

Za stanuti kerv od rane kada kerv teče
Vazmi tri viveri drina ter stavi na ranu i reci: Zaklinam te kervi cića one duše ka prodaje vodu u vinu i prestane.

Za stanuti kerv
Napiši s kervom ka teče ova dva imena zdola pisana: ijon neon + cureći ostane.

Ok kervi komu teče
Piši ove riči i naveži na gerlo: jote jiot hon agla ulci jele ikon.

Ako koga kača uije, učini ovako[13]
Prekriži perstom i umoči ga u uho desno unutar i pomaži s tim smradom i rana, neće moći oteći.

Koga kača ujie
Vazmi kokoš živu ter ter ju pritisni na ranu i drži dokli krepa, kako perva[14] krepa a ti drugu pritisni i čini tako dokle krepana ras… (?)

Kada žena ne ljubi muža
Uhiti rebca živa i znami mu srce i najdi dva derva razlika ka su skupa srasla i učini od njih ražan i speci serce i daj otima isti.

Činiti mir me(đ)u ženom i mužem[15]
Vazmi list jedan od javorike tere piši ova zlamenja na nega ter postavi pod prag od kuće (slijedi dvadesetak glagolskih slova pisanih kurzivom).

Da dica muče da se ne plaču[16]
Piši ova slova niže pisana na hartu i obisi na gerlo (slijedi 6 glagoljskih slova pisanih kurzivom) veće da dica muče (slijedi još nekoliko slova kurzivnom glagoljicom) i ovo naveži na gerlo.

---

13 U *Strohalovoj ljekaruši* ovaj recept glasi: *Ot kače koga uji. Prekriži prstom, omoćiv ga v seru ka je v uhi desno, zada omaži kadi je rana i ne će otok moć više.*
14 Treba perva, tj. prva kokoš.
15 U *Strohalovoj ljekaruši* ovaj recept glasi: *Čini mir meju ženu i mužem. Vazmi 1 list javorike tre piši ova znamenja tre postavi pod prag* (slijede znakovi).
16 U *Strohalovoj ljekaruši* ovaj recept glasi: *Da mlči dete. Napiši ova slovesa na čiste harte ter postavi na grli* (slijede znakovi).

Za živine napiši ova slova niže pisana pritisni na ranu i pomru živine
(dvadesetak slova kurzivnom glagoljicom)
opeta napiši ove niže slova, pritisni na ranu
(slijedi još tridesetak slova kursivnom glagoljicom).[17]

Za srab likaria dobra[18]
Vazmi jednu naranču, na noj učini škulu ondi kadi se žbičica derži i na n(j)u položi soli u ula i skuhaj poli ogna i s tim maži srab ali krste – budeš zdrav.

Za izignati čamze
Vazmi kozju žuč i maži okolo postile, ote sve čazme poginuti i krepati.

Za pšele da je more odazvati
Reci ovako: apilata ababiante zaklinam vas pšele Abramom i sakom[19] trimi prazdniki – paski (Uskrs) i petikosti (Duhovi) i svetim Ivanom da vi sidete na ovoj uji[20] aliti st(a)blu i mir imajte i ta imena reci trikrat: probatum probatum.

Za šence da poginu
Vazmi vratiča i kuhaj ga u vodi i umij se s nim ki je šenčiv.

Za šence da biže iz glave
Vazmi konskoga sala i soka od pitomoga žira i s nim mišaj skupa i maži glavu.

Za prasce kada cerkaju
Napiši ove besedi na kruh i daj iziti pra(s)cem i nete pocerk(a)t + kujum konkuficem + kokufikum.

Da te tvoji neprijatelji ljube i reci psalam
Spasi me bože, ja unidu do duši moje je – reci sverh kupice vode čiste i prolij na vrata nepriatela tvoga – oće te priaznivo iskati (…).

Ako oć da tvoji neprijateli strah od tebe imaju reci psalam
Bože maste[21] i gospodine, i reci: y kra ta psalm svi nepriateli ote od tebe strah imati (umjesto znaka y treba po potrebi staviti broj).

Za lišaje vele dobro
Vazmi ožigavinc i habata lista i stuci i s tim maži jako lišaj.

Za fibru
Vazmi tri od češna zerna najpervo + aiona + na drugoj remedium + edukata + na tretoj rementum + kis, daj isti, reci tri očenaša i tri zdrave Marije i veru gospodinu Bogu. Na

17 Kurzivna glagoljica ovdje je teško čitljiva.
18 Identičan je recept u *Strohalovoj ljekaruši*: *Vzmi naranžu i na njoj učini škulju na zbičice kadi se držala, i na nju položi soli i ulja i kuhaj poli oganj i tem pomaži srab ali kraste i bude zdrav.*
19 Treba: sarom (prepisivačeva pogreška).
20 Ulji (košnica, ulišta).
21 Nejasno, možda osvetniče, prema staroslavenskom mosto (sveta).

istoj veće piši na oblaticu + Kristus + vincit + na drugoj strane Kristus + strat + Daj mu popiti za fibru.

Od beloga benedikta kakov vertutem
Vazmi beloga benedikta i stavi ga nemoćnomu pod glavu da ne vidi ako bude otil zdrav biti ali živiti oće se.

Komu suze z očiju teku
Vazmi mužu mlika od oslice ka doji samca, a ženi ka doji samicu i m(a)ži oči.

Za oči likaria koga bole[22]
Vazmi mlade lastovic z nazla i postavi je u lonac i pokrij škrilum zgora i omaži ilov(a)čom okolo da para ne gre van i stavi u peć raspalenu pak iznami prah od njih i shrani ga i kada ga je triba, vazmi čistim srakom praha toga i zmišaj ga s medom i kada bude tverdo, tada položi na čist rub(ac)ac i kada greš spat položi na oči bolne.

Veće likaria za oči[23]
Vazmi praha od lastavic i pelina, rožene vodi i mlika ženskoga, istuci i smišaj skupa i stavi na čisti rub(ac) i prikladaj ga na oči bolne i krvave u večer kada greš spat – to je sve lik.

Molitva od zimnice[24]
Kada stupi Gospodin naš Isukrst na sveti[25] križ, tada to ča kadi biše to sve drhtaše. Tada pristupi k nemu jedan star Židovin i špotajući se i reče: Gospodine Bože, tebe zimnica trese. Tada reče Gospodin: Ni me z(i)mnica trese niti me je nigdar tresla. Zato da bi nosil ovo, ne mozi ga zimnica trest ni na nega pristupit za čast presvete Dive Marije i muke ke je prijel za nas Gospodin naš Isukerst na križu + i ovim + nišon + tigrad + eprats + i kako ne mogu ist na jednom mesti, tako ta beteg ne mozi stat na ovom človiku Božjem: nn i

---

22 Sličan je recept i u *Strohalovoj ljekaruši*: *Ot očiju. Vazmi lastovičiće iz gnazda i vloži je v lonac i pokrij je škrilju i zamaži ilom i položi v peć, i kada se razbeli iznami i najdeš prah i shrani ga, kada je treba tada čistim zakonom vazmi praha toga i smesi s medom i kada bude tvrdo tada položi na rub oka, kada spat greš tada položi na oče bolne*. Usporedi: Dürrigl M-A., Fatović-Ferenčić S. *Between Symbolism and Experience: Croatian Glagolitic Recipes (14th-15th Centuries) Dealing with Ocular Diseases*. Collegium Antropologicum 1999; 23: 249-254.

23 Sličan je recept u *Strohalovoj ljekaruši*: *Ot očiju. Vazmi pelina i rožne vode i ženskoga mleka i smešaj i prikladaj na oče krvavi i boleznive.* Usporedi: Dürrigl M-A., Fatović-Ferenčić S. *Between Symbolism and Experience: Croatian Glagolitic Recipes (14th-15th Centuries) Dealing with Ocular Diseases.* Collegium Antropologicum 1999; 23: 249-254.

24 Sličan je zapis i u Strohalovoj ljekaruši: Ot zimnice. Kada stupi gospodin naš Isuhrist na sviti križ, tada to ča kadi biše to vse drhtaše. Tada pristupi k njemu jedan stari Židovin, špotaje se i reče: Gospodine Bože, tebe zimnica trese. Tada reče Gospodin: ni me zimnica trese, ni me je nigdare tresla. – Zato gdo bi pri sebi nosil ovo, ne mozi ga zimnica tresti ni na njega pristupiti za čast presvete divi Marije i muke, ke je prijel za nas Gospodin naš Isuhrist na križi. + jion + pison – tigra + epratiš +. I tako te rike ne mogu stati na jednom meste,tako i ta beteg ne mozi stati v sem rabe božji, i mu r'ci: amen. + v ime + otca + i sina + svetoga + amen + i svetiju mučeniku Kuzmi i Domjana i svetago Benedikta opata, amen + tem istem + i v tom jest tebe i mrk lik, amen, amen, amen. U našoj se Ljekaruši nišon, teigrad, eprats doimaju kao magične riječi, jer je tu izostavljena jedna riječ koja nam objašnjava njihovo značenje. Naime, u Strohalovoj ljekaruši se kaže: i kako te… ne mogu stati…, pa je očigledno da se ne radi o magičnim riječima nego o iskrivljenim imenima rijeka Tigris, Eufrat i drugih.

25 Hiperikavizam.

mergi Amen. Va ime oca i sina i Duha svetoga Amen i s. mučeniku Kuzmi i Domijana i s. Ben(e)dikta opat amen tim semogući i va tom i st teb umerk lik. Amen.

Učiniti da se človik ali žena ne opija, čini ovako
Vazmi preje od žene ka je umerla i položi je u vino, daj piti s te preje i reci: Kako je ova žena odstupila od ove preje, tako i to odstupi od opijanja.

Koga ote mučit, na ne more povidit
Piši na koru od kruha pšenična ove bes(e)di i daj mu pojisti i prvo nego poji, da reče tri očenaši i tri zdr(a)ve Marie i jednu veru. Ovo su ta imena niže pisana + imilor + ase + rota + + prota + Deus + Aspent + tota + sanguinem + son + hota + pelo + populi +.

Za tadbinu
Vazmi list od tri beršana i piši na ne (ovdje je petokraki crtež) i ta sijnal i položi pod ubrus kada budeš za stolom i ako bude za stolom siditi tat, mora se od stola stati – provana stvar.

Za tadbinu ako ti se ča ukrade, da tata moreš u snu viditi
Piši psalam veliki Gospodi i ove kratke ili slova i stavi pod glavu kada gre spati i ta psalam i stavi te slova na nega (slijede tri crteža).

Lik veće za tadbinu
Vazmi koru od kruha pšenična i piši na noj ova slova niže pisana i daj jisti tatu i neće moći poživiti ki mliš (misliš) da je on vkral (slijedi tridesetak slova kurzivnom glagoljicom).

Ako oć(eš) da ti jedan povi sve
Če ga budeš pital napiši ova slova niže pisana i stavi mu je pod glavu kada gre spati, a kada se probudi pitaj ča oćeš od n(j)ega, sve ti oće povidat; a to su ta slova (slijedi tridesetak slova kurzivnom glagoljicom).

Za bol od zubi
Vazmi boba černa čista ter ga sažgi i čini on n(j)ega prah ter stavi na zub ki boli – to je zubni lik.

Za zubi lik
Vazmi roga od jelena sterši u prah i tari tim prahom oni zub ki boli.

Za bol od zubi i od teklini
Vazmi kruha ozimačna i kruto vruća, iznami sredu i privi na uho z one strani ka te boli – to je lik.

Za zubi koga bole[26]
Vazmi Božje[27], poj (pođi) ter zprosi jedan človik konski čaval s kim ni rableno i tim čavlom imaš pisati te riči niže pisane na zemli i ta čaval zabij na to pervo slovo tere pitaj boli li ga tri kra(t). Kad reče: Ne boli, a ti vas čaval zabij u zemlu i pervo nego jesi ga zabil u zemlu, reci jedan očenaš i jednu zdravu Mariju i veru svetoj Poloniji i pak potari to pismo niže pisano: olodi misiro i sone makario.

Za zubi molitva
Va ime oca i Duha svetoga Amen. Gospodine Bože, Isukerste blagi, va ime tvoje grem ja grišnik tvoju Desnicu i svetim Kuzmum Domianom načelnikom jur u miru pomozi Gospod ne izbavi rabani tvoga nn. Zaklinam te svetum Troicum i blaženimi Apustoloma i svetima Kozmum i Domianom da červi ne daste bolezni ovom božijemu rabu nn bodećemu zaklinam vas i zapovidaju vam + po milosti oca i sina + i duha svetoga čislo červi tisuće ne podgrizite zubi ovomu rabu božijemu nn izajdite na (i)stok + oca + in sina + i Duha svetoga i zlamenje Salamuna iako toga jest Deržava i Cesrastvo (treba: Cesarstvo) +oca + i sina + i Duha svetoga + Amen.

Za zubi i červe u zubih
Vazmi sporiša i tuci ga i stepli ga i derži ga teplo v ustih i stavi ga na zub ki boli iako budu červi, ote mriti; i kadi bi žena bezdrava, ali nije matika (motika) na stran ganuta, ali se pretergla i kerv se onoj zela i nalijala se po noj nikada više nidga (negda) niže, nikada (nekad) na jednu stran, nikada na drugu; od tih stvari prihaju bolezni ke ima podotum stvarum da ju rado glava boli, vazmi rute i pelina i kuša i metlini i vratiča i najdi kamika tri lahki i stavi je u ogan(j) i kada budu vrući, i stavi je u jedan okrut i sverhu tih kamiki stavi to zelenje i neka žena stavi pod krilo tako vruće, a sideći nad njimi; i ulij malo vina zgora na kamiki i želja (zelja) da se bude kadilo ima matica priti na svojoj (svoje) mesto i tada vazmi jednu kokoš i kuhaj je u vinu celu i tu juhu sribi i tako učini do tri krat i tako budeš zdrav zdravu.

Meštar Oviceno (Avicena?) gredući po jednoj časti u Vlasih
I najde na putu jednu kačku priko ke bihu kola prošla i tko biše izmačena; i ta kačka ukazaše ka tomu korenu terpucu ter potom ga poče kopati z us(i)ti i st(a)vlati i na ranu. Ta meštar ondi sta poli n(j)e, poče gledati ča ta kačka čini i vidi da ozdravi ob tomu korenu. I ki ta terputac kuha i tu juhu pije, vas otekal od serca odgoni znutra i zvana; i ki bi zlomlen ili pre(t)rgnut bibi[28], i zdrav bude.

---

26 Sličan liječitbeni magijski postupak nalazi se i u *Strohalovoj ljekaruši*: *Koga boli zub. Ima sprositi v ime bože 1 čaval konjski ki ni bil v tegu, tre tim istim čavlom imaj pisati te riči niže napisane (Oldi miser san Makario) na zemlji i ta isti čaval zabij na to prvo, tre pitaj trikrat: Boli li te? A kada reče: Ne boli me! Tada zabij čaval vas u zemlju i najprio preja nere se zabija r'ci 1 očenaš i 1 zdravu Mariju i potari pismo.* Usporedi: Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M. - A. *Za zubi pomoć-odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima.* Acta Stomatol Croat 1997; 31:229-236.

27 Pogrešno, treba: *Va ime Božje*.

28 Bil bi, tj. bi bio.

Od konopal koliko su dobra
Konopl koliko su dobra to jest jedno zelje teplo kada jest kuhano i jidući ga, svaki jal od serce od rane, a ki god sirovo meu rukom stare i to položi kada je kača ujila, na ranu vas i[29] od rane svojum moćijum i van izrene i jošće kada je jelen ustrilan, tada prece gre kadi čuje konopli, svojimi usti ta koren van vazme i položi na ranu i bude zdrav.

Vertudi od nikuliko jistvin ki užaju l(j)udi jist
Hren ima ta vertud ki ga jutro ije, čini človiku prsi teple i ča je človiku od veće, van parnese; i ki bi ga na malo rizal i dal svezan(o)m konju i drugoj živini ako bi červi u n(j)ih, ote pomriti i van pojti; i oto čini jutro večer do tri dni.

Od ripe
Ripa je tepla i lahka i ima ta vertud gdo ju jutro kuha i ije, svu grozu ka je u t(e)lu odrene i ki nej juhu pije i ča je človiku prederto, liči, i ki ima kašal, čini ga osušiti i zdrava prijeti; i ki ju ije s uljem i s ostokom (octom) i svete te jidi ke človiku ne more probaviti ono je čini i sve zlo van spravi.

Od sira
Sir suši ki ga pre jida ji (tko ga jede prije jela); ta sir ne da probavit ono ča potle ji i ki ji sir mladi pred jidum, ono stvori merzal stumak i fibru pernese ki ga guto ji pred jidum pečena ali kuhana ta sir ne more probaviti, negore s dobrim vinom ima se to sprobaviti.

Od jaj
Jjaje mehko ali kuhano to čini človika moćna i zdrava; ako ga ji tverdo pečeno ali kuhano, čini človika ukorna obraza.

Od jagal
Jagle ka da su merzli i suhi i ki je gusto (često) ji, človiku ne mogu sprobaviti, nego leže u želucu kako blato, nego tribi da ji čim se mogu sprobavit.

Vertud od graha komu je zdrav i komu ni
Grah to je sučina gorka kada je kuhan; kada ga človik kuhana ji, stvori dobro probaviti mu jošće želudac moćno tepliti ima ta vertud; ki ima čira ili strup aliti jad želudcu, čuva se i ne ji ga zač veliku tegotu pernese i človika čini dopol mertva i čini velik ogan i velik otekal i pernese padavicu i veliku nemoć i stoga se dobro čuvaj.

Vertud ki ima boba
Bob kada je dobro kuhan, pročisti ga kroz rešeto, isperi ga čistum vodum zlamenanum (blagoslovljenom) i stavi ga s medenum kašum i z kozjim mlikom i tako ji; ča je štumiku zlo, sve van izičisti i stvori dobro probavito i čini to človika lahka. Bob ima ta vertud ki ga merzla ji, čini človiku veliku žeju (žeđ) i ki ga merzla ji ali poteplena, zboćnicu plodi naglo.

[29] Treba: jid, tj. otrov.

Ovo su sinali od potresenja svega života ki kažu dovike prihodi se človiku[30]
Najpervo ako ti potrepeće za uhom desnim, kaže pribitak ali ovo[31] kaže žalost, a zatilak kaže plač. Oko desno zlo, a livo dobro, i oberva liva kaže mnogo dobro i veselje; ako se nos potrepće, to berzo dobro kaže, oberva desna pogibelstvo i ubojstvo kaže, ali ova svemu dobru pribitak, kada se oka obi skupa potrepću, to je dobro i pribitak kažu; usnica desna gornja, dolnja kaže radost, lice desno kaže radost, lice desno kaže plač, a livo blago i veselje kaže; brada desni kraj dobro kaže, a livi zlo; oba ramena kaže obratenije ran; mišca liva kaže trud, a veliko blago i zlo ovo: oba lakta radost kažu, a desni lakat bolezan kaže, a livi svemu dobro sahranjenje; perst desne ruke mali ob(la)danje kaže, a livi perst plač kaže; perst veliki mnogo dobro kaže i svi tvoji nepriateli propadut se; (pe(r)st…

Tu prestaje tekst prve ljekaruše iz 1603. i na sljedećih se 18 stranica nastavlja tekst pisan drugom rukom godine 1707.

30 I u *Strohalovoj ljekaruši* se nalaze ti znaci pod naslovom *Skazanje trepetnika,* samo je opis opsežniji.
31 Treba: *a livo*, tj. lijevo oko.

RJEČNIK

A
ali ili
ancian encijan, gorčica

B
bak bik
belmo bijelo na oku
benedikt trava zečja stopa, geum urbanum
bergamina pergamena
berna brina humak (**brna** = blato, kal)
bernebeč (ili bernebek) biljka scolymus hispanicus, lat. verbena
beršan bršljan
beteg bolest
bliz blizi
bliz možda u vezi s imenicom **blizina** (udarac, rana), pa bi
bliz zadivati značilo zadavati udarac ili ranu
bližika rođak, rod, rodbina
bodac probadanje, protiska (npr. kod pleuritisa)
bolezen bolest
brižiti (se) zabrinuti se

C
cića zbog, poradi
cinciber đumbir (biljka Zingiber officinale, korijen se upotrebljava za začin)

Č
čamza stjenica
černa (u tekstu **černa budi zlomlena**) možda čarolija, vradžbina
červlen crven
češan češnjak
čislo broj
čuda puno, mnogo

D
distan jasenak (jesenak), dictanus
diti, dim govoriti, reći

F
fibra groznica, vrućica

G
ganuti maknuti
gori ići dolaziti; **gori ide hip** dolazi trenutak (npr. ženi da rodi)
grad tuča, krupa

grinta krasta na glavi, bolest po koži
guba guba, ali svaka bolest na tijelu šuga, izraslina
gusto često
gušćer bolest kad nabubre vratne žlijezde, angina (guštar)

H
habat bazga
harta papir
hraniti čuvati

I
inpahal nejasno, možda **inpačal** prema **impač,** pa bi **inpahal** značilo smetnja
isti, idem jesti
iškopči v. loj iškopči
izignati izagnati, istjerati
izneti skinuti, izvaditi; iznami izvadi (imperativ)

J
jad želudcu želučana bolest
jagla igla, vrst ribe
jasmeti (u tekstu **da jasmete kako pina na vodi**), nestati? nejasno značenje: možda je infinitiv **jasti**
jîd[1] otrov; srdžba; želučana bolest
jîd[2] jelo
jisti jesti
jur već

K
kača, kačka zmija
kako kao; čim, kad
kantun ugao
kasodor (kašodor?) možda biljka kositernica (ephedra)
kertinac krt, krtica
klasti, kladem staviti
kruto vrlo, jako, snažno
kunfin područje, kraj
kupica čaša, čašica
küš kadulja, salvia

L
lajno balega, izmet
laloka čeljust, vilica
les šuma; drvo, drvlje
li samo, tek
lilium ljiljan
limati rašpati, turpijati, piliti

liotrazor nejasno značenje
loj iškopči vjerojatno loj uškopljene životinje
ložesno majčino krilo, utroba, maternica

M
mah plijesan
mast možda u značenju osvetnik, prema staroslavenskom m6st6
matika motika
merzal hladan
metati bacati; **metati van** izbacivati
metlina biljka metljina
mergi možda u značenju **granica**, **međa**, ali je vjerojatnije pogrešno umjesto **ime r(e)ci**
misec vjerojatno trava **mjesečnik**
muka brašno
muntar mužar, avan, stupa (Skok ovu riječ stavlja u Gospić)

N
natašće i **natašće srca** natašte
nazlo gnijezdo
nedušljiv zadušljiv, asimetričan
netresak biljka čuvarkuća

O
obladanje vladanje, vlast
oblast vlast
obratenije vjerojatno: stjecanje, zadobivanje
okrut drvena posuda
ostoka ocat
otekal oteklina
ozimačni kruh ozimačni kruh od ozime pšenice
ožeti, ožmem iscijediti
ožigavinca kopriva
ožaglina opeklina

P
pakal smola, katran
pasti na paru možda **krepati, parnuti**; usp. **ispariti** u značenju **nestati**
perneti donijeti, prinijeti
peteh pijetao
piza mjera
ploditi roditi, stvoriti
podvitnica, trava podvitnica možda: pavitina
poli kraj, pokraj, uz
popel pepeo
poraziti udariti
postila postelja, krevet

poteplen podgrijan
potrti poništiti, uništiti
poviditi ispričati, ispovjediti, otkriti što netko zna
povlaka mrena na oku (?)
prece odmah
prederti prodrijeti, provaliti
premagati, premažem pobijediti, nadvladati
prenesti, preneti donesti donijeti
prihajati dolaziti
prihoditi se dogoditi se, događati se
priklasti, **prikladam** staviti, prisloniti
primiriti se dešavati se, događati se
prošenje molba
protisnuti probosti, probadati (npr. pod rebrima)
prvo prije
pšela pčela
put put tijelo

Q
Quartana groznica (malarična) što se javlja svaki četvrti dan
Quotidiana svakodnevna malarična groznica

R
rab sluga, rob
rabiti raditi; uporabljati
ramen titrica, kamilica
razbiliti užariti, ražariti
razversti, **razverzajem** otvoriti, rastvoriti
remedium lijek
rožena voda ružina voda
rub rubac
ruta rutvica

S
sahranjenje očuvanje
scati, scem mokriti
sijnal i sinal znak, signal
smele smilje
sneti, snemem skinuti, snimiti
sporiš biljka paparac
spraviti spremiti; **spraviti van** otpremiti, izbaciti
srak riječ nejasna značenja; u Ljekaruši se javlja u izrazu ***vazmi čistim srakom praha toga***; u *Strohlovoj ljekaruši* stoji na tom mjestu ***čistim zakonom vazmi praha toga***, gdje ***čistim zakonom*** znači na čist način, odnosno tako da se ne zaprlja, da se ne onečisti
sribiti srkati, posrkati

stanuti zaustaviti
strti poništiti
strup otrov (u želucu); također u značenju krasta na glavi
sučina vjerojatno: sušina, tj. suhota, suhoća

Š
škrila škrilja, plosnat kamen
škula rupa, škulja (Lika, Buzet, Vodice)
šenac uš
šenčiv ušljiv
špotati se rugati se
štati, štem čitati

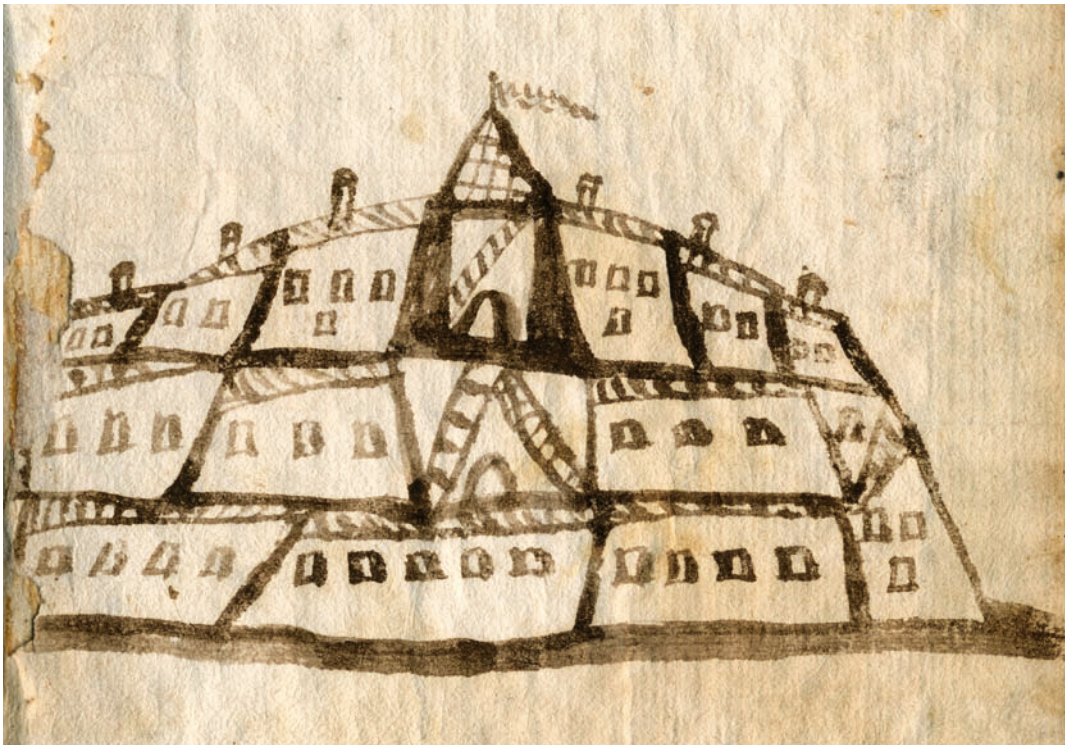
T
tabulica tablica
tadbina lopovluk, lopovština
teći, tečem juriti
tegota težina, teškoća, tegotnost
teklina oteklina
ter zprosi jedan človik te zamoli jednog čovjeka
tercana malarična groznica što se javlja svaki treći dan
terputac biljka plantago, bokvica
trava podvitnica v. podvitnica
treslika drhtavica, groznica
turjak možda turčinak ili turica travanj

U
učin dostojanstvo, red, a možda je značenje magija (čîni!)
ujisti, uisti, ujim, ujidem ujesti, gristi
uja vjerojatno **ulja**, košnica, ulište
ukoran (u tekstu ukoran obraz) vjerojatno: hrapav kao kora, pa bi ukoran obraz značilo hrapav (nečist) ten
uzmitati uzmahivati, uzmućati, promućkati tekućinu u posudi
užati običavati

V
vašel vrč (stakleni), važ
veras stih, pjesma
vertud korist
viver vjerojatno **iver** s protetskim **v**
vratič biljka umanika, tenacetum vulgare
vreda odmah
vrid ozljeda
vrok uzrok

Z
zadivati nametati, zadavati
zabočnica vjerojatno napuhnutost, tj. izbočenost trbuha
zimati uzimati
zkuran, zkuranča riba ukljeva (tal. scoranza)
zlamenati, znamenovati, blagosloviti

Ž
žil ljiljan
žingrad ili mišemor otrov protiv miševa, arsen, sičan
živina nametnici; živad; stoka
žužna, žužnja remen, kaiš

Karlobag (?) 1603. godine; crtež na trećoj stranici korica Karlobaške (Pribimnićeve) ljekaruše

TRANSLITERACIJA DRUGE KARLOBAŠKE LJEKARUŠE

Za gliste dici da jim ne škode gvarat ni misec
+ Sunce + tebe + ne + ožežet + ni + luna + noćju

da pas ne pobisni
dobro dat čoviku pojist ko ga pas bisan uji. Na kori od kruha blagoslovljenoga piši na kruhu ove riči doli pisane:
Čoviki + i + skoti + spasiš + G(ospodi)ne + zač + umnožil + jesi + milost + tvoju + Bože +

Za ostavit32 kerv od nosa
Uzme se kore od jaj, ke se čine zgorit i zave se[33] va ocat jak pak se stave sušit, pak se učine na prah, pak se stave pod nos i tako kerv ustave.

ki će imat velike vlasi[34]

remedij za potribu od konj
Valja pripravit jeda(n) sić vode friške i učini se da kapla po kapla kaplje na glavu od konja, da će vadlje ozdravit.

Za gliste konju i drugoj živini
Najpervo se zame jedan razan[35] i jako se stepli kadi se zlo čuje, pak zame se ulje komuna prez vode smišano, sunporon posipano, i zopet steplit skupa, pak zopet malo s onim pomazat kadi boli.

Koga bole članki od nog ali ruke
Zemi sapuna mehkoga unac 6, živoga japna unce tri, luga od loze unce tri, smišaj sve skupa i stavi kadi boli.

Ako konja boli
i soli se zame pak stavi sverhu kadi boli, i zami jednu skril od olova, rasplosnati i zgora stavi.

Kada konj na oči dojde[36]
Vazmi na oči dva puta na dan praha od pavučine, od dimnjaka saj.

---

32 Treba: ustavit.
33 Možda zane se (od zajati) ili stave se.
34 Ovo je samo naslov, a pisac je zaboravio napisati recept.
35 Nejasno. Možda je razor, što bi moglo značiti britva ili strugalo. Ako piše *razan*, onda bi značenje bilo ražanj.
36 Nejasno značenje. Možda treba biti *Kada konju na oči dojde*, što bi moglo značiti kada konj ima očnu bolest.

Kada kerv ije[37] **konju živu**
Postavi sve četiri noge pod zemlju i da mu gre kerv van, pak s uljem i salon[38] pomazat ga.

Da rastu konju kopita
Zemi jednu koru od jaja i sada od čel i s otim zm(ij) (ko)pita[39] oz(g)or i zdol pak zami vina i operi noge i to već puti.

Da se konju kopita ne razbiju
Vazmi trimentina i tamnjana uncu jednu, pak meda unce dvi, voska natežanoga unce dvi, kervi od drakuna unac 6, čini pastu[40] i pomazat konja.

Kada se konju žile podsiku
Vazmi muke od orzi i od zobi i ulja da se skupa skupa[41] i načini se jedna pogačica i stavi se dva puta na dan.

Kada se konju načine čvori na nogah
Vazmi koru od jaja i s njom pomaži

Ki ima febru kvartanu
Vazmi praha od roga od jelena, dat jednu dramu va vinu belon pred dvimi uri nego ga prime i oće ozdravit.

Kada se čovik steža i dojdu mu gliste
Vazme se ulja diffuso bianco i pomaže se i ozdravi.

Kako će žena lahko roditi
Najde se u pužu jedna kostćica mala, ka se prošknopi vodom žilja beloga, kâ košćica ima jednu drugu moć – da ju nosi ženska glava noseća, neće dite izverć.

Komu vlasi padaju
Operu se vlasi u belom vinu i va ulju od rožic i pokriju se.

Koga slezen boli
Se zame kunčini, peten i se stavi va ocat i velikom pomnjom daje se na dan čuda puti i za jatru koga boli, toje dobro, za pluća.

Za dicu, za malu dicu, za kilu
Se zame čuda puži, malih, belih, učini se od njih jedna pogačica tancijana i belance od jaja i postavi se na onu stran kadi boli i dite neka leži.

---

37 Vjerojatno lije.
38 Tj. solom, iako bi se moglo čitati i solon (solju).
39 Teško čitljivo. Vjerojatno je pisar spojio dvije riječi u jednu.
40 Teško čitljivo. Riječ se samo pretpostavlja.
41 Ponovljena ista riječ. Treba stajati *skuha, smiša*, ili *zmiša*.

koga zubi bole
Noge od raka kada se zname meso van da je sama kost, samo da se zube straru[42] s onom korom – je odavno stvar sprovana.

Za psa bisna
Uzme se koren od rožic sake sorte i stuku se i postavi se na ranu kadi pas uji i ozdraviš.

Ki čudi piju u febri
Najde se u pužu jedna košćica, kâ se derži pod jezikom – ubije žeju i toplinu.

Komu su živina u životu provala[43] ali u nogi
Vazmi planinske papruti male i nju suši u hladu, i kervi od draguna žgane – to tuci na prah i s tim ranu posipluj, oćeš ozdraviti – to je tomu lik.

Od kašlja likarija
Kuhaj koprivu na ulju ali frigaj i stavi na stumak uvečer kada spat greš – to je tomu lik.
Veće. Maži salom od lisice pa(r)si – to je dobro za kašal.
Veće od kašlja. Stavi sime od koprive i kuhaj s medom i onu juhu pij koliko teplo moreš kada spati greš - oće ti kašal ustati.
Veće od kašlja. Vazmi jedan del vode i drugi meda i kuhaj va ostu da osta bude treti del, i stavi va jedan čist lonac i kuhaj tako dugo da ga prokuha tretina, i stavi lista od bukvice unutar ter tuci ga da oni sok bude, i cveta od ruzmarina, i to skupa kuhaj pak ožmi i pij onu juhu natašće. To je lik kruto dobar.

Od lišaji likarija
Stuci šćava konskoga ter ga namoči va ostu jaku da se moči jedno pol dneva, pak s onim maži lišaje. To je tomu lik,

Od lišajih
Vazmi sime od koprive, i papra, svega jednako da bude, i maži lišaje jednako dva dni, oće lišaji projti.

Od kosti ali ledja koga bole
Rastari lajna od zeca i privij ga na kosti – to je tomu lik kruto dobar

Od serca koga boli – lik
Vazmi kupinu kâ je mlada i stuci ju i privij livomu sascu – to je lik.

42 Treba staru, tj. istaru istrljaju.
43 Nejasno značenje.

Od kamika lik
Vazmi pticu zebu i sažgi je na prah i prosih[44] prah oni i pij u vinu belu – to je tomu lik dobar.

Komu oči suze ali saju toče
Vazmi od oslice mlika i maži s njim oči ujutro i uvečer – to je tomu lik dobar.

Ki nemoćnik spat ne more
Piši ova jimena ovako kako stoji ovdi i stavi mu pod glavu da ne zna nemoćnik, i to su ova jimena: Malkus, Martin, Joanes, Makvinus, Deonizus, Konstantinus, Joanes, Tera Gramaton. To su ta jimena. Neka tako učini, oće spat.

Komu kerv stati ne more – lik
Kada dojdeš komu teče kerv, reci tro očenaša i trinaest zdravih Maroj pri njem i piši mu na čelu + Abirona + Abironka – to je tomu lik

Od glist likaria
Piši ova imena na hartu i priveži na gerlo i ovo su: + Magio + Maila + Mailan + i ta su jimena dobra dici kâ bljuju staviti na gerlo.

Od očiju lik ki ga bole
Vazmi loja od kozjega škopca i zafrana s medom. Zmiši da se učine male balotice i uvečer stavi na oči kada spat greš. To je tomu lik dobar.

Komu se voda zapre – lik
Vazmi sleza i kuhaj ga va vinu belu i priloži malo ulja i to pij natašće. To je tomu lik

Od moći ku ima rusmarin
Vazmi cveta od njega i veži ga u čist rubac, pak vode u jedan verč friške, i stavi ta cvet u vodu da stoji do pol noći pak ožmi ga i pij onu vodu natašće. To je suproti svakomu betegu lik.

Od siputi likaria
Vazmi kore od rusmarina i zgori i oni dim prijimlji u nos gusto. To je tomu dobar lik.
Cvit rusmarina ujutro natašće jist s medom i s kruhom, to je suproti svakom betegu lik.
Jošće kladi ga nad postelju, ne boj se nikakove hude stvari niti sablasti niti vidovine ni višćice.
Jošće ako možeš deržat u černu okrutu blizu sebe, ne boj se betega nikakova.
Jošće stavi ga pod pod[45] prag od kuće, n boj se zla nikakova niti zmija niti nikakove stvari.
Jošće odnesi kanaria u vodi i pij – zdrav budeš.

44 Treba: prosij.
45 Ponovljena ista riječ.

Ki jist ne more
Kuhaj list od rusmarina u vodi friškoj iz zdenca i s onom vodom vino mišaj i pij – oće ti se odprit stumak da budeš slatko jil.

Od obrasti terbuha lik
Kuhaj rusmarin va ostu jaku i onako tepla, kuliko terpit moreš, privij na terbuj i tako ozdraviš.

Od obrasti pod žličicom
Privij koren od krinak i stuci ga pak na ulju ali na maslu frigaj i privij pod žličicu i zdrav budeš.
Nosi cvita od njega pri sebi, ne boj se[46] zlih riči niti laži na te.

Od jetike
Još cvit od rusmarina kuhaj u belom vinu i pij. To je kruto dobar lik tomu.

Od mlednosti glave i života
Učini lušiju i stavi bestrana da se kuha u njoj, i kopitnjaka, artemenie[47], rute, žalfie, pinpinele i rusmarina i zelena bestrana i s tim se vas operi i gora zamotaj u teplo. Od toga budeš zdrav.

Ako oćeš znat od nemoćnika oće li umrit ili ne
Stavi u jednu kupicu vode, pomuzi pak onoliko mlika ženskoga i mišaj u kupici. Ako se stane i pomiša mliko s vodom, tako će ostati i živiti. Ako li mliko skupa bude i voda skupa, tako će umriti – pripavi za smert ća mu je potriba.

Koga bole usta
Vazmi lajna od vuka i fece od vina i to kuhaj i teplo privijaj. Od toga ozdraviš.

Od grinat likaria
Vazmi kore od zelenike i od oriha i vapna živoga i to jako smišaj na drobno i ostriži glavu i stavi na platno da bude na svem kadi se grinte i tim okladaj do dan devet i od toga ozdraviš.

Od gluhote ušiju
Osuši divje tikve korena i kuhaj ga u lušiji i s onom lušijom da se zmiva – oće ozdraviti da čuje.

Od ozebline i studeni
Maži polak ognja biakom ali trimentinomi savij sirovom černom vunom. To je tomu lik dobar.

---

46 Treba: ne boj se.
47 Vjerojatno pogrešno, treba artemizije (pelin, gorčika).

Ku ženu sasci bole
Vazmi belanca od jaja i vode friške i smišaj s nim i privij na sasac – oće vas ogan izneti i ozdraviti.

Još od gluhute[48] likaria
Vazmi zelena lana i stuci ga i on sok stepli i ulivaj u uho – oćeš čut.

Od padavice likaria i rič provana prez nijednoga supersticiona
Vazmi cveta od k(o)romača i od človičanske glave tikve, ki je na višali, kâ nî u zemli bila, kosti, i od žabe pokrovate kore, i kamičac ki se najde u gnizdu od lastovice, i to daj mu pit u vodi – oće prez dvojbe ozdravit.

Ki po noći piša poda se na postel
Ako je muška glava, tako sažgi od kozjega jarca roga i daj mu popit onoga praha da ne zna, kuliko more stat na dvanajsticu[49]. Ako je ženska glava, tako od koze roga praha, već neće nigdar pod sebe pišat.

Za matrun
Criva od vuka dobro čisto oprat pak osušit nazad[50], pako stuć na prah i dat popit u vodi ali bolje u juhi onoga praha kuliko more stat na art (ert) od noža; ali komu jako škodi, učinit jednu koru od criv od vuka i da se s njom opaše – neće mu već nigdar škodit.

Kada ruke od zime otiču
Vazmi prah od kože od zeca da oće ozdravit. Od toga čini još ripa domaća tepla, zgora stavljena, smišana s voskom i prahom od smokav ke zgore.

Ki će jednom vino omrazi(t)
Verzi mu ugora živa u vino i ko nutri krepa pak neka oni vino pie, oće mu se omrazit.

Ki će koga opit
Daj mu malo kapule i da je poji i vadlje vino oće uzet sebi svoju moć.

Ki će znat je u ženi sin ali kći
Ako žena noseća u počeku[51] čuje i poznaje da dite od desne strane i da stran se nadima i spozniva, pokaziva se da će biti sin; i mliko od žene da je teško i turobno, zlamenuje sina, a pak ako je vodnjeno, oće biti kći; ako zadnja stran ...
(istrgnut je zadnji list).

48 Treba: gluhote.
49 Nejasno značenje.
50 Vjerojatno u značenju naopako, s obrnute strane.
51 Treba: početku.

RJEČNIK

A
ali ili
art, -a rt vrh
artemenia vjerojatno pelin (Artemisia absinthum L.)

B
balotica loptica, kuglica
bestran bršljan
beteg bolest
biaka bjelilo (od tal. biacca)
bukvica Betonica officinalis L.

Č
čern crn
čuda i čudi puno, mnogo

D
del dio
diffuso bianco bijelo ulje
drakun smola iz Resine Draconis
drama osmi dio unce
drobno sitno
dvimi dvjema

F
febra groznica, vrućica
febra kvartana groznica svaki četvrti dan kod malarije
feca vinski talog

G
gluhota gluhoća
grinta krasta
gusto često
gvarat možda trzanje nogu u djece

H
harta papir
hud zao

J
japno vapno
jetika tuberkuloza
jime ime

K
ka koja
kadi gdje
kamik kamenac
kanarij oštrac (Canarium commune L.)
kerv krv
ko koji
klasti, kladem staviti
ko ako
komun pelin (Artemisia vulgaris)
kopitnjak Asarum Europaeum L.
korda konop, uže
krinka ljiljan, krin
kruto jako, veoma
ku koju
kunčina crkvina (Parietaria officinalis)
kupica čašica
kvartana febris quartana

L
lajno izmet, balega
luna mjesec
lušija lukšija

M
matrun kolika, grč
mlednost slabost, mršavost
muka brašno

N
netežan neobrađen

O
obrast oteklina
odprit otvoriti
okladiti (o)stavljati
okrut posuda
omraziti ogaditi, omrznuti
on ini onaj
orz ječam
oslica magarica
ostaviti zaustaviti
ožeti ocijediti

P
paprut paprat

petna petunika (Betonica officinalis)
pinpinela bedrenika (Pimpinella Anisum)
pokrovata kornjača
polag pokraj, uz
prijimati prihvaćati
priložiti dodati
prošknopiti poškropiti
provan iskušan

R
rasplosnatiti učiniti plosnatim
razan, ražan i razor nejasno, možda britva, strugalo, ražanj
remedij lijek
rič riječ, stvar
ruta rutvica (Ruta graveolens L.)

S
sad saće
saj čađa
sake svake, svakakve
sasac sisa
sić posuda
siput sipnja, zaduha, astma
skril i škril plosnati kamen
spat spavati
stati se sastaviti se, sastati se
stežati se pozliti
supersticion gatanje, krivovjerje
sverhu odozgor

Š
šćav kiselica (Rumex obtusifolius L.)

T
tancijana tanka
teplina vrućica
tikva od čovičanske glave lubanja
treti treći
trimentin terpentin

U
ujisti ujesti
unca i unča jedna žlica, četvrt decilitra
ustaviti zaustaviti

V
va u
vadlje jamačno
vazeti uzeti
veće više, bolje
verzi (od vrgnuti) ubaci, baci
vidovina nejasno (priviđenje, vračara?)

Z
zač zato što, jer,zašto
zajati, zajmem uzeti
zane se stavi se
zdol odozdo
zelenika božjakovina (Ilex Aquifolium); lovorčica (Daphne Laureola)
zgora i zgore odozgor
zgorit izgorjeti
zlamenovati označiti
zmišati umiješati
zmiti i zmivati izmiti, oprati
zneti, znamem iznijeti, izvaditi
zopet opet
žalfija kadulja (Salvia officinalis L.)

Ž
žeja žeđa
žilj ljiljan
živina živad, blago, nametnici
život ovdje u značenju tijelo

Opaska

U izradi ovog rječnika služili smo se *Akademijinim rječnikom*, *Etimologijskim rječnikom* Petra Skoka, Belostenčevim *Gazofilacijem*, Parčićevim Rječnikom hrvatsko-talijanskim rječnikom i ostalim rječnicima hrvatskog jezika.

Sandra Sudec

OMOT KORICA KARLOBAŠKIH LJEKARUŠA

FgPolj1a: čitanje iz Ivanova evanđelja za Veliki četvrtak (Iv 13;1-7)

POLJAKOV FRAGMENT GLAGOLJSKOGA MISALA[1]

Fragment je služio kao omot korica dviju karlobaških ljekaruša, iz 1603. i 1707. godine, uvezanih zajedno, koje je njihov sadašnji vlasnik prof. Željko Poljak pronašao 1976. na otpadu u Zagrebu. U proljeće 2008. po vlasnikovu dopuštenju fragment je odvojen od korica ljekaruša i restauriran u Hrvatskome državnome arhivu u Zagrebu. Na koricama je ostao zrcalni odslik teksta. Fragment je, po svojemu nalazniku i vlasniku, nazvan *Poljakovim fragmentom* (FgPolj).

Posrijedi je dio misala, *Proprium de tempore*, a sadržajem obuhvaća dijelove liturgije Velikoga četvrtka i Velikoga petka. Taj dio ne pripada nijednomu od poznatih misala jer svi sadrže taj dio teksta. Jedini kojemu nedostaje cijeli tekst za Veliki četvrtak i Veliki petak jest Novljanski misal iz prve polovice 15. stoljeća. No kodikološki podatci onemogućuju takvu identifikaciju. Utvrđeno je naime da se širina stupca FgPolj i toga misala ne podudaraju.[2] Stoga se može zaključiti da je riječ o fragmentu dosad nepoznata misala.

OPIS

Krnji, odsječeni dvolist pripadao je kodeksu pisanu na fino obrađenoj pergameni. Od prvoga lista, koji je jako okrnjen, sačuvan je dio stupca a i stupca d. Drugi list ima sačuvana sva četiri stupca, ali ne u punoj visini. Od prvoga lista dijelilo ga je nekoliko dvolistova; sudeći po opsegu istoga teksta u drugim hrvatskoglagoljskim misalima, vjerojatno dva dvolista.

Fragment ima oblik nepravilna pravokutnika, čija visina na najvišemu dijelu iznosi 23,8 cm, a na najnižemu 17,5 cm. Najveća mu je širina 31,2 cm, a najmanja 25,8 cm. Visina stranice i broj redaka u stupcu nisu poznati jer je donji dio dvolista odsječen. Sačuvana su 24 retka. Širina je stranice sačuvana. Ona iznosi 25 cm. Gornja margina ima visinu između 3 i 3,5 cm; unutarnja margina široka je od 2,1 do 2,4 cm (razmak između stupaca na dvjema susjednim stranicama iznosi u prosjeku 4,5 cm); vanjska margina u prosjeku iznosi 4,5 cm. Poznata je i širina stupca: ona iznosi od 8,5 do 9 cm. Razmak između stupaca u prosjeku je 1,3 cm.

Pergamena je na više mjesta oštećena nagrizanjem crva, izlizivanjem i deranjem. Razlog je deranju i njezina namjena: služila je kao uvez ljekaruša. Zbog fine se obrađenosti pergamena izlizala pri hrptu i na rubovima korica, gdje je bila presavijena pri uvezivanju. Veliko oštećenje (rupa) nalazi se u gornjemu dijelu drugoga lista, počevši od gornjega ruba teksta (stupci 2a i 2d), odnosno od dijela pergamene koji se nalazio uz hrbat knjige, i ima oblik velikoga latiničnoga slova L rotirana za 90 stupnjeva ulijevo (gledano s vanjske strane fragmenta, koja je bila vanjski omot ljekaruša) i širine od 1,5 do 4 cm. Zbog toga nedostaju dijelovi teksta u sva četiri stupca drugoga lista. Još se jedno veće

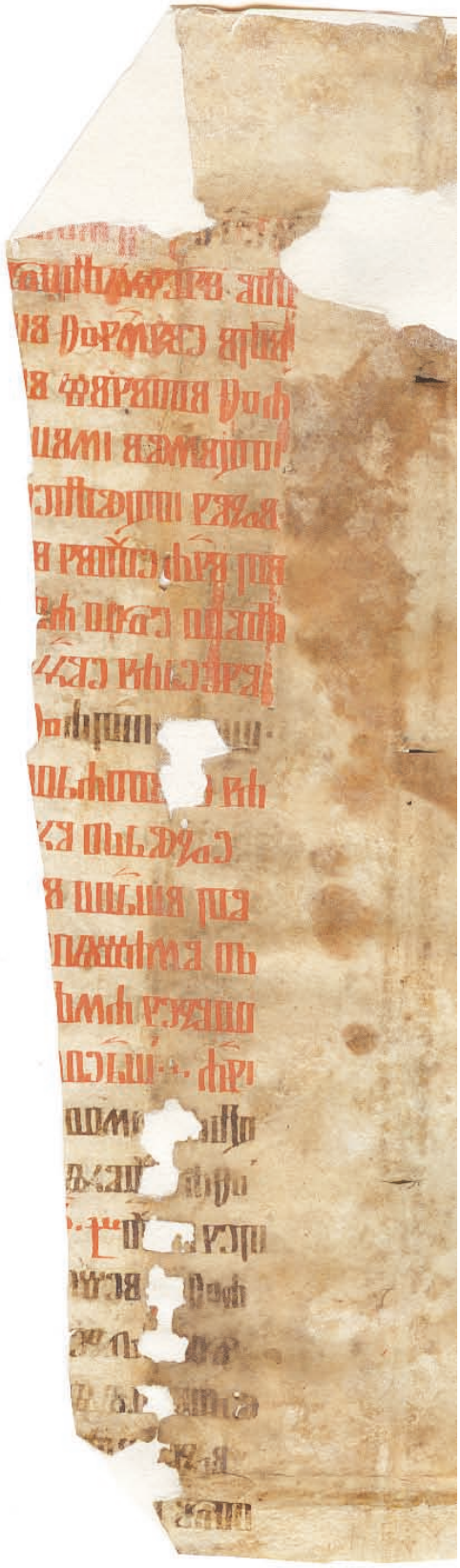
1 Zahvaljujem Milanu Mihaljeviću na pomoći u opisu.
2 Zahvaljujem novljanskomu župniku vlč. Ivanu Peraniću što mi je omogućio uvid u misal.

oštećenje, ovalna oblika širine 5 cm i najveće visine 2,5 cm, nalazi u gornjemu dijelu fragmenta, u praznome prostoru između stupaca susjednih listova. Dva su duguljasta uspravna ovalna oštećenja, visine 4 cm i 6 cm, na vanjskoj margini drugoga lista. Manje se oštećenje nalazi sasvim pri dnu fragmenta, na njegovu središnjem dijelu, na mjestu gdje je bio hrbat ljekaruša. Zbog toga oštećenja nedostaje završetak 22. i 23. retka u stupcu, a i početak 22. i 23. retka u stupcu d drugoga lista. Između toga oštećenja (4 cm od njega) i ruba fragmenta (5,7 cm od ruba) nalazi se još jedno manje oštećenje, širine 1,4 cm i visine 3 mm. Ostatak prvoga lista ima u donjem dijelu 5 manjih rupa nepravilna oblika, počevši od dna lista, na udaljenosti od oko 1 cm od ruba fragmenta. Još je jedna takva rupa u ravnini s ovima, udaljena od njih 4,4 cm, a od gornjega ruba lista 10,7 cm. Taj se dio pergamene nalazio uz rub korica. Zbog tih rupa, a i zbog izlizanosti i masnoće, oštećeni su početci nekoliko redaka stupca 1a: 10., 11., 17., 18., 19., 20., 21., 22. Na fragmentu je još desetak manjih crvotočina. Na strani pergamene koja je služila kao vanjska strana omota ljekaruša – uglavnom je riječ o verso stranici drugoga lista – primjetna su masna zaprljanja, ponajviše na mjestima koja su se nalazila uz hrbat i uz rub korica. Na dva mjesta – u donjemu lijevom i gornjemu desnom uglu te stranice – nalaze se mrlje u obliku kružnica, koje su očito tragovi nekoga komada posuđa ili pokućstva koji se odlagao na knjigu.

PISMO

Visina je slova u osnovnome tekstu i rubrikama 4 mm. Slova u rubrikama katkad su neznatno veća. Visina je štapića 3 mm, slova koja prelaze gornju ili donju crtu visoka su 5 do 6 mm, a ona koja izlaze i gore i dolje (npr. ligatura *pr*) i do 7 mm. Veća slova (npr. ⰾⰾ) i naslovi imaju visinu 5 mm. Početna slova (crvena i crno-crvena) visoka su 6 do 7 mm, a mali inicijali 7 do 9 mm. Veliki inicijal P visok je 6,6 cm, a inicijal Z 15 mm. Ponegdje su, osobito u rubrikama, vidljivi ostatci donjih redačkih crta. Razmak između redaka iznosi 4 do 5 mm.

Oblici slova odgovaraju oblicima ustavne glagoljice. Iz dvolinijskoga retka izlazi samo nekoliko slova i, dakako, neke ligature. Gornju crtu probijaju: ⰻ, ⰾⰾ (izlazi za cijelu gornju očicu) i ⰾ⃞; donju: ⰾⰾ, ⰿ i početna slova, a blago izlazi šiljati završetak slova ⰳⰰ i ⰺⰰ. Slovo ⰴⰾ blago probija gornju crtu, a jače donju. Vodoravna crta (greda) slova ⰻ blago je ukošena. Spojnica je slova ⰾⰻ ravna. Hasta slova ⰳⰰ i ⰺⰰ čini s krakom oštar kut. Slovo ⰴ ima kosi prvi potez, a lomljen je dva puta: prvi je kut oštar, a drugi pravi. Slovo Ⱟ ima oštar kut između haste i kraka, a krak mu je zaobljen. Slova ⰱ, ⰾⰾ i ⰴ imaju slab završni gornji potez. Slovo ⰲ ima hastu blago ukošenu ulijevo. Slova ⰱ i ⰲ imaju lomljen desni bok. Slovo ⰿ ima dugačak donji kosi potez koji se spušta do sredine međuredačkoga prostora. Slovo ⰵ katkad ima srednju vodoravnu crtu, koja je vidljivija u rubrikama. Očice su slova ⰸ i lijeve očice slova Ⱄⰰ razdvojene. Desni trbuh slova Ⱄⰰ potpuno je spušten do donje crte. Slovo ⰸ ima oblik broja osam. Staro uglato *m* (tzv. tvrđava) pojavljuje se u ligaturama *ml*, *mž*, *mlt*, *pml*. Slovo *iže* ne pojavljuje se ni u kojem obliku. Štapić je gotovo potpuno spušten do donje crte, ali je ipak kraći za milimetar od drugih slova toga tipa. Titla ima oblik kvake s oštrim kutom, okrenute udesno. Katkad je samo naznačena kraćom crticom, a treba naglasiti da su title na strani fragmenta koja je služila kao vanjski omot često slabo vidljive. Isto vrijedi za točke. Apostrof je iznad

FgPolj1d: uputa za službu pranja nogu; antifone

retka i ima oblik kvake okrenute ulijevo. Na dva se mjesta (1d/16 i 2d/13) nalazi ukras na srednjoj visini retka – vodoravna crtica s lijevim krajem zavijenim prema gore i desnim prema dolje – kojim se ispunjava prazan prostor.

Ligaturni inventar čine većinom adekvatne dvočlane ligature; horizontalne: *dt*, *dv*, *gd*, *gl*, *lv*, *lž*, *ml*, *mž*, *pl*, *tl*, *tv*, *ût*, *ûž*, *vv*, *vl*, *vr*, *zv*, *žd*, *žl*, *žž* i vertikalne: *go*, *gu*, *mo*, *po*, *pr*, *to*, *tr*. Zabilježeno je 10 adekvatnih tročlanih ligatura. Sve su horizontalne: *glt*, *ltr*, *lvl*, *lûd*, *mlt*, *pml*, *ptr*, *pvd*, *vtr*, *zdv*. Nekoliko je neadekvatnih ligatura, horizontalnih: *el*, *kl*, *it*, *od* i vertikalnih: *ko*, *mo* (s novim ⟑). Ligatura od četiriju i više članova nema. Pojavljuju se dvije dodirne ligature[3]: *da*, *am*.

INICIJALI

U stupcu a prvoga lista nalazi se velik inicijal P. Visok je 6,6 cm, a zauzima visinu devet redaka, počevši od drugoga. Najveća mu širina u gornjemu dijelu iznosi 3,6 cm. Izveden je perom i crvenom tintom. Deblo slova čine dvije usporedne crte debljine 2 mm, međusobno udaljene 6-7 mm, povezane na donjemu kraju tankim potezom. U oku slova nalazi se uzao koji se nastavlja na spojnicu slova, a uokolo su trodijelni biljni ukrasi – palmete, koje kao grane izlaze iz uzla. Praznine među listićima palmeta ispunjene su biserima. Iz dna slova s lijeve strane izlazi izdanak s vriježama, učinjen tankim potezom, koji se penje gotovo do vrha slova, a na donju se stranu proteže do 20. retka. Izdanak je visok 15 cm. Na njegovu su početnome dijelu, pri dnu slova, također biljni ukrasi. Manji inicijal Z nalazi se u stupcu d drugoga lista i visinom ispunjava dva retka. Visina mu je 15 mm, a širina slovnoga polja 12 mm. Izveden je crvenom bojom, a s lijeve mu se strane, u prostoru između stupaca, nalaze tanke vitice izblijedjele crne boje. Lijevi, veći dio slova ispunjen je biserima, a desna očica izvedena je palmetom koja izlazi iz sredine lijevoga dijela slova i uspinje se malo preko njegove visine.

Mali su inicijali I, V, M crvene boje, bez ukrasa. Izlaze iz obiju redačkih crta, ali ne prelaze u drugi redak. Inicijali I i V uobičajeno su retardiranih (oblih) oblika, a M je mlađe, latinično ili ćirilično, ali ima oblu stilizaciju. Srednji mu je potez ravan, a krakovi su vitičasto zavijeni. Inicijal I ima gornji dio u obliku trokuta, a donji u obliku kruga. Taj je slovni oblik karakterističan za najstarije glagoljske spomenike. To vrijedi i za inicijal V, čija je spojnica dvaput lomljena i ide do vrha slova, a očice su polukružne, dodane sa strane. Donji mu je vodoravni potez produžen s obiju strana.

Među početnim slovima (E, K, S, P, B, L, I, V), pisanima crvenom bojom, samo se P i V razlikuju oblikom od uobičajenoga slova. Hasta slova P je udvojena, pa je ono šire. Slovo V ima oblik kao i mali inicijal V, ali je mnogo izduženije. Većina početnih slova izlazi iz donje redačke crte: E, K, S, P, B, V; iz gornje izlazi L, a iz obiju I. Ima i početnih slova koja su pisana crnom bojom, a pojedini su im elementi ispunjeni crvenom. To su: A, N, R, V, I, S. Prelaze donju redačku crtu, najjače V, I i S, a neki blago i gornju (A, I). Slovo A ima podebljanu, udvostručenu hastu, naglašenu crvenom bojom, a postranični potezi nisu mu spušteni do donje crte. Slova N i R također udvostručuju hastu, čime se dobivaju dva polja, koja su ispunjena crvenom bojom. Slovo R nema gornji potez. Slovo V oblikom

[3] Dodirivanje slova obično se ne smatra pravom ligaturom (usp. Štefanić 1969: 23).

odgovara gore opisanu početnomu slovu crvene boje, a crvenim su mu ispunjene očice i prostor između krakova spojnice do ispod ravnine očica. Slovo I ima oblik broja osam i oba su mu polja ispunjena crvenom bojom. Slovu S crveno je obojeno donje polje. I pojedina su mala slova dodatno naglašena crvenim potezima: *dkn* u uputi *do konca*.

SADRŽAJ

Stupac a prvoga lista sadrži čitanje Ivanova evanđelja za Veliki četvrtak o pranju nogu na Posljednjoj večeri (Iv 13, 1-7). Stupac d počinje završetkom antifone *Razdêliše sebê rizi moe* (*Diviserunt sibi vestimenta mea*; Ps 22,19). Slijedi rubrika koja sadrži uputu za službu pranja nogu. Zatim slijede antifone *Zapovêdь novu daû vamь* (*Mandatum novum do vobis*), *Blaženi neporočni* (*Beati immaculati*; Ps 119,1) i *Potomь egda vsta g(ospod)ь* (*Postquam surrexit Dominus*; Iv 13; 4, 5, 15).

Drugi list sadrži zadnji dio liturgije Velikoga petka, počevši s antifonom *Križu tvoemu poklanaem se* (*Crucem tuam adoramus*). Zatim slijedi himan *Vspoi êziče* (*Pange lingua*) te dio misnoga kanona do molitve *Izbavi ni* (*Libera nos*).

JEZIK

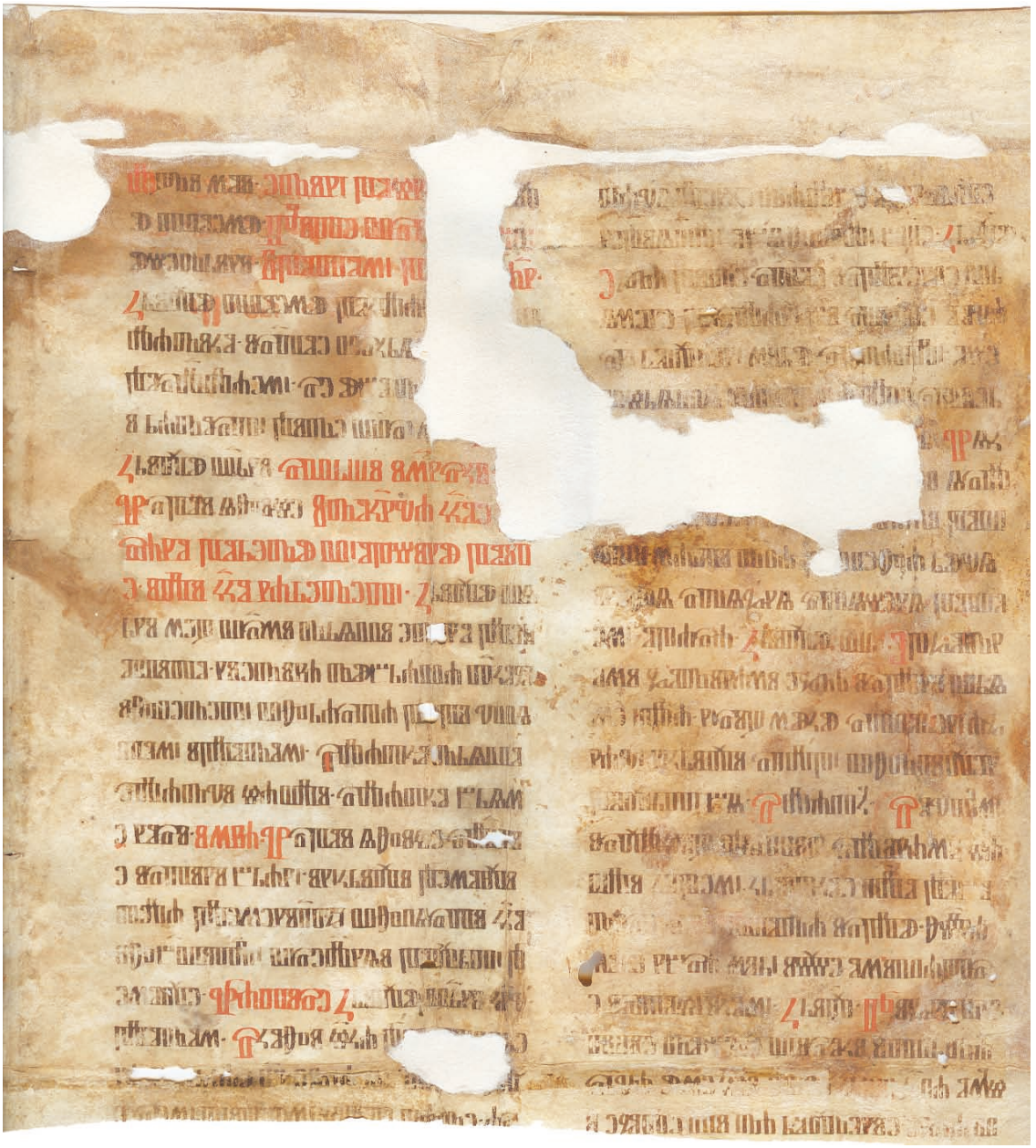
Jezične su značajke teksta fragmenta uglavnom u skladu s normom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Na slabome položaju, osim na kraju riječi, poluglasu obično nema ni traga (npr. *svlêčeni*, *vsi*, *vskrê‹šenie›*, *svrši*, *vzvêsti*, *požrtь*, *isplnenie*, *poslanь*, *vspoi*, *stvorenь*, *istočnikomь*, *vrhu*, *smêmь* itd.). Zabilježen je samo u ovim riječima: *d(ê)vьstva*; *stêg'nê*; *ob'êzvilь*. Na kraju riječi mnogo je češći štapić nego apostrof. Unutar riječi štapić se, uz navedeni primjer *d(ê)vьstva*, pojavljuje samo u prefiksu *sь-* u primjeru *sьzdat(e)lь* te nekoliko puta na mjestu izvornoga *a*, npr. u riječima *žьkni*, *žьkanь*, prijedlogu *nь* i prefiksu *nь-* (*nьučeni* u osnovnome tekstu, *nьpravi* u rubrici). Na nekoliko je mjesta na jakome položaju poluglas vokaliziran kao *a*: *agnacь*, *b(o)ž(ь)stvanimь*[4], *žьkanь*. Prijedlozi *kь* i *vь* ispred vokala imaju poluglas (*kь o(tь)cu*; *vь opĉinu*), a ispred konsonanta nemaju (*k b(og)u*, *k lûdem'*; *v črêvê*, *v treti*). Prijedlog *sь* nema poluglasa ni pred vokalom ni pred konsonantom (*S oc'tomь*; *s žьkni*, *s vinomь*). Prijedlog *otь* također nikad nema poluglas jer mu je *t* natpisano. Jedanput se uz slogotvorno *l* pojavljuje apostrof (*stl'pь*), a uz slogotvorno *r* ne bilježi se poluglas, iako su neki izvorno bili na jakome položaju (npr. *krvь*). Na kraju riječi ispred enklitike nema apostrofa ni štapića (*omivaût se*, *zatvaraet se*). Sekundarni poluglas zabilježen je u riječi *vsьgda*.[5]

Jat se bilježi uglavnom pravilno i dobro se čuva, čak i u rubrikama. Njegovi su refleksi rijetki. Zabilježeno je nekoliko ikavizama: u korijenu riječi *sviĉa*, *sviĉe*, u lokativnome nastavku *nь olt(a)ri*, dativnome *d(ê)vi*[6] te u završetku prijedloga *skozi*. Ekavizmi su

[4] Tu je vokaliziran poluglas na slabome položaju, ali može se pretpostaviti da je taj oblik ujednačen s nominativom, u kojemu se taj poluglas nalazi u jakome položaju.

[5] Izvorni je starocrkvenoslavenski oblik glasio *vьsegda*.

[6] Kod nastavaka može biti riječ i o utjecaju meke deklinacije.

FgPolj2ab: himan Vspoj jaziče

zabilježeni u korijenu riječi *telesnikъ*,[7] u prefiksu *pre-* (*premožitela*, *premože*, *preispodnie*, *preminuvšihъ* itd.) i jedanput u prijedlogu *predъ*[8]. Jat se jedanput pojavljuje na mjestu izvornoga *e* (*stêg'nê*) i dvaput, u neposrednoj blizini, na mjestu izvornoga *i* (*vêk‹aetъ›*, *stêĉenê*). Mali broj refleksa jata s jedne strane ne daje izravne podatke na temelju kojih bi se misal preciznije prostorno smjestio. No s druge strane, sama pojava čuvanja jata značajka je sjevernih hrvatskoglagoljskih kodeksa.

Zabilježene su dvije potvrde refleksa praslavenske skupine **dj* kao *žd* (*roždenъ*, *roždenie*). Drugdje je reflektirana kao *j*: *nareeno*, *meû*, *kaen'ê* (od glagola *kaditi*).

Katkad je provedeno jednačenje po zvučnosti, izazvano ispadanjem poluglasa (*Slatko*, *Ophodnimi*). U sklonidbi pridjeva zabilježena je u nominativu množine muškoga roda druga palatalizacija (*sladci*).[9] Jotiranost glasa *p* u riječi *kopemъ* nije nikako obilježena.

Morfologija je konzervativna. Dobro se čuvaju konjugacijski nastavci. Primjerice *-tъ* u 3. licu jednine i množine prezenta (*ob'emletъ*; *umiûtъ*) čuva se čak i u rubrikama. Aorist je potvrđen samo u 3. licu jednine (*‹vl›êê*, *bisi*, *nosi*, *da*, *isplni*, *v(ъ)skrse* itd.), pa se, osim po glagolskome tipu, ne može odrediti vrsta aorista. Glagol *biti* ima i oblik *bê*, koji neki istraživači smatraju aoristom, a neki preteritom (Damjanović 2005: 133). Imperativ za 3. lice jednine jednak je 2. licu (*p(o)p' t(ê)lo b(o)žie ... položi*; *pristupi p(o)pъ kъ olt(a)ru*).[10] Kondicional je potvrđen jedanput: *dal bi*. Sačuvani su participi. Potvrđeni su aktivni particip prezenta, prvi aktivni particip preterita (u rubrikama) i pasivni particip preterita (*gl(agol)e*, *gredûihъ*, *svršivše*, *vzamъ*, *obrativ se*, *poslanъ*, *roždenъ*, *požrtъ*, *poviti*). Za imensku je morfologiju svojstveno: čuvanje deklinacijskih nastavaka, uz mjestimičnu refleksiju jata (gore navedeni primjer); čuvanje n-deklinacije (*vrêmene* gen.); čuvanje dvojine (*rucê i nozê stêg'nê stêĉenê*); stariji oblik akuzativa zamjenice 1. lica množine: *ni*; čuvanje složenih oblika pridjeva i participa (*s(ve)toe*, *krotkoe*; *‹hod›eĉei*); čuvanje jednostavne i složene pridjevske deklinacije (*slatko* ak.; *plemenit(a)go*, *sl(a)vnie*); čuvanje participske deklinacije (nastavak *-e* u nominativu množine muškoga roda: *svršivše*).

U sintaksi i leksiku tekst se FgPolj uglavnom slaže sa sjevernim hrvatskoglagoljskim kodeksima: Ill4, Lab, Kop, Nov, Roč.[11] Od sintaktičkih osobitosti može se izdvojiti dativ posvojni (*izb(a)vit(e)lь v(ъ)sel(e)nêi*, *miru sъzdat(e)lь*) i upotreba jednostruke negacije u osnovnome tekstu i dvostruke negacije u rubrici (*ni edina dubrava t(a)kogo izvedetъ vzrasta*; *nîĉe ne gl(agol)e*).

Među leksičkim osobitostima treba spomenuti jedno pojavljivanje leksema *vladika* na mjestu gdje se u svim ostalim kodeksima koji imaju taj dio teksta osim u Roč nalazi leksem *gospodъ*; zatim jedanput *plьtь* prema *têlo* u svima osim u Roč; *têlesnikъ* (kao i u Berl, Ill4, Kop, Lab, Roč) prema *korporalь* (i varijante) u ostalima; *povoi* prema *tkanica* u Berl, Hrv i Nov; *stlьpь* prema *stablo* u Berl, Hrv, Nov i NY; *prêmožitelь* prema *pobêditelь* u Berl, Hrv i NY; *plemenitь* (kao i u Ill4, Kop, Lab i Roč) prema *č'stьnь* u Berl, Hrv, Nov i NY; *premoĉi* prema *pobêditi* u Berl, Hrv i NY; *vьskrsnuti* (kao u Berl, Nov, NY, Roč) prema *vstati* u Ill4, Kop i Lab; *vola* prema *ili* u Berl i NY te *godi* u Hrv, Ill4 i Nov.[12]

---

7 Tu može biti riječ o analogiji prema imenici *telo*, u kojoj je refleks jata kao *e* u skladu s Jakubinski-Meyerovim pravilom.

8 Drugi se put taj prijedlog pojavljuje u inačici s jatom (*prêdъ*).

9 Zanimljivo je da spomenuto jednačenje nije provedeno ispred *c*, kao ni danas u hrvatskome.

10 Imperativ je, razumljivo je, vrlo dobro posvjedočen u rubrikama.

11 Objašnjenja kratica naziva spomenika v. u odjeljku *Tekst*.

12 Leksemi su ovdje navedeni u normaliziranu obliku.

ZAKLJUČAK

Navedeni je opis pokazao da je riječ o fragmentu dosad nepoznata hrvatskoglagoljskoga misala s kraja 14. ili početka 15. stoljeća. Pisan je razvijenim glagoljskim ustavom, oblicima slova svojstvenima kodeksima druge polovice 14. i početka 15. stoljeća. Na starinu upućuje činjenica da štapić još nije spušten do kraja donje redačke crte. No postojanje neadekvatnih i tročlanih ligatura pomiče datiranje prema 15. stoljeću. Jezične značajke (pravilno bilježenje jata i poluglasa te konzervativna morfologija) podupiru takvu dataciju.

Tekstološko i jezično slaganje sa sjevernim kodeksima, osobito istarskima (Lab i Roč), upućuju na sjever hrvatskoglagoljskoga područja kao prostor prijepisa kodeksa kojemu je pripadao fragment. Jedna od značajnih crta koju FgPolj dijeli sa sjevernim kodeksima (i s Hrv) jest spominjanje arkanđela Mihaela[13] u molitvi *Libera nos*, kojega u Berl, Nov i NY nema. Taj je dodatak jedan od elemenata na temelju kojih J. Vašica smatra misni kanon misala Ill4 dijelom grčkoga prijevoda Gregorijanskoga sakramentara, tzv. liturgije svetoga Petra (Vajs 1948: 117-118).[14] Na temelju maloga broja pokazatelja ne može se previše zaključivati o jezičnim crtama koje bi pomogle točnoj lokalizaciji kodeksa. Međutim, s obzirom na podudarnosti s kodeksima koje je za istarske crkve pisao krbavski pisac Bartol, možda bi se moglo govoriti o krbavskome podrijetlu pisara kodeksa kojemu je pripadao FgPolj.

TEKST

Napomene o transliteraciji i kritičkome aparatu: Transliteracija teksta obavljena je prema načelima primijenjenim u novijim izdanjima Staroslavenskoga instituta: *ê* za jat (u oba položaja), *û* za ju, *ï* za iže, *ĉ* za šta, *ĵ* za đerv, *ъ* za štapić, *ʻ* za apostrof (jerok). Izostavljeni dijelovi kraćenih riječi (pod titlom) doneseni su u okruglim zagradama. Već je navedeno da u tekstu nisu uvijek vidljive title. Pitanje je jesu li se one izbrisale ili ih je pisar propuštao stavljati. Kako bilo, izostavljeni se dijelovi riječi, bez obzira na odsutnost titla, donose u okruglim zagradama jer je riječ o uobičajenim kontrakcijama. Slova koja su nečitka rekonstruirana su u uglatim zagradama, a slova koja zbog okrnjenosti fragmenta nedostaju u pojedinim riječima rekonstruirana su u šiljatim zagradama. Prekid teksta označen je trotočjem. Tekst rubrike prenesen je kurzivom. Naslovi, u tekstu također crveni, otisnuti su masno. Početna slova prenesena su velikim tiskanim slovima. Crvena početna slova označena su kurzivom. Inicijali su otisnuti masno i tiskanim slovima koja su povećana.

U bilješkama je tekst uspoređen s odgovarajućim mjestima u osam hrvatskoglagoljskih misala: *Berlinskome* (**Berl**), *Hrvojevu* (**Hrv**), *Illyrico 4* (**Ill4**), *Kopenhagenskome* (**Kop**), *Ljubljanskome prvome (Beramskome*; **Lab**), *Novakovu* (**Nov**), *Njujorškome* (**NY**) i *Ročkome* (**Roč**).[15] Ako se komentira više od jedne riječi, tekst je prenesen u bilješku i odvojen od

13 U nastavku se u Hrv, Ill4, Lab i Roč spominje i Ivan Krstitelj, ali ovdje je tekst prekinut.

14 Ime sv. Mihaela moglo je biti dodano između 10. i 13. stoljeća (Pantelić 1973: 492).

15 Prema kritičkome izdanju *Hrvojeva misala* (Štefanić 1973) i fotokopijama iz fototeke Staroslavenskoga instituta u Zagrebu.

varijanata u misalima desnom uglatom zagradom. Ako u kojemu misalu nedostaje neki dio teksta, to je obilježeno oznakom *om*.; ako je nešto dodano, zapisana je oznaka *add*., a ako nešto prethodi, zapisana je oznaka *praec*. Usporedno se donosi latinski tekst iz rimskoga misala.[16]

1a

N(a)sl[êdovanie svetago evanĵeliê ot ivana]
PRêž‹de› ...
‹prazdn›ik‹a› ...
i(su)sъ ...
‹go›dina . da p‹reidetъ› ...
s[eg]o kъ[17] o(tъ)cu ...
s[u]ĉee[18] v m‹irê› ...
‹vzlû›b[i] e . I v‹ečeri› ...
‹dъêvl›u ûže v‹lêzšu› ...
‹sim›unovu ...
‹prêda›stь . Vi‹dêvь› ...
[da] emu o(tь)c‹ь› ...
‹iz›[ide] . i k b(og)u ...
‹veče›re i po‹loži› ...
‹pr›[iemь] len‹tionь› ...
‹vliê› že v‹odu› ...
‹umivaln›icu . ...
‹uče›n(i)kom‹ь› ...
‹lent›iono‹mь› ...
‹pr›id‹e› ...
p(e)trь ...
‹mo›i . O^{t}‹veĉa› ...

1d

... *‹vsê›m P‹salmomъ› B*(ož)e b(ož)e m‹oi›
... *svlêčeni*[19] *ol‹tari›*
... *‹učiniv›ši zn(a)m(e)nie*[20] *i*[21] *pri‹dutь›*
...i činiti za‹povêdь›

16 Zahvaljujem Luciji Turkalj i Mariji Klenovar na pomoći oko latinskoga teksta.
17 ka Kop NY
18 buduĉee Hrv
19 *s'vlêčen'i* Berl *svlčen'i* Hrv Ill4 Nov *svlêč(e)mi* Lab *slêčeni* NY om. (i dalje, do dijela teksta koji nedostaje između dvaju listova) Roč
20 *zn(a)menie* NY
21 *stab'lovь* Berl; *‹učiniv›ši zn(a)m(e)nie i*] om. Hrv Ill4 Nov

... ‹mlai›šimъ[22] i[23] umiûtъ[24]
... ‹c›eluûtъ[25] nogi[26] .
... i niže a(ntifo)ni pi‹sani›[27]
... ‹vo›la vse[28] vol‹a›[29]
... k(a)ko[30] e nareeno[31]
... Zap(o)v(ê)d‹ь›[32] ‹no›v(u) .
... ‹po›vrati[33] ‹s›e[34] na[35]
... ‹ta›ko druge[36]
... i v(e)rši po‹vraĉaite se›
... ‹na›vêĉamo[37] d‹a›
... ‹psa›lma ne gov‹oritъ se›
... ver(a)š′[38] . ~ ***a(ntifo)nь***[39]
... v(a)mь[40] ‹d›a lû‹bite›
... êkož‹e›[41] az′[42]
.... B(la)ž(e)‹ni› nep‹oročni›
... ‹hod›eĉei[43] ‹vь› za‹konê›
... egd‹a›[44] vs‹ta›
... ‹vl›êê[45] vodu
... ‹n›ogi[46]
... ost‹avi›

22 ‹učiniv›ši – ‹mlai›šimъ] postavetъ stolь v′ crêkvê i vino i hlêbi i po slêdъ posadetъ okolo ee nêkoliko lûdi i starêi priêmъ vodu va umivalnicê Kop
23 om. Berl Hrv Ill4 Lab Nov NY
24 umiû Berl umivaûtъ Hrv Ill4 Nov umietъ Kop
25 celuet′ Hrv Ill4 Nov celuû Lab celuetъ Kop
26 om. Hrv Ill4 Nov add. ihъ Berl Kop Lab NY
27 niže a(ntifo)ni pi‹sani›] siê (sa Lab) niže pis(a)na (pisana Lab NY) Berl Kop Lab NY niže pisana siê Hrv Ill4 Nov
28 v′se Berl
29 ili Berl NY godi Hrv Ill4 Nov
30 kako NY
31 nareĵeno Hrv Ill4 Nov
32 Zapov(ê)dь Lab
33 pov′rati Berl povratit′ Hrv Ill4 Nov povraĉ NY
34 add. opetъ NY
35 om. Berl Hrv Ill4 Lab Nov NY
36 drugi Berl NY
37 v′z′vêĉ(a)mo Berl naviĉamo Hrv Ill4 Lab Nov
38 v(e)r(a)š(ь) Berl Lab v(e)r(a)šь Hrv Ill4 Nov NY; i niže - ver(a)š′] I poûtь si Kop
39 **an(tifonь)** Berl NY **An(tifonь)** Hrv Ill4 Nov om. Lab
40 vamь Kop NY
41 êk(o)že Lab
42 azь Berl Kop Lab NY
43 hodeĉe Berl Hrv Nov NY
44 poneže (add. g(ospod)ь Berl) Berl NY Potomь egda (gda Hrv) Hrv Ill4 Nov; praec. I povrati se opetъ na onь . a(ntifo)nь . zapovêdь novu . a sada potomь ove nižne poi . lêpo **A(ntifo)nь** . Potomь Kop
45 vliê Berl Hrv Ill4 Kop Nov
46 nozi Berl Hrv NY nozê Lab

2a

1 *L*ûdi moi . *edinъ*[47] *počn‹i K*ri›ž
u tvoemu[48] . *Poite vsi ‹psalamъ›*[49] *B*(ož)e
uĉedri[50] ni[51] . *I potomъ*[52] *p‹oite›*[53] *an(tifonъ)*[54] .
*K*rižu tvoemu pokla‹naem se›[55] v
5 ladiko[56] . i s(ve)toe[57] vskrê‹šenie›[58] ...
prosl(a)vlaemь[59] . se[60] ubo d‹rêva› ...
‹rad›i radostь pride[61] v v(ь)sь m‹irь›[62] ...
*K*rižu v(ê)rni[63] *s*[64] *vrši*[65] *im(a)nski*[66] . ...
*V*spoi[67] êziče[68] *I do k(o)nca*[69] *k(a)ko*[70] *e ‹pi›*
10 *sano*[71] *po redu*[72] *vь*[73] *opĉinu*[74] *poit*
e[75] . *ili*[76] *k(a)ko*[77] *naredetь*[78] . Križu vê
rni[79] meû[80] vs(ê)mi[81] drêvi[82] ed‹i›no plod

---

47 *edanъ* Hrv Kop praec. *sadê* NY
48 tvo(emu) Kop verni me‹û› NY
49 *Poite vsi ‹psalamъ›*] *i v'si v'kupъ poûtъ* . **V(e)r(a)sь** Hrv Ill4 Nov Roč *I v'si* (*vsi* NY) *vь* (*v'* NY) *opĉ(i)nu* (*opĉinu* NY) *poite* (add. *veršь* NY) Berl NY
50 uĉedr(i) Berl uĉed(ri) Kop
51 add. *k(o)n(ь)c(ь)* Berl om. Kop add. *v k(o)n(ь)cь* NY
52 om. Berl NY
53 om. Kop Lab
54 *Imna* NY
55 pokl(a)naem se Kop
56 g(ospod)i Kop Lab; *K*rižu tvoemu pokla[naemь se] vladiko] križu tvoemu g(ospod)i (vladiko Roč) poklan'm' (poklanaem Ill4 Nov Roč) se Hrv Ill4 Nov Roč
57 add. tvoe Hrv Kop
58 poklan'anie Hrv vskrsenie Kop vskrêšenie Lab v'skrêšenie Nov vskrêsenie Roč
59 pros'l(a)vlaemь Kop
60 sego Lab
61 radostь pride] pride radostь Hrv Kop Lab
62 *K*rižu tvoemu – m‹irь›] om. Berl NY
63 vêr'ni Hrv v(êrni) Kop vêrni Lab vern NY
64 praec. *i* Berl
65 *verši* Lab
66 *im(a)n'skimь gl(a)s(o)mь* Berl *im(a)nьskimi* Hrv *im(a)nь* Kop *im(a)n'skimi* Lab *imanskimi* NY
67 Vs'poi Berl V'spoi Kop
68 ez(i)kь Hrv êzikь (add. sl(a)vn(i) Berl) Berl Nov NY
69 konca Kop add. *rek'še* (*rekše* NY) Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
70 *kako* Kop NY
71 *pis(a)no* Berl; *k(a)ko e ‹pi›sano*] *k(a)ko pis‹a›no e(stь)* Hrv Ill4 Nov Roč
72 *po redu*] om. Kop
73 va Hrv Ill4 Kop Nov NY Roč
74 *opĉ(i)nu* Berl *op'ĉ(i)nu* Hrv Ill4 Nov Roč; *vь opĉinu*] om. Lab
75 om. Berl NY
76 *godi* Berl
77 *kako* NY
78 *narede* add. im(a)nь (im(a)n' Hrv) Berl Hrv *starêi naredi* add. im(a)nь Kop *naredi* add. *starišina Im(a)nь* NY; *ili k(a)ko naredetь*] imna Lab
79 vêr'ni Berl verni NY
80 meĵû Nov meždû Roč
81 vsêmi Kop vsimi NY
82 dr(ê)vi Berl drêvo Ill4

ovito[83] . ni[84] edina dubrava[85] t(a)kogo[86]
izvedetь[87] vzrasta p‹u›pi[88] cvê
tomь[89] i[90] plodomь[91] . Slatko[92] drêvo[93]
sladci[94] čavli[95] . slatko[96] brêm
e[97] nosi[98] . *imna*[99] . *V*spoi[100] êziče[101] sl(a)vni
e[102] istini[103] branь[104] . i nь[105] križi[106] premoži
tela[107] plemenit(a)go[108] vzvêsti[109] k(a)ko[110]
izb(a)vit(e)lь[111] vsel(e)nêi[112] požrtь[113] pr
emože[114] . *Vrati se*[115] *K*rižu v(ê)rni[116] k(o)n(ь)c′[117] .
plodomь[118] . *S*kozi[119] č(lovê)ka[120] pr′‹vostvo›re
na‹go go›rkae b(og)ь egda[121] [êbl]‹komь z›l
e semrtiû[122] umrĉvenь[123] pade . a s‹a›

---

83 čьstnoe Berl čast′noe Hrv č(ь)stnoe NY plemenito Ill4 Lab Roč p′lemenito Kop
84 i NY
85 dub′rava Berl dubrova Ill4
86 taku Berl taku ne Hrv takogo Ill4 Roč takovago Kop tako ne NY
87 iz′vedetь Berl izvoditь Kop izvedet′ Lab
88 vzrasta p[u]pi] kitu Berl Hrv NY
89 cvêtom′ Kop Lab
90 cvêtomь i] c′vêta Berl c′vita Hrv i cvêta Nov cveta NY
91 add. *V(e)r(a)š(ь)* Berl *b(e)r(a)š(ь)* Kop *B(e)r(a)š(ь)* Lab *V(e)r(a)š(ь)* NY
92 Slat′ko Berl Hrv
93 d′rêvo Berl Kop drivo Hrv
94 slatci Kop Lab Nov Roč slat′ci Berl slat′ki Hrv slatki NY
95 čav′li Berl Hrv
96 slat′ko Hrv sladko Ill4 slat′ka Berl slatka Nov s′latka NY
97 b′r(ê)m(e)na Berl brêmena Nov bremena NY
98 trpê NY
99 im(a)n(ь) Berl *Imn̄a* Kop *im(a)n′* NY
100 V′spoi Kop
101 ezikь Berl ez(i)kь Hrv êzikь Nov NY
102 add. br(a)ni Berl slav′nie add. vselenie Hrv slavnoe Kop sl(a)vnoe Lab
103 is′tini Berl brani borenie NY
104 bran′ Ill4 Nov Roč
105 na Ill4 Kop Lab Nov Roč
106 k′riži Kop; branь i nь križi] i na križi (k′riži Berl) bran′ (b′ranь Berl branь NY) (add. t′rpê Berl) Berl Hrv NY
107 pobêdit(e)la Berl pobêditela Hrv pobeditela NY prêmožitela Ill4
108 čьs′tnago Berl č′st′nago Hrv č(ь)stn(a)go NY plemenitago Ill4 Kop Lab čast′nago Nov plêmenitago Roč
109 v′zvês′ti Berl v′zvês′ti Hrv vzvesti NY
110 kako NY
111 izb(a)v(i)t(e)lь Berl iz′b(a)v(i)t(e)lь Hrv izb(a)vitel′ Lab izb(a)vitelь NY iz′b(a)vit(e)lь
112 om. Berl NY Hrv vselenie Ill4 Kop v′selenêi Nov Roč
113 požr′tь Berl Hrv
114 pobêdi Berl Hrv prêmože Ill4 pobedi NY
115 *Vrati se*] *Opetь* Berl *vr(a)ti s(e)* Kop *op(e)tь* NY
116 vêrni Kop verni NY
117 k(o)n(ь)c(ь) Berl *V(e)r(a)š(ь)* NY
118 add. V(e)r(a)š(ь) Berl add. *V(e)r(a)šь* NY; k(o)n(ь)c′ plodomь] om. Kop
119 Skozê Ill4 Kop Roč
120 *S*kozi č(lovê)ka] O(tь)ca radi (r(a)di Berl NY) Berl Hrv NY
121 eg′da Berl
122 semr′tiû Berl sêmrtiû NY
123 mrĉ′veniemь Berl umrvĉvenь (sic!) Kop umrĉveniemь NY; semrtiû umrĉvenь] umr′ĉven′ (umrêniemь Hrv umr′ĉveniemь Nov) s(ь)mr(ь)tiû Hrv Ill4 Nov Roč

2b

da cêlenie[124] dal bi o‹tnûd›êže
nepriêt(e)lь[125] ob′êzvilь[126] b(ê)še[127] . *K*r(i)žu[128]
*E*gda[129] pride s(ve)toe isplnenie[130] vr
êmene[131] poslanь[132] b(i)^{s}i[133] sviše[134] o^{t} o(tь)ca
s(i)nь roždenь[135] miru sьzdat(e)lь[136] . oče[137]
v[138] črêvê[139] d(ê)vьstva[140] plt′[141] stvor‹ena›
... ‹d›r‹êvo› *V*êk‹aetь›
... ‹têsnim›i êsl‹i›
... ‹plêna›mi pov
iti[142] . mati[143] d(ê)va[144] p‹o›veza rucê[145]
i nozê[146] stêg′nê[147] stêčenê[148] povo
emь[149] opasa[150]. *K*rižu v(ê)r(ni)[151] . *O*phodn
imi[152] godinami[153] egda isplni vrê
me[154] t(ê)la[155] . nь[156] siû muku[157] stvorenь[158] ag

---

124 cêl(e)nie Berl iscelenie NY
125 nepriêtelь Hrv Kop NY nepriêtel′ Lab
126 ob′êz′vil′ Berl Hrv Lab ob′êz′vilь Kop
127 bi Hrv bêše Ill4 Roč bê (add. *op(e)tь* Berl *opet* NY) Berl Nov NY; add. v(e)r(ašь) Kop
128 add. V(e)r(a)š(ь) Berl *K*rižu (add. verni me‹û› *V(e)r(a)š(ь)* NY) Kop NY
129 Egdaže Berl Kop Lab NY
130 is′pl′nenie Berl ispl(ь)n(e)nie Hrv ispl′nenie Kop is′plnenie NY
131 vr(ê)m(e)ne Berl Hrv vr(ê)mene Kop vr(ê)m(en)e Lab vrimene NY
132 posl(a)nь Berl poslan′ NY
133 bist′ Kop
134 ta iz′ visine Hrv iz′ visine Berl Nov iz visine NY
135 roenь Kop; ot o(tь)ca s(i)nь roždenь] s(i)nь ot o(tь)ca roǰen′ (roenь Berl NY) Berl Hrv NY
136 sazdatelь Kop; miru sьzdat(e)lь] sazdat(e)lь (sьz′dat(e)lь Berl sazdatetelь (sic!) NY) miru Berl Hrv NY
137 om. Berl Hrv NY
138 v′ Berl Hrv
139 črêvo Berl Hrv NY črevi Nov
140 d(ê)vьstva Berl d(ê)v(ь)stva Hrv dêv′stva Kop devstva NY
141 telo Hrv NY têlo Ill4 Nov t(ê)lo Berl Kop Lab pl′tь Roč
142 povitь Berl Hrv NY
143 m(a)ti Berl
144 dêva Kop
145 ruci Berl r(u)ci Hrv
146 nozi Berl Hrv
147 i stegna Berl Hrv NY i stegnê Ill4 i stegni Kop
148 stiĉenê Ill4 Lab Roč stiĉeni Kop tes′no Berl tesnimь NY add. têsno Nov
149 t′kaniceû Berl Hrv povoem′ Ill4 Roč
150 add. *opet′* Berl add. *vrati (se)* Kop add. *op(e)tь* NY
151 om. Berl vêrni Kop verni add. *V(e)r(a)š(ь)* NY
152 Obhodnimi Kop
153 Ophodnimi godinami] Šestь godinь Berl Hrv NY
154 vr(ê)me Kop Lab
155 egda isplni vrême t(ê)la] egda (eg′da Berl) vr(ê)me (v′rime Berl vrime NY) ispl′ni (is′pl′ni Berl isplni NY) telomь (t(ê)lomь Berl) (add. svoim′ NY) Berl Hrv NY add. voleû s′voeû (svoeû Berl NY) roǰenь (roen′ Berl roenь NY) Berl Hrv NY add. svoeû voleû roždenь (roenь Kop) Kop Lab
156 na Ill4 Kop Lab Roč
157 m(u)ku Lab
158 stvoren′ Ill4 Lab Roč; nь siû muku stvorenь] stvorenь (stvoren′ Berl st′vorenь NY) bê (bi Hrv) na muku siû (si Hrv) Berl Hrv NY stvorenь bê na siû ruku Nov

15 nacь[159] nь[160] križi stl'pь[161] vzdvižen'[162]
požrtь[163] bê[164] . *S*latko[165] . *S*[166] octomь[167]
i s žlčiû[168] trstiû[169] slinami ča
vli[170] kopemь[171] krotkoe[172] t(ê)lo[173] probo
de se[174] krvь[175] i[176] voda[177] isplu[178] . z(e)mla[179]
20 more n(e)b(e)sa[180] mirь[181] imže[182] omivaût[183] s
e[184] istočnikomь[185] . *K*rižu)[186] . *Pr*igni[187] vê
tvie[188] dubče[189] visoki i tvrda[190]
srca[191] umekči[192] . t(e)be krvь[193] h(rьsto)va omoč
i[194] egože[195] ti[196] da[197] roždenie[198] . egda[199] v‹išnago›

159 ag'nacь Berl aganacь Hrv agn(a)cь Ill4
160 na Berl Hrv Ill4 Kop Lab Nov NY Roč
161 križi stl'pь] križ'no (k'riž'no Berl križnomь NY) stab'lo Berl Hrv NY križni (križi Roč) stlьp' Ill4 Roč križь stlpa Kop
162 pozdignenь Hrv vьzdvižen' Ill4 Roč vzdvig'nenь Kop vzdviženь Lab vz'dvig'nenь Berl vz'dvignenь Nov vzdvignenь NY
163 požr'tь Berl požrt' Lab
164 bi Hrv add. *Op(e)tь* (*op(e)tь* NY) Berl NY add. *v(e)r(ašь)* Kop
165 Slat'ko (Slatko Kop NY) dr(êvo) (d'rê(vo) Berl drêvo (add. *V(e)r(a)š(ь)* NY) Kop NY) Berl Hrv Ill4 Kop Lab Nov NY Roč
166 Sa Hrv Ill4 Kop Nov NY Roč Sь Berl Lab
167 oc'tomь Berl Hrv octom' Lab
168 i s žlčiû] i žl'čiû Berl i žlč'û Hrv žlčiû Ill4 Kop i ž'lčiû Lab ž'l'čiû Nov Roč i žlčiû NY
169 trsti‹û› Hrv add. i NY
170 čav'li Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
171 kopiemь Hrv kopьemь Ill4 kop'emь Kop Lab NY
172 krot'koe Berl Hrv Nov Roč krotko Ill4
173 têlo Hrv Ill4 Kop Nov Roč telo NY
174 probode se] probodeno bê (e(stь) NY) Berl Hrv Nov NY
175 kr'v' Berl
176 om. Ill4 Lab Nov
177 add. is'točnikomь Berl istoč'nikomь Hrv Nov istočnikomь NY
178 viplu Berl isp'lu Kop add. imže Berl Hrv Nov NY
179 om. NY add. i Berl Hrv Roč
180 neb(e)sa NY
181 mir' Lab
182 om. Berl Hrv Nov NY im'že Kop
183 umivaût' Berl Kop Roč omivaet' Hrv umi NY
184 om. NY
185 istočnikom' Kop; om. Berl Hrv Nov NY
186 *Op(e)t* (*opet'* NY) Križu v(ê)rn(i) (verni NY) Berl NY Kr(i)žu v(ê)r(ni) Hrv Ill4 Nov Roč *Vr(a)t(i) s(e)* Križu vêrni meû v' Kop
187 Prig'ni Berl Kop NY Digni Hrv
188 vêt'vie Hrv Ill4 Nov Roč vet'vie Berl vetvie Lab NY
189 dub'če Berl Hrv Ill4 Lab Nov Roč d'l'bče Kop dupče NY
190 tvr'da Ill4 Roč tvrdaê Kop
191 sr(ьdь)ca Ill4 Lab Roč
192 omekči Ill4 umek'či Kop Roč; i tvrda srca umekči] čriva (č'rêva Berl črêva NY) d'lga (dl'ga Berl dlga NY) proteg'ni (protegni NY) da ukrotitь (ukrotit' Berl ukrotit NY) se (om. Hrv) êrostь (êros'tь Berl) Berl Hrv NY
193 kr'vь Roč
194 t(e)be krvь h(rьsto)va omoči] om. Berl Hrv Ill4 Kop Nov NY
195 ku Hrv ûže Berl Nov NY
196 ta (sic!) Kop
197 dastь Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
198 roĵen'e Hrv Nov roenie Berl Ill4 Kop NY
199 eg'da Kop

2c

‹vêt›viemь *K*[rižu][200] *E*gože[201] v[ьsь] mirъ [ne] o
[bêt] edinêmь[202] kamenemь[203] zatva
raet[204] se[205] oče[206] i semrtь[207] ûže[208] utvr
divь[209] preispodnie[210] molstiri[211]
ob'emletь[212] t(a)ko[213] b(og)ь h(rьst)ь[214] v(ь)skrse[215] v tre
ti d(ь)nь[216] . *K*riž[217] . *S*l(a)vu[218] [b']u vspê
vaemь[219] …
‹el›iko n(a)mь[220] …
‹osno›voû g‹lasomь› …
v[221] v(ê)čnie[222] v(ê)ki . Am(e)n[223] . *Egdaže*[224] *siê*
poûtь više r(e)čena[225] *prostri*[226] *t*
elesnikь[227] *vrhu*[228] *ubrusa*[229] . *i*[230] *p(o)p'*[231]
t(ê)lo[232] *b(o)žie ko e včera*[233] *shrane*

---

200 *vrati se* O križu v(ê)r(ni) Kop *op(e)tь K*križu NY
201 Koga Hrv Eg(o)že Lab
202 edinêm' Lab
203 kam(e)nem' Lab; edinêmь kamenemь] kamenemь (kam(e)nemь Berl) edinimь (edinêm' Berl) Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
204 zatvaraet' Ill4 Roč
205 zatvaraet se] zatvorenь bê Berl Hrv NY
206 om. Berl Nov NY
207 s(e)mrtь Berl smr'tiû Hrv semr't' Ill4 Nov Roč smrtь Kop sêmrtь NY
208 ku Hrv
209 ut'vr'ž'dь Berl utvr̂jene Hrv utvr'div' Ill4 Roč utvrditь Kop utvr'ždь Nov utvržd̀ь NY
210 preis'pod'nie Berl preispod'nie Hrv preispod'nee prêispodnee Ill4 Roč Kop prêispod'nie Nov preispodnee NY
211 molst(i)ri Berl m(i)l(o)sr'di Hrv mol'stire Ill4 molstere Kop molstire Lab mol'stiri Nov Roč molstiri NY
212 ob'êmь Berl Hrv obьemlet' Ill4 Roč ob'emlet' Kop Lab ob'êtь NY
213 tako Kop NY
214 b(og)ь h(rьst)ь] h(rьst)ь b(og)ь Berl Kop h(rьst)' b(og)ь Hrv Ill4 Nov Roč h(rь)stь b(og)ь Lab
215 v's'krse Berl om. Hrv vsta Ill4 Kop Lab v'skr'se Nov vskrse NY vskr'se Roč
216 d(ь)n' Kop; v treti d(ь)nь] om. Hrv d(ь)nь treti Berl Nov NY
217 *Opet'* (*op(e)t'* NY om. Kop) Križu Berl Kop NY
218 Slavu Kop
219 poemь Hrv vspoimo Ill4 Kop vspêvaem' Lab v'spêvaemь Berl Nov Roč vspevaemь NY
220 namь Kop nam' Lab
221 va NY
222 v(ê)č'nie Hrv Ill4 Nov Roč vêčnie Kop
223 Am(e)nь Berl Lab NY Amenь Kop
224 *Eg'da* Berl *Egda* Hrv Kop Lab NY
225 *pisana* NY; *siê poûtь više r(e)čena*] *siê više* (*više* (sic!) Berl) *pisana* (*pis(a)na* Berl) *poût'* (*poûtь* Berl) *se* (om. Berl) add. *vžižête* (*v'ž'žite* Berl *važžite* NY) *svîce i s'hranite* (*položite* NY) *križь č'st'no* (om. NY) *v' svoe mêsto* (*na s'voe mês'to . I čast'no* Berl *na svomь mesti častno* NY) Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč *se poû svrhu rečena* (*rečenaê* Kop) Kop Lab
226 *pros'tri* Berl praec. *a žakanь* NY
227 *t(ê)l(e)sn(i)ke* add. *žak(ь)nь* Berl *kom'porali* add. *žakanь* Hrv Ill4 Nov Roč telesniki Kop *t(ê)l(e)sniki* Lab *kurpurale* NY
228 *v'r'hu* Berl *vrhь* Hrv Ill4 Nov Roč *svrhu* Lab *na* NY
229 *ub'rusa* Berl *ubr‹u›si* add. *svrhu na oltari* NY
230 om. Lab *a* Berl Hrv Ill4 Kop Nov NY Roč
231 *p(o)pь* (add. *vaz'mi* Hrv Ill4 Nov Roč) Berl Hrv Ill4 Kop Lab Nov Roč *popь* NY
232 *têlo* Hrv Ill4 Nov Roč *telo* NY
233 *v'čera* Kop

no[234] *počteno*[235] *položi nъ*[236] *pat(ê)n*
u[237] *. i vrhu*[238] *patêni*[239] *položi*[240] *d*
rugi t(ê)l(e)snikъ[241] *. i svršivše kl*
ananie križu . i vzamъ[242] *križ′*[243]
žъkanъ[244] *i položi*[245] *na svoem′*[246] *m*
êstê nъ[247] *olt(a)rъ*[248] *. i vъžži*[249] *sviĉe*[250]
pred′[251] *olt(a)remъ*[252] *. i mimo*[253] *pusti*[254] *i*
sp(o)v(ê)dъ[255] *običainu*[256] *. I*[257] *pristupi*
p(o)pъ kъ[258] *olt(a)ru*[259] *s*[260] *žъkni*[261] *. i nъpravi*[262]
žak(ъ)nъ[263] *kal(e)žъ*[264] *s vinomъ*[265] *. i t(a)ko*[266] *n*
apravlenъ[267] *postavi*[268] *i*[269] *nъ*[270] *olt(a)ri*[271] *.*

---

234 *sh′raneno* Berl *s′hraneno* Kop add. *i prinesete k ol′taru č(ъ)st′no s′ svêĉami* Hrv Ill4 Nov Roč
235 *i* Hrv Ill4 Nov Roč *počъteno* Kop
236 *na* Hrv Ill4 Kop Lab Nov Roč
237 *patênu* Hrv Ill4 Kop Nov Roč *patêni* Lab; *počteno položi nъ pat(ê)nu*] *vъz′metъ* (om. NY) *I* (om. NY) *vъzam′še* (*vzamši* NY) *e čъst′no* (*čstno* NY) *sъ* (*sa* NY) *s′viĉami* (*sviĉami* NY) *i prinesite* (*prineset′* NY) *e k′* (*ka* NY) *olt(a)ru* (*oltaru* NY) *i položi* (*položit′* NY) *e na p(a)t(ê)ni* (*pateni* NY) Berl NY
238 *v′rhъ* Berl *vrhъ* Hrv Ill4 Kop Lab Nov Roč *vr′hъ* NY
239 *pateni* Berl NY *pat(ê)ni* Lab
240 *položit′* NY
241 *telesnikъ* Kop *têl(e)snikъ* Lab; *drugi t(ê)l(e)snikъ*] *kor′poralъ* Nov (*kom′pal(a)r′* Hrv *kurpuralъ* NY *t(ê)l(e)snikъ* Berl *têlesnik′* Ill4 Roč) *dr(u)gi* (*d′rugi* Berl *drugi* NY) Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
242 *i vzamъ*] *vazmi* Kop *vъzmi* Lab
243 *križъ* Kop *kr(i)žъ* Lab
244 *žakanъ* Kop *žak(ъ)nъ* Lab
245 *pol(o)ži* Kop
246 *svoemъ* Kop *svom′* Lab
247 *na* Kop Lab
248 *oltarê* Kop *olt(a)rê* Lab
249 *važ′ki* (sic!) Kop
250 *svêĉe* Kop
251 *prêd′* Lab
252 *oltaremъ* Kop; *svršivše - olt(a)remъ*] *t(a)ko* (*tako* NY) *stoeĉe s′* (*sъ* Berl *sa* NY) *svêĉami* (*s′viĉami* Berl *sviĉami* NY) *pred′ ol′taremъ* (*olt(a)remъ* Berl *oltaremъ* NY) Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
253 *i mimo*] om. Hrv Ill4 Nov Roč
254 *pus′tiv′še* Berl *pustiv′še* Hrv Ill4 Nov Roč *pustivše* NY
255 *isp(o)vidъ* Berl *ispov(ê)dъ* Hrv Ill4 Lab Nov Roč *isp(o)vêdъ* Kop *ispovidъ* NY
256 om. Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
257 *i* Kop Lab
258 *ka* Kop *k′* Lab
259 *oltaru* Kop
260 *s′* Kop
261 *žak′ni* Kop; *s žъkni*] *i žakni* Lab; *I pristupi p(o)pъ kъ olt(a)ru s žъkni*] om. Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
262 *naiprvi* Kop *napravi* Lab
263 *žakanъ* Kop
264 *kaležъ* Kop
265 *i nъpravi žak(ъ)nъ kal(e)žъ s vinomъ*] *vlêi* (*vlii* Berl NY) *v(i)na* (*vina* Berl NY) *v* (*v′* Berl) *kal(e)žъ* (*kaležъ* NY) Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
266 *tako* Kop
267 *naiprvo* Kop *napravna* Lab; *t(a)ko napravlenъ*] om. Berl Hrv Ill4 Nov NY Roč
268 *pol(o)ži* Berl *položi* Kop Lab
269 om. Berl Hrv Ill4 Kop Nov NY Roč
270 *na* Berl Hrv Ill4 Kop Lab Nov NY Roč
271 *ol′tari* Hrv Ill4 Nov Roč *oltarъ* Kop *olt(a)rъ* Lab *oltari* NY

2d

t‹êlo› b(o)žie[272] *nicê*[273] *ne*[274] *gl(agol)e*[275] *. i b*
l[agoslovi kad]ilnikъ[276] *z(a)k(o)n(o)mъ*[277] *. i kadi*
gl‹agole[278] *oracie› o*[t] *kaen'ê*[279] *i umii*[280] *prsti*[281] *. i*
pr‹êklonъ s›e[282] *kъ*[283] *olt(a)ru*[284] *gl(agole)t'*[285] . **V** dus‹ê›
‹smêre›nê[286] i v[287] srci[288] skrušenê[289]
‹primemъ› se[290] t(o)boû[291] g(ospod)i . i t(a)ko[292] b(u)di[293]
‹žrtva› n(a)ša[294] prêd'[295] toboû[296] d(ь)n(ь)sь[297] .
‹da› [priêt]na budetь[298] t(e)bê[299] g(ospod)i b(ož)
‹e našь› *obrativ*[300] *se p(o)pь*[301] *k*[302] *lûdem'*[303]
rci[304] *l(ь)hko*[305] . **M**olite[306] br(a)tiê[307] za
me[308] da moê i v(a)ša[309] žrtva[310] priê

---

272 om. Berl Hrv Ill4 Nov Roč
273 *ništarь* Hrv Ill4 Nov Roč
274 om. Hrv Ill4 Nov Roč
275 *govore* Kop; add. *i prilo‹ži›* (*prilêi* Lab) *vodi* (*vode* Lab) *k'* (*k* Lab) *vinu niče ne govore* (*gl(agol)e* Lab) Kop Lab
276 *kadil'nikъ* Berl
277 *z(a)k(o)nomъ* Berl Lab *z(a)konomъ* NY *zakonomъ* Kop
278 *g(lagole)* NY; *bl[agoslovi – gl‹agole*] om. Hrv Ill4 Nov Roč
279 *kaênîê* Hrv Ill4 Nov Roč *kaeniê* Kop
280 *omi* Hrv Ill4 Nov Roč *umi* Kop
281 *pr'sti* Berl *prs'ti* Kop
282 add. *umil(e)no* Berl add. *umileno* Kop Lab NY
283 *k'* Kop Lab
284 *oltaru* Kop ol't(a)ru Lab
285 *g(lagole)* Kop om. Lab; *kъ olt(a)ru gl(agole)t'*] *v'tai r(ьci)* (*gl(agole)tь* Berl) Berl Hrv Ill4 Nov Roč *gl(agole)t' si o(ra)ciû vtai* **m(o)l(i)t(a)vь** NY
286 smêreni Kop smereni NY
287 v' Berl Hrv Ill4 Nov Roč
288 sr(ьdь)ci Berl Lab sr(ьdь)cê Ill4 sr'ci Kop NY
289 s'krušenê Berl skrušeniê Hrv sьkrušeniê Kop skrušeni NY
290 sie Berl Kop NY
291 toboû Kop
292 tako NY
293 budi Berl NY om. Kop
294 b(u)di [žrtva] n(a)ša] žrtva n(a)ša budi Hrv Ill4 Nov Roč
295 pred' Hrv Kop NY prêd Berl Ill4 Nov Roč
296 t(ob)oû Berl t‹o›boû Hrv Ill4 Nov Roč; add. g(ospod)i NY
297 dan(ь)sь NY
298 budet' Lab
299 t(e)bi Berl; budetь t(e)bê] t(e)bê b(u)detь Hrv Ill4 Nov NY Roč
300 *Ob'rac'* Berl *Obraê* NY *obrativ'* Hrv Ill4 Nov Roč *ob'ratit'* Kop *obratit* Lab
301 *popь* NY om. Hrv Ill4 Nov Roč
302 *k'* Berl Hrv Ill4 Lab Nov Roč *kь* NY
303 *lûd(e)mь* Berl *lûdemь* Hrv Ill4 Kop Nov NY Roč
304 *r'ci* Hrv Ill4 Nov NY Roč *rčet'* Kop
305 *lah'ko* Hrv Ill4 Nov Roč om. Kop *lahko* (add. *sie* NY) Lab NY; *rci l(ь)hko*] *lah'ko rečetь se* Berl
306 Momlêt se (sic!) Kop
307 br(a)t(i)ê add. i ses'tri Kop
308 **M**olite br(a)tiê za me] Molite (Molête Ill4 Lab) za (z(a) Berl) me (za me om. Nov) br(a)t(i)ê (br(a)tiê Lab) Berl Hrv Ill4 Lab Nov NY Roč
309 vaša Berl Kop NY
310 žrt'va Berl m(o)l(it)va NY

t[na][311] b‹u›detь[312] b(og)u[313] vs(e)m(o)g(u)ĉumu[314]
Potomъ[315] *visoko rci*[316] . *P(o)m(o)l(im) se*[317] . ~
ZAp[(o)v(ê)]dmi[318] sp(a)sit(e)lnimi[319] nьuč
eni[320] . i[321] b(o)ž(ь)stvanimь[322] nьpravle
n[iemь][323] o[b]razov(a)ni[324] smêmь[325] gl(agola)ti[326]
O[tьče našь] d(o) k(o)n(ca)[327] . I ne vvedi[328] . Nь[329] izb(avi)[330]
p(o)pъ[331] *rci*[332] *l(ъ)hko*[333] . Am(e)nь . *Potomъ*[334] *vi*
soko gl(agole)tъ[335] . **I**zb(a)vi[336] ni[337] m(o)l(imь) te g(ospod)i
o[t] vsê[hь][338] zalь[339] preminuvšihь[340]
i nast[oe]ĉihь[341] i[342] greduĉihь[343] i h
‹odataû›ĉi za[344] ni b(la)ž(e)nêi[345] i pres

311 priêt'na Berl Kop
312 b(u)detь Berl NY budet' Lab
313 add. o(tь)cu Berl Hrv Nov NY Roč
314 vs(e)m(o)guĉumu Berl Lab v's(e)moguĉemu Hrv Ill4 Roč vs(e)m(o)guĉemu Kop vsemoguĉumu Nov vsmguĉemu NY
315 *I potomъ p(o)pъ* Kop
316 *visoko rci*] *r'ci visoko* Kop; *Potomъ visoko rci*] *p(o)pъ r(e)če sie visoko* Hrv Ill4 Nov Roč *Potom* (*Potomъ* Berl praec. *I* NY) *rci* (*r(ъci)* add. *p(o)pъ* Berl) *visoko* (om. NY) *sie* (om. Lab add. *podvigъ telo h(rъsto)vo na d(e)sno visoko* NY) Berl Lab NY
317 om. Berl
318 Zapov(ê)d(ь)mi Lab NY
319 sp(a)sit(e)l'nimi Berl sp(a)s(i)tel'nimi Hrv Ill4 Nov Roč sp(a)s(i)t(e)lnimi Kop NY
320 nauč(e)ni Berl naučeni Hrv Ill4 Kop Lab Nov NY Roč
321 om. Hrv Roč
322 b(o)ž(ь)stvnimь Berl Kop b(o)ž(ь)stv(e)niemь Hrv b(o)ž(ь)stvьnim' Ill4 b(o)ž(ь)stvanim' Lab b(o)ž(ь)stvenimь Nov božstvenimь NY
323 naprav'leniemь Berl napravleniemь Hrv Ill4 Kop Nov NY Roč
324 ob'razovani Berl obrazovani Kop Lab NY
325 smêm' Lab s'mêmь Berl Hrv Ill4 Nov Roč smimь NY
326 govoriti Hrv gl(agol)ati Berl Ill4 Lab Nov Roč g'l(agol)ati Kop
327 d‹o› k‹o›n‹ca›] do k(onьca) Hrv Ill4 Nov Roč k(o)n(ь)c(ь) Berl Lab d(o) k(o)nь(ca) Kop *Rci d(o) k(o)n(ъ)ca* add. *Otvetъ* NY
328 v'vedi add. k(o)n(ь)c(ь) Lab ve(di) Kop; I ne vvedi] om. Hrv Ill4 Nov NY Roč v' n(a)p(a)st' Berl
329 Na Hrv Ill4 Nov NY OtV(êtь) Nь Berl
330 izb(a)vi (add. n(a)sь ot nepriêzni NY) Berl NY iz(bavi) Lab iz'b(a)v(i) Hrv Ill4 Roč Nov; Nь izb(avi)] om. Kop
331 praec. *Potomъ* Kop
332 *r(ъci)* Berl *r(ъ)ci* Kop; *p(o)pъ rci*] *rci pop'* NY
333 *lah'ko* Berl *polahku* Kop *lahko* Lab NY; *rci l(ъ)hko*] *v'tai* Hrv Ill4 Nov Roč
334 add. sie NY
335 *gl(agole)t'* add. *r(e)četь* NY; *Potomъ* vi*soko gl(agole)tь*] *Visoko gl(agole)tь lêpimь gl(a)somь p(o)pъ* Lab *A sie* (add. *popъ* Berl) *visoko* (*visokim' gl(a)s(o)mь* Berl) *govoritь* (*r(e)četь* Berl) Berl Hrv Ill4 Nov Roč *a sada p(o)pъ počnetь pêti* Kop
336 Iz'b(a)vi Hrv Ill4 Nov Roč Izbav(i) Kop
337 n(a)sь Hrv
338 v(ь)sêhь Hrv Ill4 Nov Roč v(ь)s(ê)hь Berl Lab vsêh' Kop v'sêhь NY
339 zal' Lab
340 prebinuv'šihь (sic!) Berl preminuv'šihь Hrv prêminuvših' Ill4 Nov premenuv'šihь NY
341 nas'toeĉih' Berl nastoeĉih' Ill4 Nov Roč nьstoeĉihь Lab
342 nastoeĉihь i] om. Hrv
343 g'reduĉihь Berl
344 z(a) Lab
345 bl(a)ž(e)nêi Kop

l‹avn›êi[346] vsьgda[347] d(ê)vi[348] b[ogorodici][349] m(a)r
ii . i b(la)ž(e)n(o)mu[350] mihaelu[351] arhanĵ‹elu›[352]

LATINSKI
(uz stupac 1a)
Secundum ioannem. Ante diem
festum paschae sciens
iesus quia venit
hora eius ut transeat ex
hoc mundo ad patrem, cum dilexisset suos
qui erant in mundo, in finem
dilexit eos. Et cena facta cum
diabolus iam misisset in cor ut eum
traderet iudas simonis
scariothis: sciens quia omnia
dedit ei pater in manus et quia a deo
exivit et ad deum vadit: surgit a
cena et ponit vestimenta sua et
cum accepisset lintheum praecinxit se.
Deinde mittit aquam in
pelvim et cepit lavare pedes
discipulorum et extergere
lintheo quo erat praecinctus.
Venit ergo ad simonem petrum et dicit eum
petrus: domine, tu mihi lavas
pedes? Respondit iesus et dixit ei:

(uz stupac 1d)
cum toto psalmo deus, deus meus,
respice in me. Post nudationem altarium
hora competenti facto signo cum tabula conveniunt
fratres ad faciendum mandatum.
Maiores abluunt pedes minoribus,
tergunt et osculantur.
Interim haec subscripta
cantant vel omnia vel
in parte pro dispositione
cantoris. An. Mandatum novum do vobis... V. Beati immaculati.

---

346 presl(a)vnêi Berl Kop prêslavnêi Ill4 Nov Roč; b(la)ž(e)nêi i presl‹avn›êi] om. Hrv presl(a)vnêi i presl(a)vnêi (sic!) Lab
347 v'sag'da Berl v'sgda že (om. Hrv) Hrv Ill4 Roč vsagd(a) že Kop vsagda (add. že Lab) Lab Nov NY
348 d(ê)vê Lab
349 om. Ill4 Kop
350 b(la)ž(e)nomu Kop
351 mihov(i)lû Hrv mihailu Ill4 mihovilu Kop
352 i b(la)ž(e)n(o)mu mihaelu arhanĵ‹elu›] om. Berl Nov NY

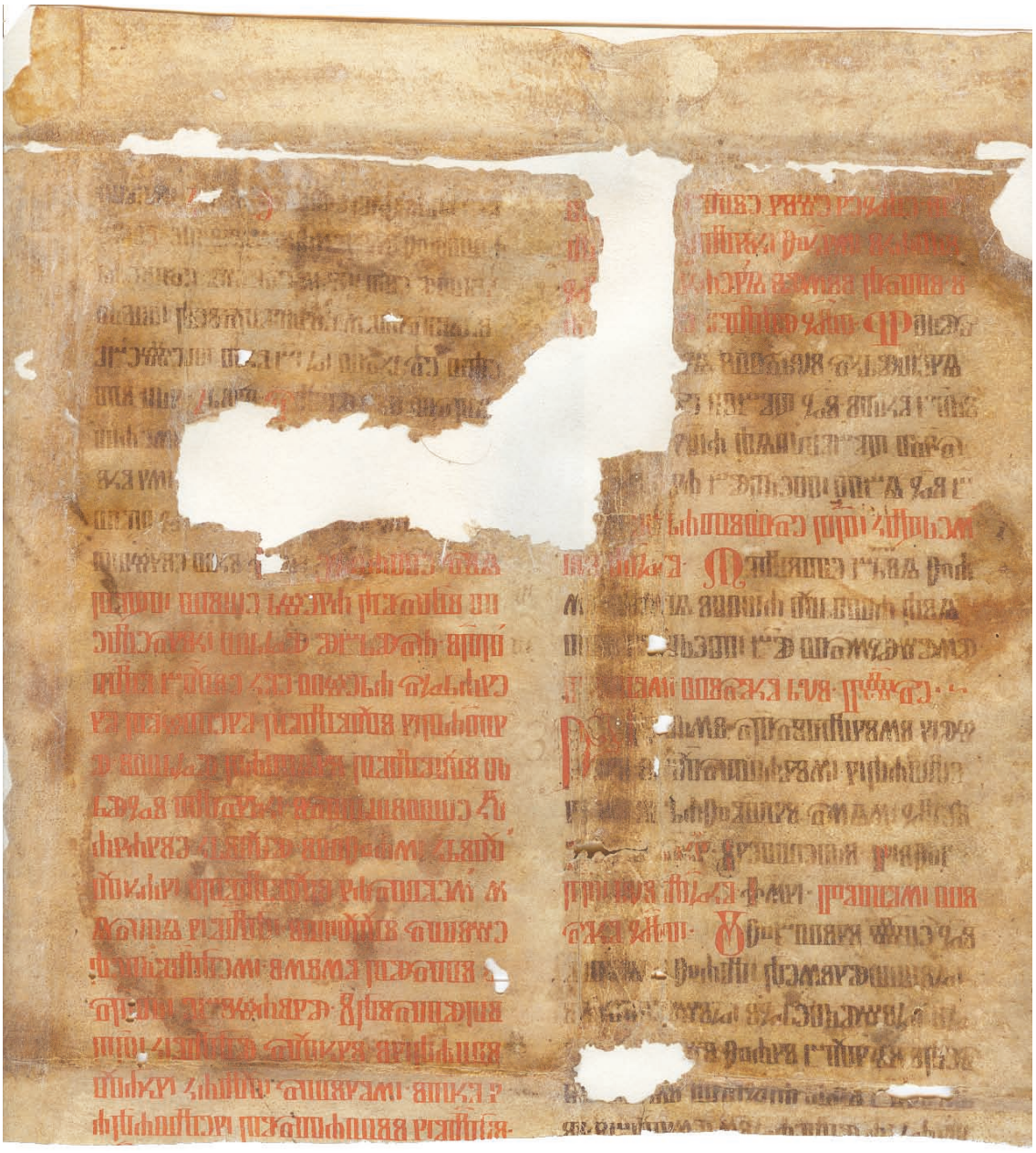
Et sic aliae
antiphonae quae habent psalmos vel versus repetuntur.
Et nota quod
de quolibet psalmo non dicitur
nisi unus V. An.
Mandatum novum do vobis, ut diligatis
invicem sicut
dilexi vos, dicit dominus. V. Beati im-
maculati.
Postquam surrexit
dominus a cena misit aquam
in pelvim et cepit lavare pedes
discipulorum suorum: hoc exemplum reliquit
eis.

(uz stupac 2a)
Popule meus. Has antiphonas Crucem tuam: cum psalmo deus
misereatur nostri cantantur constiter: et reperitur immediate antiphone. Post versum
antiphonae Crucem tuam adoramus do-
mine: et sanctam resurrectionem tuam
laudamus et glorificamus: Ecce enim propter lignum
venit gaudium in universo mundo. Deinde hymnus.
Crux fidelis inter omnes: cum versibus hymnorum sequentium:
Pange lingua lustris sex qui iam. hymnus.
Crux fide-
lis inter omnes arbor una nobi-
lis: nulla silva talem
profert: fronde flo-
re germine. Dulce lignum:
dulces clavos: dulce pondus
sustinet. hymnus. Pange lingua gloriosi
lauream certaminis: et super crucis troph-
haeo dic triumphum nobilem: qualiter
redemptor orbis immolatus vi-
cerit. Repetitur Crux fidelis usque
Dulce lignum. De parentis prothoplas-
ti fraude Factor condolens: quando pomi noxi-
alis morte morsu corruit:

(uz stupac 2b)
et medelam ferret inde:
hostis unde laeserat. Repetitur Crux fidelis.
Quando venit ergo sacri plenitudo tem-
poris missus est ab arce patris
natus orbis conditor: atque

ventre virginali caro factus
prodiit. Repetitur. Dulce lignum Vagit
infans inter arcta conditus praesepia
membra pannis invo-
luta virgo mater alligat: et manus
pedesque crura stricta cingit
fascia. Repetitur. Crux fidelis. Hymnus. Lust-
ris sex qui iam peractis tem-
pus implens corporis se volente natus ad hoc passioni deditus ag-
nus in crucis levatur immolandus
stipite. Repetitur Dulce lignum. Hic acetum
fel arundo: spina cla-
vi lancea: mite corpus perfora-
runt: sanguis unda perfluit: terra
pontus astra mundus quo lavantur
flumine. Repetitur Crux fidelis. Flecte ra-
mos arbor alta: tensa laxa viscera: et rigor lentescat ille:
quem dedit nativitas: ut superni

(uz stupac 2c)
dans vexillum omnibus. Repetitur crux fidelis. Quem totus mundus non ca-
pit: uno saxo claudi-
tur: atque morte iam perem-
pti inferni claustra
ambigit: sic deus trinus et unus die surgit
tertia. Repetitur Crux fidelis. Gloriam deo cana-
mus hymnicis concertibus:
quem simul magna nobiscum tota mundi
machina voce consona celebrat:
in sempiterna secula. Dum
supra dicta cantantur: palla super
tobaleas extenditur: et corporalia diacono super pallam ponitur. Sacerdos
vero corpus domini quod pridie fuerat conserva-
tum in loco convenienti: reverenter ponit super pate-
nam et corporali parvo
placato cooperit. Finita vero crucis
adoratione: sacrista vel altus ad hoc allignatus reponit
crucem in loco suo
super altare: et accendit luminaria
circa altare. Postea omissa con-
fessione consueta: sacerdos cum ministris
ad altare accedit: deinde diaconus abiens cum ministris ad locum dominici corporis: ibidem praeparat
calicem cum vino puro: cui totaliter
praeparato patenam cum corpore domini cooperto diligenter supponit.

FgPolj 2cd: himan Vspoj jaziče i dio misnoga kanona

(uz stupac 2d)
aquam vino puro comiscet in calice nihil dicens:
.... Quo completo more consueto fit incensatio a sacerdote dicente. Incensum istud.
Postea laxis manibus
inclinat se ante altare dicens: In spiritu
humilitatis: et in animo contrito
suscipiamur domine a te: et sic fiat
sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie
ut placeat tibi domine deus.
Deinde exactus vertit se ad populum.
Orate fratres.
Loquenter dicit in nota consueta absolute. Oratio. Oremus.
Praeceptis salutaribus moni-
ti et divina institutio-
ne formati audemus dicere:
Pater noster qui es in caelis etc. Quo finito chorus respondit Sed libera nos a malo.
Sacerdos vero sub silentio dicit Amen. In tono
orationis missae dicitur Libera nos quaesumus domine
ab omnibus malis etc.

LITERATURA

1. Damjanović S. Staroslavenski jezik. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada 2005.
2. Finka B. Čakavsko narječje. Čakavska rič 1971; 1: 11-71.
3. Fučić B. Glagoljski natpisi. Zagreb: JAZU 1982.
4. Grabar B., Hauptová Z., Mareš F. V. (gl. ur.) Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Zagreb: Staroslavenski institut 1991.-
5. Pantelić M. Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. Radovi Staroslavenskog instituta. 1964; 5: 5-98.
6. Pantelić M. Hrvojev misal i njegov historijskoliturgijski sastav. U: Štefanić Vj. (gl. ur.) Hrvojev misal. Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Transkripcija i komentar. Ljubljana, Zagreb, Graz: Mladinska knjiga, Staroslavenski institut *Svetozar Ritig*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt 1973; str. 489-494.
7. Svane G. O. Kopenhagenski glagoljski misal. Slovo 1965; 15-16: 59-93.
8. Štefanić Vj. Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio. Zagreb: JAZU 1969.
9. Štefanić Vj. (gl. ur.) Hrvojev misal. Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Transkripcija i komentar. Ljubljana, Zagreb, Graz: Mladinska knjiga, Staroslavenski institut *Svetozar Ritig*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt 1973.
10. Vajs J. Najstariji hrvatskoglagoļski misal. Zagreb: JAZU 1948.

EPILOG

Ružmarin (Rosmarinus officinalis L.), foto: J. Mužinić

Vladimir Dugački

ROSMARINI LAUDATIO

U pučkoj medicini ružmarin (*Rosmarinus officinalis L.),* po izgledu neugledan, no intenzivna mirisa, zauzima važno mjesto još od davnina. To je biljka mediteranskog kruga samonikla na rubovima sredozemnog bazena, podjednako u južnoj Europi kao i u sjevernoj Africi te otocima Sredozemlja. Lako se razmnožava pa drugdje nije rijedak u kulturama. Spada u porodicu *labiata* (usnatica). Trajnica je, kao gusti grm znade narasti i do 2 m visine.

Etimologija njegova imena nije sasvim razjašnjena. Neki navode da mu je ime latinskog podrijetla (*ros*-rosa, *marinus*-morski), a drugi grčkog »miomirisni grm«. U našem jeziku nosi još i druga imena kao ruzmarin, rusmarin, luzmarin, lucmarin, zimorad. List mu je igličast, do 3,5 cm dugačak, do 4 mm širok, zelen, krut, kožast, naličje mu je bjelkasto-sivkasto. Cvjetovi su sitni, plavičasti, cvjeta od travnja do srpnja. Iz svježeg lišća destilacijom pomoću vodene pare dobiva se eterično ulje (1,5 - 2 %), intenzivna aromatična mirisa, ljuta aromatična okusa, u kojem ma pirena, kamfena, kamfora, cineola, borneola i izobornilacetata. Osim eteričnog ulja droga sadrži tanin (oko 8%), kolin, saponozid i heterozid.Osim u kozmetici list se rabi u pučkom liječništvu kao sastojak čajeva za podražaj kože, porast kose, karminativ (kod slabog teka, katara želuca), emenagog (kod izostale menstruacije), kao abortiv, za pospješenje znojenja i izlučivanja mokraće te kao sastojak balzama i ljekovitih pomasti za trljanje i mazanje pojedinih bolesnih dijelova tijela i dodatak kupkama. U većoj dozi djeluje otrovno; otrovana životinja postaje plašljiva.

U antičko doba cijenio se više kao začin, no kao ljekovitu biljku spominju ga i Teofrast i Dioskorid. Bio je posvećen Afroditi, božici ljepote i ljubavi; u pučkim običajima još i danas grančica ružmarina zadijeva se u zapučak mladencima i svatovima. Tek u srednjem vijeku dobiva veću važnost kao ljekovita biljka, i to za mnoge bolesti, kao što se odrazilo i u Drugoj karlobaškoj ljekaruši iz godine 1707; recepti su navedeni u današnjoj grafiji:

Od moći ku ima rusmarin
Vazmi cveta od njega i veži ga u čist rubac, pak vode u jedan verč friške, i stavi ta cvet u vodu da stoji do pol noći pak ožmi ga i pij onu vodu natašće. To je suproti svakomu betegu lik

Od siputi[1] **likarij**
Vazmi kore od rusmarina i zgori i oni dim prijimlji u nos gusto. To je tomu lik dobar. Cvit rusmarina ujutro natašće jist s medom i kruhom, to je suproti svakom betegu lik. Jošće kladi ga na postelju, ne boj se nikakove hude stvari niti sablasti niti vidovine ni višćice. Jošće ako ga moreš deržat u černu okrutu blizu sebe, ne boj se betega nikakova. Jošće stavi ga pod prag od kuće, ne boj se za nikakova niti zmija niti nikakove stvari.

Ki jist ne more
Kuhaj list od rusmarina u vodi friškoj iz zdenca i s onom vodom vino mišaj i pij – oće ti se odprit stumak da budeš slatko jil.

Od obrasti terbuha lik
Kuhaj rusmarin va ostu jaku i onako tepla, kuliko terpit moreš, privijaj na terbuh i tako ozdraviš.

Od kašlja likaria
Veće od kašlja. Vazmi jedan del vode a drugi meda i kuhaj vu ostu da osta bude treti del, i stavi va jedan čist lonac i kuhaj tako dugo da prokuha tretina, i stavi lista od bukvice unutar ter tuci ga da oni sok bude, i cveta od rusmarina, i to skupa kuhaj pak ožmi i pij onu juhu natašće. To je lik kruto dobar.

Od jetike
Još cvit od rusmarina kuhaj u belom vinu i pij. To je kruto dobar lik tomu.

Od mlednosti glave i života
Učini lušiju i stavi bestrana da se kuha u noj i kopitnjaka, artemenie, rute, žalfie, pimpinele i rusmarina i zelena bestrana i s tim se vas operi i gora zamotaj u teplo. Od toga budeš zdrav[2].

Uz koprivu, kupinu, sljez, zeleniku, divlju tikvu, lan, komorač, luk, rutvicu, pelin, bršljan, kadulju, aniš i kopitnjak – koji se uglavnom spominju samo jedanput, čak u sedam recepata, od njih 56, koliko ih u *Drugoj karlobaškoj ljekaruši* ima, da se ružmarin navodi kao univerzalan lijek protiv svih bolesti, posebice protiv opće slabosti, kao karminativ, protiv otekline trbuha, protiv sušice, kašlja i zaduhe. No ružmarin se ne navodi samo da se kao lijek, nego i kao preventivno sredstvo protiv mnogih bolesti, a pridaju mu se i magijska svojstva – protiv vještica i raznih drugih utvara, a analogno i kao repelent protiv zmija, tih personifikacija zla. Zbog toga smo ovaj prilog opravdano naslovili kao *Rosmarini laudatio*, pohvala ružmarinu.

Zanimljivo je da se u *Prvoj karlobaškoj ljekaruši* iz 1603. spominju mnoge ljekovite biljke kao sljez, bazga, hren, trputac, šafran, lipa, mak, bob, ljiljan, jasenak, đumbir,

1 siput – *sipnja, zaduha*.
2 bestran – *bršljan (*Hedera helix*),* kopitnjak – *kopitnjak (*Asarum europaeum*),* artemenia – *pelin (*Arthemisia absinthium*),* ruta- *rutvica (*Ruta graveolens*),* pimpinela – *aniš (*Pimpinella anisum*).*

glog, smokva, sporiš, metvica, pelin, rutvica, vratič, konoplja i dr. no niti u jednom se receptu ružmarin ne spominje. To odgovara onome što je već rečeno da se ljekovita moć ružmarina spoznala kasnije, no paradoksalno je da je nakon duge podcijenjenosti u ljekovitom smislu, ružmarin najedanput postao precijenjen – kao neka vrsta panaceje - univerzalnog lijeka protiv svih bolesti. Za prvu Karlobašku ljekarušu iz godine 1603. već je prije navedeno da je to kronološki treća sačuvana ljekaruša s područja Hrvatske, a da druga Karlobaška ljekaruša iz godine 1707. spada među prvih dvadesetak sačuvanih. Tek u drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do množenja tih zdravstvenih pučkih priručnika. Dok su se u nas često ljekaruše prepisivale jedna iz druge, mnogostruka ljekovita uporaba ružmarina u *Drugoj karlobaškoj ljekaruši* potvrđuje njezinu autohtonost, tj. činjenicu da je izniknula na jadranskom tlu.

LITERATURA

1. Kušan F. Ljekovito bilje, Zagreb: Vlastita naklada; 1938, str. 307-308.
2. Derossi J, Dugački V, Rukavina A. Karlobaška ljekaruša iz godine 1603. Senjski zbornik, 1983-1984; 10-11: 123-149.
3. Derossi J, Dugački V, Rukavina A. Karlobaška likaruša iz 1707. Senjski zbornik, 1988; 15: 169-180.

Čuvarkuća (Sempervivum sp.), foto: J. Mužinić

Marija Ana Dürrigl, Stella Fatović-Ferenčić

HRVATSKE LJEKARUŠE IZMEĐU MEDICINE, VJERE I KNJIŽEVNOSTI

Premda istraživači ljekaruša stalno naglašavaju ove izvore kao dragocjeno područje za proučavanje medicine, etnologije, antropologije, pisane kulture i mentaliteta, one još uvijek nisu potpuno istražene, a potencijal za njihovu raščlambu još uvijek nije potpuno iskorišten. Njihova dragocjenost leži upravo u *zapisanosti,* u fiksiranosti sadržaja stare pučke predaje koja se najvećim dijelom prenosila usmenim putem. Ljekaruše, tj. zbirke recepata i terapijskih uputa najopsežniji su *žanr* europske srednjovjekovne medicinske literature uopće, od Skandinavije i Britanije do Mediterana.

Analiza *hrvatskih* ljekaruša pokazuje da su one u svoj sadržaj upile tragove raznih tradicija i sustava: od stare slavenske tradicije postupaka iscjeljivanja preko hipokratizma, rimske, arapske i bizantske medicine do srednjovjekovne, osobito salernitanske, nadgradnje. Pa ipak, interes za njih često je bio zastrt nazorima prethodnih istraživača koji su ih doživljavali kao preživjeli oblik pristupa liječenju definirajući ih *čaranjima* ili jednostavno *zapisima*. To je razlog što su ti izvori dobrim dijelom ostali istraženi tek s aspekta pojedinačnih struka, te su još uvijek relativno nedostupni širem broju istraživača.

U interpretaciji i vrednovanju tih spomenika *interdisciplinarni pristup* nameće se kao nužnost. Samo u preplitanju i međusobnom nadopunjavanju pristupa s različitih zrenika moguće je ostvariti cjelovitiji pogled na izvore u kojima susrećemo vjeru i empiriju, znanje i književnost. Posebno treba naglasiti potrebu njihova istraživanja s aspekta suvremenosti.[1]

Najstarije ljekaruše napisane slavenskim idiomom dvije su glagoljske zbirke recepata napisane u Novom Vinodolskom, jedna u 14., a druga u 15. stoljeću (1). Danas se obje čuvaju u Zagrebu, u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Neki istraživači pretpostavljaju kako su te dvije zbirke nekada pripadale istom rukopisu (2). U svojoj monografiji *Hrvatska glagolska knjiga* iz 1915. godine Rudolf Strohal, u poglavlju posvećenom školovanju mladih glagoljaša, piše: *Ali nijesu popovi glagolaši uvijek radili samo na prosvjeti hrvatskoga naroda, već su oni bili i prvi liječnici hrvatskoga naroda* (3). Iskaz

[1] Z. Šušnić-Fliker razradila je mogući model za daljnje istraživanje ljekaruša. Predlaže njihovo grupiranje s obzirom na vrijeme postanka, te istraživanje razloga njihovoj slabijoj pojavnosti na području Primorja i Slavonije. Ističe važnost ispitivanja tehnologije izrade lijekova, sustavno ispitivanje sastojaka lijekova, te procjenu vrijednosti materije medike s gledišta modernog farmakološkog znanja. Usporedi Z.Šušnić-Fliker, *Lijekovi narodnih ljekaruša u Hrvatskoj 17. i 18. stoljeća. Magistarski rad.* Sveučilište u Zagrebu, Sveučilišni centar za postdiplomski studij Dubrovnik : Dubrovnik 1984.

da su popovi-glagoljaši bili *prvi liječnici hrvatskoga naroda* čini se isuviše smjelim, osobito stoga što za nj Strohal ne navodi dokaze, ne citira literaturu npr. arhivsku građu ili sekundarne izvore pa se njegova ocjena pokazuje presmionom. Pa ipak, ako Strohalova poraba termina i ne prođe strože propitivanje, ostaje svakako njegova tvrdnja da su se glagoljaši *bavili i liječenjem,* da su poznavali svojstva i učinkovitost ljekovitoga bilja te da su sami pripravljali i primjenjivali ljekarije.

Ljekaruše su pisane kao pomalo nesustavne kompilacije. Jedan je od razloga i taj što nisu nastajale odjednom, već su zapisi dodavani postupno, kroz duže vremensko razdoblje (4,5). Zato je ono što današnjem oku može djelovati kao nesustavnost zapravo posljedica nastojanja raznih pisara, najčešće vlasnika ljekaruša, da u njih unesu što više uputa koje su smatrane korisnima. Pojedine upute za liječenje mogu se naći i kao marginalije u okviru drugih izvora. Riječ je načešće o pojedinačnim zapisima ili razasutim dijelovima pojedinih ljekaruša (6, 7, 8).

Značajni se odsječak europske srednjovjekovne medicine naziva *samostanskom medicinom,* jer su samostani i opatije bila i mjesta na kojima se, osim duhovnoga i vjerskoga života, odvijala i određena medicinska djelatnost – o tome svjedoči i najstarija uputa Zapadnoga redovništva, *Regula sv. Benedikta*. Sveti je Benedikt odredio da u sklopu opatije moraju postojati hospiciji, hospitali i vrtovi s ljekovitim biljem, te poseban redovnik koji će skrbiti o bolesnoj i nemoćnoj braći. Stoga nije začudno da su u benediktinskim knjižnicama sačuvane i brojne knjige medicinskoga i prirodnofilozofijskoga sadržaja. „Regula sv. Benedikta" zasvjedočena je u hrvatskoglagoljskoj tradiciji s početka 14. st., premda jezični pokazatelji upućuju na prijepis s mnogo starije matice (9). Benediktinski su, dakle, samostani – a kasnije u srednjem vijeku i oni drugih crkvenih redova – bili, izrazimo li se suvremenim jezikom, gotovo poput svojevrsnih poliklinika u mjestima i krajevima gdje nije bilo obrazovanih, profesionalnih liječnika. Ponekad se na istom mjestu, osobito ako je bila riječ o posebno čuvenom svetištu, odvijala racionalna terapijska praksa temeljena na empiriji i taumaturgija (čudesna izlječenja na grobu kojeg sveca), povezana s transcendentalnim, u tipično srednjovjekovnom spoju suprotnosti.

Pokušaj usustavljivanja zapisanih tekstova nameće podjelu u dvije veće skupine, u *apstraktne tekstove* i u *praktične zapise.* Time se odmah ukazuje i na glavne faze u razvoju medicinske misli kroz dugu povijest: magično-religioznu i empirijsku.

U tekstove *apstraktne* naravi mogu se uvrstiti amuleti, egzorcizmi i molitve. Oni zrcale metafizički odnos prema bolesti – bolest je djelo đavla/zlih sila/demona ili kazna za grijehe. Budući da bolest ima transcendentalni izvor, moguće ju je liječiti transcendentnim metodama molitve ili zagovora Bogu/višim silama (10, 11). Takav nazor dakako nije tipičan samo za kršćanstvo. Ako se pobliže pogledaju neki egzorcizmi i molitve u hrvatskim ljekarušama, ne može ih se površno označiti prežitcima *poganstva* jer su to zapravo laicizirane, simplificirane (a ponekada sasvim iskvarene) *adaptacije* liturgijskih tekstova i pokreta/gesta, koje su prilagođene potrebama i strahovima onodobnih ljudi-laika . Osim toga, ono što pogledu zanstvenika 21. stoljeća možda izgleda kao *magija* moglo je za srednjovjekovna čovjeka biti jednostavno *prilagodba* liturgijskog obreda. Svjedoče o tome i biblijske perikope koje su trebale pomoći kod raznih tegoba i bolesti (osobito početak Ivanova evanđelja i neki psalmi). Poveznica je to između pisane riječi i Riječi za koju se vjerovalo da ima mističnu moć očišćenja i izlječenja. Molitveni tekstovi koji se nalaze zapisani u našim ljekarušama mogu se povezati uz pučku pobožnost,

koja je u riječima i gestama iz liturgije vidjela nešto uzvišeno, pa time i blagotvorno. Izgovaranje početka Ivanova evanđelja, zazivi svetaca zaštitnika, nabrajanje Isusovih imena, znakovi križa nad bolesnikom – sve su to elementi koji se zatječu u raznim europskim srednjovjekovnim izvorima i zrcale teurgijsko poimanje liječenja. Jedna molitva u glagoljskom Ivančićevu zborniku iz 14. st. samoga Boga poistovjećuje sa zdravljem: *ti utrpenie moe i utešenie moe s'mino ti zdravie moe bez'zlobno.* Trpljenje, utjeha i zdravlje (kako tjelesno tako i duhovno) ovdje su spojeni u jedno, bacajući svjetlo i na telos patnje kroz različite ovozemaljske nedaće, pa tako i kroz bolest.[2]

Uz bok apstraktnih zapisa stoje oni za koje se može naći iskustveno opravdanje, a to su *empirijski tekstovi:* recepti i terapijske upute. Naziva za bolest u smislu dijagnoze kako bismo to danas očekivali nema. Recept obično počinje simptomom određene bolesti (glavobolja, sljepoća, proljev itd.), a u materiji medici nailazimo na komponente biljnog, životinjskog i mineralnog podrijetla, premda su najzastupljenije biljne droge. I sa suvremenoga stajališta brojnim se ljekovitim sastojcima može naći racionalno objašnjenje.

U najstarijoj ljekaruši iz 14. st. (Zagreb, Arhiv HAZU IV d 56)[3] zapisana je detaljna uputa za inhalaciju protiv kašlja. Ona je iznimna svojim volumenom i vrlo preciznim uputama o tome kako valja inhalirati. Osim toga, to je jedini glagoljski recept u kojemu

---

2 Valja ovdje spomenuti zbirčicu recepata iz tzv. *Žgombićeva zbornika* s početka 16. st. u kojoj se nalaze različiti recepti protiv bolesti zuba i usne šupljine, *za zubi pomoč*. Dok su dva takva zapisa utemeljena na empiriji i djelovanje ljekovitih sastojaka može se objasniti i sa suvremenog znanstvenog zrenika, dotle jedan recept preporučuje izgovaranje molitava za zagovor svete Apolonije, zaštitnice od zubobolje i jedne od najpopularnijih svetica zaštitinica u srednjem vijeku uopće, ako je suditi po broju sačuvanih likovnih prikaza i kipova u crkvama. Ovaj recept iz *Žgombićeva zbornika* najstariji je hrvatski zapis koji izravno povezuje tu mučenicu s liječenjem bolesnih zubi, a mala ljekaruša kao cjelina funkcionira kao sjajna ilustracija supostojanja magijsko-vjerskoga i empirijskoga u hrvatskoglagoljskim zbirčicama uputa za liječenje. Usporedi: Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M.-A. Za zubi pomoć - odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima, *Acta Stomatologica Croatica* 1997, 31: 229-236.

3 Kao što je *stručna terminologija* sačuvana u starim hrvatskim – pa i u inim europskim – ljekarušama daleko od bilo kakva sustava na koji smo navikli u novijoj znanosti i praksi, tako ni nazivi ljekaruša nisu ujednačeni.

Druga po starini sačuvana hrvatskoglagoljska ljekaruša iz 15. stoljeća (Zagreb, Arhiv HAZU sign. IV d 55) često se u medicinskim krugovima naziva *Strohalovom ljekarušom.* To je vjerojatno stoga što ju je Rudolf Strohal objelodanio u latiničnoj transkripciji i učinio je dostupnom široj javnosti, i to već 1911. godine. Međutim, najstarija hrvatskoglagoljska ljekaruša iz 14. stoljeća (Zagreb, Arhiv HAZU sign. IV d 56) također je objavljena latinicom usuđujemo se reći, dosljednije i akribičnije učinio je to Ivan Milčetić 1913. g., ali nije redovito nazivana *Milčetićevom ljekarušom.* Uopće su se povjesničari medicine na nju dosad manje osvrtali; možda stoga što je objavljena u malo poznatom *Vjesniku Staroslavenske akademije* u Krku koji je davno prestao izlaziti? Suprotno tome, Strohal je svoju transkripciju objavio u dobro poznatoj ediciji *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* u izdanju tadanje JAZU.

Takva zbrka u terminologiji ne treba čuditi, jer uopće u »imenovanju« starih spomenika nema jedinstva: ponekad se nazivaju po mjestu nastanka (npr. *Tkonski zbornik*), po pisaru (*Vranićev zbornik*, *Kolunićev zbornik*), osobi koja je pronašla i/ili čuvala rukopis (*Petrisov zbornik*, *Žgombićev zbornik*), po gradu gdje se spomenik čuva (*Moskovski brevijar*, *Newyorški misal*, *Oxfordski zbornik*) ili po biblioteci u kojoj su pohranjeni (*Brevijar Metropolitanske knjižnice u Zagrebu*). Za mlađe je ljekaruše ipak uobičajeno da se nazivlju po sastavljaču, ako je bio poznat. Naše su najstarije dvije glagoljske ljekaruše anonimne, pa bi ih se možda moglo nazivati po kraju gdje su nastale, npr. *Vinodolske ljekaruše*?

Načelno, koliko je realno očekivati ili tražiti da se unese dosljedan sustav u *imenovanje* ljekaruša – ne samo srednjovjekovnih – teško je reći. Zasigurno nije ekonomično niti pregledno one ljekaruše čijih sastavljača imena ne znamo nazivati po njihovim signaturama – kako smo mi to učinile spominjući najstarije naše sačuvane ljekaruše - premda bi to bilo najtočnije i unosilo najmanje zabune.

se kao ljekovito sredstvo preporučuje gotov, kemijski pripravak što ga je valjalo kupiti u *stočunu* (tal. stazzione), dakle u trgovini koja bijaše prethodnicom ljekarne. I to je važan kulturnopovijesni podatak: na području Vinodola (vjerojatno u Novom), gdje je ljekaruša napisana, tada je već postojala takva trgovina u kojoj se moglo kupiti gotove ljekovite pripravke. Stari glagoljaš protiv kašlja preporučuje inhaliranje pare ingredijencije koju on naziva *zlatna zemlja* koja se trebala zagrijati u sasvim novoj posudi, a zatim paru udisati pomoću cjevčice od trstike. Inhalacije su kao metoda liječenja poznate od duboke starine, kad se o patofiziologiji i farmakologiji veoma malo znalo. Već su stari Egipćani poznavali i pripravljali inhalacije no za uporaba zemlje u terapijske svrhe vuče svoje korijene iz antičih vremana. Od Aristotela naovamo zemlji su pripisivane kvalitete suhoga i hladnoga, pa ne čudi da je kod kašlja i prehlade (povišena tjelesna temperatura, katar – toplo i vlažno) kao suprotnost preporučena zemlja (12). Budući da pobližega određenja u tekstu nema, možemo se tek domišljati kako je bila riječ o jednoj vrsti tzv. *terrae sigillatae* u tabletama ili pločicama, koje su analogno suvremenim saznanjima mogle imati i antimikrobno djelovanje.[4]

U istoj su ljekaruši zabilježeni i recepti *za oko nedužno*, tj. za bolesne oči, koji zrcale veliku sličnost s odsječkom *De confortanticus visum* iz latinskoga djela *Regimen sanitatis Salernitanum*, napisanom vjerojatno u 12. st. Salernitanska se praksa širila Europom i djelo je prevođeno na narodne jezike – glagoljski su zapisi pokazatelj kako je *Regimen* u nas bio poznat prije cjelovitoga prijevoda Emerika Pavića iz 1768. g. (13). Recepti za liječenje očnih bolesti pokazuju kako je *medicinska djelatnost* popova glagoljaša lavirala između simbolizma i empirije – od ukupno šest recepata u dvjema ljekarušama najveći je broj utemeljen na iskustvu i onodobnom medicinskom znanju preuzetom iz antike. Preporučuje se naime ljekovito bilje koje spominju već Dioksurid i drugi antički autori, a koje se upotrebljavalo i u starim farmakopejama Indije i Kine (npr. rosopast, ruža, ruta, šafran itd.). Jedan je, pak, recept unatoč svojoj površinskoj *empiričnosti* utemeljen na kršćanskoj simbolici: valja na bolesne oči staviti mješavinu meda i pepela spaljenih mladih lastavica. Lastavica simbolizira Krista koji je svjetlo svijeta (Iv 8, 12); kao što je on ozdravio svijet od duhovnoga sljepila, tako će i lastavičji pepeo imati istu snagu izlječenja i pomoći. *Christus medicus* u ovom je receptu neizravno prisutan. A specifični *multikulturalizam* starih ljekaruša vrlo jasno dolazi do izražaja.

Velik broj naputaka u ljekarušama odnosi se na pripravke koji se nanose izvana, osobito kada je riječ o liječenju kožnih bolesti. Jedan takav zapis zanimljiv je s više aspekata – ne samo da pokazuje empirijski pristup koji je moguće prihvatiti i sa suvremenog stajališta, već ukazuje na problem *nesustavne terminologije* s kojom se susrećemo istraživači starih tekstova. Recept je naslovljen *ot gub dobitka*, i pritom nije jasno na koju se kožnu bolest recept odnosi budući da riječ guba ima dvostruko značenje: i lepra, ali i gljiva na kori drveta pa bi logično bilo pretpostaviti da je bila riječ o kakvu gljivičnom oboljenju (14).

---

[4] Jakom vatrom sinteriran tanak sloj crvene gline s otoka Lemnosa u antičkoj medicini poznat je kao *terra sigillata*. Kad se ta glina rabila kao lijek, svećenici su u hramovima u nju utiskivali žig, pa otuda njen naziv, zemlja sa žigom. U suvremenim se istraživanjima sve veća pozornost posvećuje kemijskim procesima koji se događaju u bakterijama koje se nalaze u različitim uzorcima zemlje. Njihova uloga u proizvodnji antibiotika proučava se od četrdesetih godina prošloga stoljeća. Otprilike dvije trećine svih poznatih antibiotika dobiva se od aktinomiceta grupe bakterija koje se nalaze u zemlji, kompostu i sličnim prirodnim izvorima.

Moglo bi se reći da su najčešće preskripcije u ljekarušama one posvećene liječenju mokraćnih kamenaca. Teško je odgovoriti na pitanje što je tome razlog, no činjenica je da mnogi medicinski autori u svojim tekstovima kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti navode upravo urolitijazu kao učestalu bolest naših krajeva.[5] Te se recepture zatječu u različitim ljekarušama i može se izdvojeno pratiti čitava lepeza sustava u pristupu liječenju ovoj bolesti (15, 16,17). U jednom od recepata iz zbirčice koja potječe iz 15. stoljeća na primjer savjetuje da da se spali ptica balegarka (*Motacila alba*) i da se njezin pepeo pomiješa sa šparogom te pije na prazan želudac. Pepeo je po prirodi alkaličan, pa je vjerojatno da se time nastojalo smanjiti kiselost (aciditet) mokraće. Šparoge pak imaju dijuretičko djelovanje. Drugim receptom savjetuje da se po trideset koštica voća usitni u prah koji se miješa s bijelim vinom. Valja uočiti da se preporuča određeni broj koštica koji je povezan s kršćanskom simbolikom. Treći pak recept savjetuje da se pije topli napitak od tučenih lupinki lješnjaka i šafrana u bijelom vinu. To je trebalo piti devet dana na prazan želudac. Kako stoji na kraju, kamenac će *izaći pomalo*, što može ukazati na određeno pozitivno iskustvo u primjeni te ljekarije. Čuvajući na svojim stranicama tri sloja odnosa prema bolesti i liječenju, hrvatske srednjovjekovne i ranonovovjekovne ljekaruše pokazuju specifičnu multikulturalnost i polifunkcionalnost, jer u sebi sjedinjuju medicinu i vjeru, uz elemente književnoga.[6] Ljekaruše su važan izvor za poznavanje prošlosti i omogućuju *čitanje prošlosti* naših krajeva, metoda liječenja i ograničenja s kojima se narod suočavao. Svaka je ljekaruša istodobno mala fotografija vremena u kojem je nastala i mjesta/kraja u kojem je zapisana, ali je i dio filma, gotovo neprekinute niti koja povezuje daleka stoljeća ranoga srednjeg vijeka – pa i još mnogo starijega doba iz kojega nam nijedan pisani spomenik nije sačuvan – s novim vijekom i osvitom organizirane medicinske skrbi.

Kao posebnu zanimljivost valja naglasiti kako se spomenuti recepti *za kamik* nalaze i u molitveniku fra Ivana Čeperića s Krka, iz 1745. godine (Zagreb, Arhiv HAZU III a 1), i to u istom slijedu kao u ljekaruši iz 15. stoljeća! No moguća veza među tim dvama rukopisima još nije utvrđena. Pa ipak, to je važan detalj jer pokazuje ne samo da su se tekstovi prepisivali, već da je postojala određena nit poveznica kroz stoljeća u sferi koju

---

5 Neki su hrvatski krajevi u prošlosti bili gotovo endemično zahvaćeni urolitijazom, pa se u Austriji za urolitijazu uvriježio naziv *dalmatinische Krankheit*. Usporedi Krivec O. *Iz povijesti urologije u Hrvatskoj*. U: Grmek M.D. i Dujmušić S. (ur): *Iz hrvatske medicinske prošlosti.* Zagreb: ZLH 1954: 276-281. U posljednje vrijeme napravljena su istraživanja o učestalosti i rizičnim čimbenicima u nastanku urolitijaze u 7.833 radno aktivne osobe na području Osijeka. Ispitan je utjecaj zanimanja, vrste rada, temperature radne okoline, navike prehrane i pijenja vrste i količine tekućine. Urolitijaza je nađena u 466 (5,95 %) ispitanika. Potvrđena je veća učestalost u muškaraca u dobi od 30 do 50 godina. Nije nađena statistički značajna razlika u učestalosti urolitijaze, s obzirom na vrstu zanimanja i vrstu rada. Nađena razlika učestalosti urolitijaze između ispitanika koji rade na povišenoj temperaturi radne okoline i onih koji rade na normalnoj temperaturi nije bila statistički značajna. Povezanost između učestalosti urolitijaze i vrste vode za piće također nije bila statistički značajna. Dnevni unos tekućine bio je povezan s učestalošću urolitijaze, dok utjecaj prehrane nije nađen statistički značajnim. Usporedi Tucak A. i sur. *Učestalost i neki faktori nastanka urolitijaze u radno aktivnom stanovništvu općine Osijek*. U: Smetiško A. (ur) *Prvi hrvatski kongres za nefrologiju dijalizu i transplantaciju - knjiga sažetaka* Zagreb: 1994: 14.

6 Jedan od bitnih elemenata književnosnoga (pojam dakako shvaćen u najširem smislu) osim nekih formulacija preuzetih iz litugijskoga stila, jesu *dijalozi* koji se pojavljuju mjestimice u ljekarušama, čime se sadržaj dramatizira i pokreće, te čime se ostvaruje ne samo izravno obraćanje primatelju - svećeniku (*drugome koji liječi*), već se zapisanome daje dodatna težina izravnim obraćanjem pacijentu, dojmom svjedočanstva i uvjeravanja – npr. već spomenuta formulacija u liječenju kamenaca »oče ti vas iziti van pomalo«, dakle *tebi* će recept koji preporučujem pomoći.

možemo nazvati odjecima samostanske medicine, a koja je u kasnijim stoljećima postala dijelom tzv. pučke medicine (18).

Osobita se pažnja treba posvetiti *nazivlju*. Iz dostupnih nam glagoljskih zapisa razvidan je upravo nedostatak strože definiranih termina, pa je postupak zapisivača oko uspostave medicinskoga nazivlja vrlo raznolik. Najčešće se javljaju narodni, čakavski nazivi za simptome i bolesti, primjerice: *ot gluhoche, za kamik, za bodac, za kašal, za srab.* Neki su pak nazivi preuzeti iz stranih jezika: *gut, madrun, šijatika.* Nije lako »dešifrirati« što se pod kojim pojmom misli; »bodac« može biti pleuritis ili upala pluća, »madrun« se u Stullijevu rječniku određuje kao »laterum dolor, rebarna bol«, dok posebnu teškoću današnjem izučavatelju predstavljaju nazivi bolesti koji su tijekom vremena i slijedom novih znanstvenih spoznaja mijenjali značenja. Kao primjer može se navesti glagoljski recept za *šijatiku.* Naime, u Hipokratovo doba *ishijas* je bila bolest kuka, a danas se tako naziva bol ishijadičkoga živca. (4) Međutim, valja naglasiti kako je prepoznavanje i iščitavanje medicinske „terminologije" koju su rabili stari pisci zadatak koji tek predstoji filološkoj i medicinskopovijesnoj interpretaciji.

Medicinski su pogledi u srednjovjekovlju temeljno uporište imali u antici, u tzv. humoralnoj patologiji i nauku o bolesti kao narušenoj harmoniji ili eukraziji tjelesnih tekućina i kvaliteta; tako je u »Hortulusu« Walafrida Strabona iz 8. st. do »Causae et curae« Hildegarde iz Bingena iz 12. stoljeća, kada samostanska medicina doživljava svoj suton i uzmiče pred zasadama skolastičke medicine. No, u ruralnim krajevima su »terapijske metode« naslijeđene u to staro doba živjele vrlo dugo, ponegdje čak do osvita 19. stoljeća. O tome svjedoče i sačuvane ljekaruše, kojima su se služili najčešće pripadnici klera kako bi pomogli ljudima za koje su skrbili – budući da se u ljekarušama nalaze recepti koji spominju žene i djecu (pa čak i životinje), moguće je zaključiti kako je pomoć bila namijenjena svima, a nije se zadržavala strogo unutar samostanskih zidina.

Srednjovjekovne i ranonovovjekovne ljekaruše otkrivaju se kao svijet u kojem su se sjedinili medicina i religija, te medicina i književnost, zrcaleći bitnu *polifunkcionalnost* stare hrvatske pisane riječi. Svojim sadržajem one upravo pozivaju da budu istraživane s različitih stajališta i da ne budu više stavljane na marginu zanimanja, kao »čaranja« ili »zapisi« koji će onda izbjeći pažnji izučavatelja. Supostojanje »apstraktnih« i »konkretnih« naputaka za pomoć kod iste bolesti ili tegobe, npr. molitve i terapijskog naputka, pokazuju kako su se mijene u poimanju bolesti i zdravlja tijekom stoljeća polagano odvijale i kako su ljekaruše gotovo idealan medij za ilustraciju specifične interkulturalnosti hrvatske srednjovjekovne pisane riječi.

Sva područja znanosti kojima se bavimo imaju svoja jedinstvena i posebna obilježja, no jednako tako i neke zajedničke značajke. Povijest medicine u sebi objedinjava dva pojma: *medicinu,* koja spada u kategoriju prirodnih znanosti, i *povijest,* koja se ubraja u društvene znanosti. Ona je stoga dobar dokaz ne samo da je ovakav spoj moguć, već i da je razlika između prirodnih i društvenih znanosti zapravo umjetna, da je nastala kao rezultat zanemarivanja unutarnje raznolikosti unutar svake pojedine grane znanosti te područja preklapanja i nužnost povezivanja s drugim znanstvenim disciplinama (npr. farmakologijom, kemijom i dr.). Upravo iz povijesti medicine može krenuti poticaj za objedinjavanje svih pojedinačnih nastojanja koja su svojim dosadašnjim rezultatima opravdala svoj pristup, ali za koje sada sazrijeva trenutak za multidisciplinarnu

suradnju. Izdavanje pojedinih pretisaka važan je korak u tim nastojanjima, kao i u čuvanju i prezentiranju te specifične vrste pisanih spomenika široj javnosti.

LITERATURA

1. Fatović-Ferenčić S. Dürrigl M.-A. Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola. Vinodolski zbornik knjiga 9, Rijeka Crikvenica, Novi Vinodolski, Bribir, 2004, 251-256.
2. Štefanić Vj. Glagoljski rukopisi JAZU, sv. 1, Zagreb:JAZU 1969; 167-169.
3. Strohal R. Hrvatska glagolska knjiga, Zagreb 1915., str. 28.
4. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. Odabrani zapisi protiv bolesti u hrvatskim glagoljskim rukopisima. Liječ Vjesn 1995; 117:152-155.
5. Fatović -Ferenčić S., Dürrigl M.A., Oldest Medical Texts in Croatian Glagolitic Medieval Manuscripts. Acta Pharma 1997; 47:69-82.
6. Dürrigl M.-A., Fatović -Ferenčić S. Marginalia medica Croatico-glagolitica. Liječ Vjesn 1997; 119:174-178.
7. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. Marginalia Miscellanea Medica in Croatian Glagolitic Monuments – Startingpoints for Interdisciplinary Investigations. Viator, UCLA Medieval and Rennesance studies 1999; 30: 383-396
8. Fatović-Ferenčić S., Manin M. Tri recepta sa stranica matične knjige krštenih župe Kaštel u Istri. Liječ Vjesn 2000; 122: 303-305.
9. Dürrigl M.-A., The Croatian Glagolitic Rule of St. Benedict, Croatian Medical Journal 44, 2003: 1-2.
10. Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M.A. Za zubi pomoć-odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima. Acta Stomatol Croat 1997; 31:229-236.
11. Fatović -Ferenčić S., Dürrigl M.-A., Repanić-Braun M. Two unconventional testimonies of Urolithisis. Scandinavian Journal of Urology and Nefrology 1998; 32:245-249.
12. Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M.-A.. Golden earth against cough. A 14th century instruction for inhalation Journal of Otolaryngology 2000; 29:62-63.
13. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. Between Symbolism and Experience: Croatian Glagolitic Recipes (14th-15th Centuries) Dealing with Ocular Diseases. Collegium Antropologicum 1999; 23: 249-254.
14. Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M.-A.. Looking at a 14th – Century Recipe against Skin Disease. Dermatology 2000; 201: 189-190.
15. Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M.-A. Appunti per una storia della urolitiasi in Croazia. Urologia Pratica 1999; 1:24-27.
16. Dürrigl M.-A., Fatović-Ferenčić S. *De Lapide - za kamik* Two approaches to Conservative Therapy of Urolithiasis. Acta Pharmaceutica 2000; 50:249-257.

17. Fatović-Ferenčić S., Dürrigl M.-A.. Recipes against kidney stones in the old Croatian medical tradition. U: Skopec M. (ur.) Lithotomie versus lithotripsie historisch und rezent: Beč : Universitätsverlag 2004.
18. Dürrigl M.-A. *Od molitve do recepta* - neki medicinski tekstovi u hrvatsko-glagoljskim spomenicima. U: I. Padovan, B. Belicza ur. Rasprave i građa za povijest znanosti, knj. 7. Zagreb: HAZU 1992., str. 281-290.
19. Šušnić-Fliker Z. Ljekaruše kao izvor za proučavanje etnofarmacije u Hrvatskoj-dosadašnji rezultati i suvremene mogućnosti istraživanja. U : Padovan I., Belicza B. (ur.) Rasprave i građa za povijest znanosti, knj. 7. Zagreb: HAZU 1992. str. 305-312.

SUMMARY

Summary

FOLLOWING THE TRAIL OF PRESERVED MONUMENTS RE-PRINT AND ANALYSIS OF KARLOBAG MEDICAL BOOKS FROM 1603 AND 1707

The current issue (book No. 9) of the journal *Rasprave i građa za povijest znanosti* presents unique historical material discovered and rescued by Professor Željko Poljak in 1976. The material consists of two medical books titled *Karlobag Medical Books* (in Croatian, *Karlobaške ljekaruše*) from 1603 and 1707.

In the first chapter, authored by Sandra Sudec, there is a description of a fragment of Croatian Glagolitic missal that served as a binding of the two more recent medical books titled *Karlobaške ljekaruše*. The fragment is called *The Fragment of Poljak* (in Croatian, *Poljakov fragment;* FgPolj), after its finder and owner. The description shows that the fragment was a part of a previously unknown Croatian Glagolitic missal. It was written at the end of the 14th or beginning of the 15th century in the developed form of the Glagolitic script (»ustav«). Both the form of the script and the features of Croatian Church Slavonic language used in the fragment speak to this period (14th/15th century). In terms of its textological and linguistic features, FgPolj is similar to the northern group of Croatian Glagolitic codices (Istria and Kvarner group), especially to the Istrian First Ljubljana (Beram) Missal and the Roč Missal. We can, therefore, conclude that it was written somewhere in the northern part of the Croatian Glagolitic territory, but precise place of origin of the fragment remains a mystery since it contains no dialectal features or other linguistic indicators. Nevertheless, having in mind its similarity with the previously mentioned codices, written for the churches in Istria by the scribe Bartol who was originally from the region of Krbava, we may assume that the scribe of the missal containing FgPolj also originates from Krbava.

The second chapter is written by Željko Poljak, the owner of *Karlobaška ljekaruša*. The introduction to the chapter contains a short history of tradition of medicinal recipe collection in Croatia. Here Poljak explains the origin of *Karlobaška ljekaruša* and how it got into his hands. We learn that the Pribimnić's Medical Book, the one from 1603, has 31 pages, format 19x23 cm, 5000 words, and 20 000 characters. The first 12 pages contain a text written in alternating black and red ink. The titles and almost all initial letters in the recipes are written in red ink. The book contains recipes copied from several older Chakavian Glagolitic templates and the author points out that 11 recipes and records were taken from the so-called *Strohal's Medical Book* (in Croatian, *Strohalova ljekaruša*), ie, HAZU IV d 55 medical book. The fact that no recipes were taken from the second oldest Croatian medical book, *How Different Diseases Are Treat* (in Croatian, *Kako se razne bolesti liječe*) makes this medical book ever more valuable, because most of the recipes

have never been mentioned before. Later on, it served as a template for other medical books.

The second Karlobag medical book contains 56 recipes, of which 46 were intended for use in human and 10 for use in veterinary medicine. In addition to medicines of herbal, animal, and mineral origin, the recipes also mention some magical procedures. The facsimile of *Karlobaška ljekaruša* is followed by Poljak's transliteration and additional vocabularies.

In his chapter titled *Rosmarini laudation*, Vladimir Dugački points out that as many as seven of 56 recipes in *Karlobaška ljekaruša* from 1707 mention rosemary (*Rosmarinus officinalis* L.) as a universal medicine against all diseases, especially malaise, consumption, labored breathing, and cough; a carminative; and an aid against swollen belly. In addition to its medicinal characteristics, it was thought to have preventative powers and magical properties against witches and other apparitions.

Finally, Marija Ana Dürrigl and Stella Fatović-Ferenčić highlight the point that *Croatian* medical books ooze with different traditions and systems – from old Slavic healing traditions and Hippocratism to Roman, Arabic, and Byzantine medicine, to Medieval medicine and, especially, Salerno medical school. However, interest in these books has often been obscured by the opinions of previous researchers, who regarded these books as a surviving form of healing practices and defined them as »sorcery« or merely »records.« This is the reason why these sources have been analyzed only within individual disciplines and are still relatively inaccessible to a wider research community.

Interdisciplinary approach to the interpretation and evaluation of old medical books seems to be ever more necessary. Only by combining mutually complementary approaches of different disciplines can we obtain a comprehensive view of the sources in which we find as much religion and empiricism as knowledge and literature. The need to investigate these sources from a contemporary point of view should be especially emphasized.

Publishing individual re-prints is therefore an important step in these efforts as well as in preserving and presenting this specific type of historical sources to a wider public.

DODATAK

BIOGRAFIJE AUTORA KOJI SU SUDJELOVALI U OVOM BROJU RASPRAVA

VLADIMIR DUGAČKI

Rođen je 26. II. 1939. u Zagrebu, gdje je 1957. završio Klasičnu gimnaziju, a 1964. studij medicine. Od 1966. do 1969. bio je asistent Instituta za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti tadašnjeg JAZU-a, zatim liječnik Stanice za hitnu medicinsku pomoć, a god. 1972.-2004. liječnik specijalist Klinike za očne bolesti KBC u Zagrebu. Bavi se poviješću oftalmologije, biografijama istaknutih hrvatskih liječnika, poviješću medicinske publicistike, napose leksikografije i terminologije. Bio je predsjednik Hrvatskoga društva za medicinsko nazivlje HLZ-a (1992. - 2006.), bio je dugogodišnji tajnik, a od 1999. predsjednik Hrvatskoga društva za povijest medicine HLZ-a. Član je Société Internationale d'Histoire de la Médecine te Julius Hirschberg Gesellschaft für Geschichte der Augenheilkunde, pohađao je Ljetnu školu iz povijesti bioloških znanosti u Ischiji. Zajedno s M. D. Grmekom objavio je III. svezak Hrvatske medicinske bibliografije (1919.-1940). Suradnik je Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« i poduzeća »Pro Leksis« na više enciklopedijskih izdanja. Nagrađen je odličjem »Ladislav Rakovac« HLZ-a.

MARIJA - ANA DÜRRIGL

Rođena je 13. lipnja 1965. u Zagrebu, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 1989., a 1995. je doktorirala na Sveučilištu u Zagrebu i stekla zvanje doktora društvenih, humanističkih i teoloških znanosti s područja filologije. Od 1989. g. zaposlena je u Staroslavenskom institutu u Zagrebu, trenutno u zvanju višega znanstvenog suradnika. Objavila je knjigu *Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti* (Zagreb, 2007.) te pedesetak znanstvenih i stručnih članaka u domaćim i inozemnim publikacijama. Sudjelovala je na 22 znanstvena skupa. Članica je uredništava časopisa *Slovo* i *Acta medico-historica Adriatica*; urednica zbornika *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (zajedno s M. Mihaljevićem i F. Velčićem; Zagreb – Krk, 2005). Od 2000. godine članica je Javnoga kolegija Mađarske akademije znanosti u Budimpešti.

Kao gost predavala je na poslijediplomskom studiju kroatologije (Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu), na dodiplomskom studiju kroatistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, te na dodiplomskom studiju na Medicinskom fakultetu u Zagrebu (kolegij Povijest medicine; Srednjovjekovna medicina).

STELLA FATOVIĆ-FERENČIĆ

Rođena je 23. siječnja 1960. godine u Zagrebu, gdje je stekla osnovno i gimnazijsko obrazovanje. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu završila je 1984. godine. Stažirala je u Zavodu za zaštitu zdravlja grada Zagreba te je po završetku staža 1985. položila stručni ispit. Magistrirala je 1989., a doktorirala 1996. godine na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od prosinca 1985. zaposlena je u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti, Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, gdje radi i danas u zvanju znanstvene savjetnice i upraviteljice Odsjeka.

Od 1986. uključena je u nastavu kolegija Povijest medicine na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2000.g izabrana u zvanje naslovnog docenta. Prelaskom na Medicinski fakultet Sveučilišta u Osijeku izabrana je u zvanje izvanredne profesorice te je u razdoblju 2006-2008. obnašala funkciju pročelnice katedre za Opću medicinu, povijest medicine i medicinsku etiku.

Usavršavala se na Conservatorio di Storia Medica Giuliana - Trst (1990); Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien - Beč (1999). Dobitnica je američke nagrade *Zacon Award* za najbolji rad iz povijesti dermatologije (San Francisco 1999.) Aktivna je članica Međunarodne akademije za povijest farmacije, The New York Academy of Medicine, Hrvatskog društva za povijest medicine HLZ-a te Austrijskog dermatovenerološkog društva. Članica je uredništava nekoliko znanstvenomedicinskih časopisa. Autorica je i suautorica više od stotinjak znanstvenih i stručnih radova, dvadesetak poglavlja u knjigama, te nekoliko knjiga. Udata je i majka jedne kćeri.

ŽELJKO POLJAK

Rođen je 9. rujna 1926. u Zagrebu. Otac je dvoje djece. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1952. Doktorsku disertaciju s područja alergologije i kliničke imunologije u otorinolaringologiji obranio je 1969. godine.

Kao autor ili koautor objavio je tridesetak knjiga bilo iz medicine, bilo o planinarstvu kojim se cijelog života bavio: Velebit (1969.), Otorinolaringologija (1987.), Hrvatska planinarska književnost (1994.), Otorinolaringologija u Hrvatskoj (2001), Hrvatske planine (2007.), Hrvatski književnik Ivo Andrić (2002-), Tri rinologa (2003.), Zlatna knjiga hrvatskog planinarstva (2004.), Život na planinarski način (2005.). Napisao je i oko 120 medicinskih i više od tisuću publicističkih članaka te uredio dvadesetak zbornika i šest izdanja ORL udžbenika za studente. Urednik je Liječničkih novina od 1990. do danas.

Godine 1980. na Medicinskom fakultetu u Zagrebu izabran je za redovitog profesora otorinolaringologije.

Aktivno je sudjelovao na svjetskim kongresima iz otorinolaringologije i alergologije. Osnovao je Hrvatsko društvo za medicinsko nazivlje (1992.) i Literarni klub Hrvatskog liječničkog zbora (2002.). Bio je dužnosnik Hrvatskog liječničkog zbora i nekoliko njegovih sekcija te Lige za borbu protiv pušenja Hrvatske.

Član je Akademije medicinskih znanosti Hrvatske (1981.) i Društva hrvatskih književnika (1996.). Začasni je član Hrvatskog planinarskog saveza (1987.) i HLZ-a (1997.).

Dobio je Orden zasluga za narod sa srebrnim zrakama (1975.), Trofej za fizičku kulturu Hrvatske (1978.), Trofej Međunarodnog olimpijskog odbora »Sport and the environment« (1993.) te Orden Danice Hrvatske s likom Franje Bučara (1999.).

SANDRA SUDEC

Rođena je 1979. u Zagrebu. Diplomirala je 2003. na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i upisala poslijediplomski studij jezikoslovne kroatistike. Od 2004. zaposlena u Staroslavenskom institutu u Zagrebu, gdje radi na projektu *Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika*. Sudjeluje na domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima. Surađuje s Katedrom čakavskoga sabora Općine Mošćenička Draga.

SADRŽAJ

Marko Pećina i Stella Fatović-Ferenčić:
PREDGOVOR 5

Željko Poljak:
KARLOBAŠKE LJEKARUŠE IZ 1603. i 1707. GODINE
S PRETISKOM I TRANSLITERACIJOM 7

Sandra Sudec:
OMOT KORICA KARLOBAŠKIH LJEKARUŠA -
POLJAKOV FRAGMENT GLAGOLJSKOGA MISALA 135

Vladimir Dugački:
ROSMARINI LAUDATIO 137

Marija Ana Dürrigl i Stella Fatović-Ferenčić:
HRVATSKE LJEKARUŠE IZMEĐU MEDICINE, VJERE I
KNJIŽEVNOSTI 141

SUMMARY 149

DODATAK
BIOGRAFIJE AUTORA KOJI SU SUDJELOVALI U OVOM BROJU RASPRAVA 153

Nakladnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Za nakladnika: akademik Slavko Cvetnić, glavni tajnik
Grafička priprema: Alan Čaplar
Tehnički urednik: Ranko Muhek
Lektura: Maja Silov Tovernić
Naklada: 500 primjeraka
Tisak: Intergrafika d.o.o.

ISBN 978-953-154-860-1